

A LEADER PROGRAM KOMPLEX GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA ÉS GAZDASÁGANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATA A SÁRRÉTEN

Jávor Szilárd Ágoston

Témavezető: Dr. Biczó Gábor

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2020

**A LEADER PROGRAM KOMPLEX GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA ÉS
GAZDASÁGANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATA A SÁRRÉTEN**

értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a néprajz tudományágban

Írta: Jávör Szilárd Ágoston

készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Néprajz Doktori Programja) keretében.

Témavezető: Dr. Biczó Gábor

.....

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20...

Nyilatkozat

Én, Jávor Szilárd Ágoston teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2020 február 13.

Jávor Szilárd Ágoston

Tartalom

1. Bevezetés, témafelvetés	1
2. Hipotézisek	12
2.1. I. témakör	12
2.2. II. témakör:	13
2.3. III. témakör:	13
3. Regionális kutatások – regionális politika - területfejlesztés	15
Antropológiai és néprajzi megközelítések	17
Folyamatok és tendenciák – a téma időszerűsége.....	23
A Sárrét táji-történeti arculata.....	25
A vizsgált települések múltjából	29
4. Irodalmi áttekintés	32
4.1. Regionális politika az Európai Unióban	32
4.2. Magyar régiók kialakításának módszere	46
4.3. Észak-Alföldi régió a kettős periférián	49
4.4. A LEADER Program	55
4.5. A régiós politika európai uniós fejlődése.....	56
4.6. Az EU regionális politikája 2000-2006 között	66
4.7. A Strukturális Alapok	70
4.8. A LEADER program múltjának tanulságai a jelen elvei, a jövő tendenciái	80
5. Anyag és módszer.....	86
5.1. I. témakör: Régiós fejlesztések, különös tekintettel Hajdú-Bihar megyére és a sárréti térségre 2007-2013. között.....	87
5.1.1. A Sárrét településeinél alkalmazott módszertan	91
5.2. II. témakör: A juhágazat fejlesztésének hatása a vidéki létre	92
5.3. III. témakör: A fejlesztések lakossági értékelése strukturális interjú alapján	97
6. Saját vizsgálatok	98
6.1. I. témakör: A vidékfejlesztési források felhasználásának vizsgálata különös tekintettel az Észak-Alföldi régióra	98
6.2. II. témakör: A juhágazat fejlesztésének hatása a vidéki létre	112
6.3. III. témakör	122
A Sárrét településeinek vizsgálata	122
Bihardancsháza	134

Bihartorda.....	136
Nagyrábé	138
Sáp.....	139
Sárrétudvari	140
6.3.1. Sárréti projektek 2007-2013.....	140
6.3.2. A LEADER pályázatok eredményessége.....	141
6.3.3. A kérdőívek és interjúk elemzése és értékelése	146
7. Hipotézis eredmények	163
I. témakör	163
II. témakör:.....	164
III. témakör:	167
8. Következtetések, javaslatok.....	170
9. Új tudományos eredmények	175
Irodalom.....	178
Melléklet	

1. Bevezetés, témafelvetés

Magyarországon a legtöbb más országhoz hasonlóan a szociális vagy gazdasági beruházások jelentős része több forrásból valósulhat meg. Az ilyen beruházások létrejöhetnek hazai vagy külföldi tőkéből, vállalati, magán vagy állami támogatással, esetleg közösségi hozzájárulásból. Ilyenek az Európai Unió által biztosított pályázatokból és támogatásokból, esetenként tagállami kiegészítéssel megvalósított fejlesztések. Az EU által is támogatott fejlesztések általában közös finanszírozással valósulnak meg, mivel a közösségi forrás mellett önrész is szükséges. A doktori értekezésem alapját jelentő kutatás fő területe az ilyen finanszírozással, a LEADER¹ program keretein belül, a Sárrét² kiválasztott településein megvalósult fejlesztések vizsgálata. A folyamatot követem végig az Európai Közösség megalakulásától kezdve, Magyarország csatlakozásán át egészen napjainkig, figyelembe véve – a LEADER program szellemiségének megfelelően – a helyi adottságokat, hagyományokat. A választott terület számomra ismert a korábbi munkáim révén. Az itt élők közül sok embert személyesen ismerek, és jó viszonyt ápolok a települések vezetőivel és a helyi közösségek néhány aktívabb tagjával is.

A földrajzi terület, a korábbi kistérség jelentőségét mutatja, hogy a nemzetközi átmenő személy- és áruforgalom nagymértékű, mivel a schengeni határ keleti szélén fekszik. Ugyanakkor a közvetlen környezetre nem jellemző, hogy jelentős turisztikai vonzerővel rendelkezne, így nem elsősorban az idegenforgalomra támaszkodva tudnak bevételekhez jutni a fejlesztésekhez. A térségnek szüksége van olyan változtatásokra, amelyekből elkezdheti gazdaságának megerősítését és lakónépességének megtartását, valamint az életszínvonal emelését. Mindezek mellett a helyi lakosok erős lokális identitástudattal rendelkeznek, és kötődnek a településükhöz. Ezért döntöttem úgy, hogy a jelenlegi járás, a korábbi kistérség és a benne élők megfelelő tárgyát és alanyait képezik a kutatásnak.

Szükséges megvizsgálni, hogy milyen változások mentek végbe Magyarországon, az ország régióiban és a mai járásokban, a korábbi kistérségekben, ezen belül pedig a Sárréten, mivel már közel másfél évtizede vált Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagjává. A

¹A LEADER program az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának része, a négy közösségi kezdeményezés egyike. A francia Liaison Entre Actions pour le Développement de l'Economie Rurale (magyarul: Községi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében) megnevezés kezdőbetűiből származik.

² Sárrét - A Nagy-Sárrét a Berettyó–Körös-vidék nyugati kistája Békés és Hajdú-Bihar megye határterületén.

magyar régiók GDP³ előállítására alig több mint harmada az európai uniós átlagnak. A rendszer és a módszer hatása országon belül a különböző területeket és közösségeket fejlettségüktől is függően eltérő módon érinti. A lehetőségeket, megoldásokat, de még az állampolgárok mentálhigiénés állapotát is speciális jegyek jellemzik.

Egy kistérség fejlesztésében ugyanakkor fontos szerepet játszhatnak a történeti előzmények, adottságok, a helyi sajátosságok, a kulturális örökség. Kutatásaimban a Sárrét etnográfiai örökségének néhány összefüggését fontos alapvetésként tanulmányozom. Az Európai Unió támogatásával megvalósult mikroregionális fejlesztéseknek a LEADER program keretei között megfigyelt gyakorlatát a juhászat, mint hagyományos mezőgazdasági ágazat példáján részletesen vizsgálom. A juhászat a Sárrét hagyományos mezőgazdasági gyakorlatának egyik legjellegzetesebb hagyományos ágazata.

A vidéken élő emberek, a kis falvakban korlátozott lehetőségek között élők ebből a szempontból még nehezebb helyzetben vannak, hiszen sokszor az országon belül is másodrendűnek érzik magukat a nagyvárosi, főleg a fővárosban élő polgárokhoz képest. Ezt többek között az alacsonyabb fizetések, a fejletlenebb infrastruktúra, a rosszabb életminőség, a kevesebb munkalehetőség és nagyobb kiszolgáltatottság miatt érzik így. A vidéki lét kihívások elé állítja az ott élőket és mindazokat a szakembereket, akiknek az a feladata, hogy ezeket a különbségeket a helyi népesség és az általuk formált közösségek lehetőség szerint – mint ahogy ezt az Európai Unió is elvárja - minél nagyobb mértékű bevonásával megszüntessék. Ezért különösen fontos, hogy a gazdaságpolitika döntés előkészítői és döntéshozói kellő szakértelemmel és megfelelő ismeretek birtokában foglalkozzanak a vidéken élőkkel.

A komplex gazdaságpolitika, amennyiben sikeres kíván lenni, minden esetben számol a fejlesztésre váró térség adottságaival, az ott élők kompetenciáival és motivációival. A Sárrét olyan nagy múltú történeti-néprajzi és egyben földrajzi kistérség, amelynek hagyományait és etnográfiai örökségét figyelembe véve fontos szempontokat nyerhetünk a kortárs fejlesztéspolitikai gyakorlat tervezéséhez.

De mit is jelent a rurális területeken élni?

Ahhoz, hogy megértsük, hogy milyen nehézségeket jelenthet a vidéki élet, meg kell vizsgálnunk a vidék fogalmát, mivel így feltárunk olyan jellemzőket, amelyek ismerete segíti a vizsgálatunkat. A vidéki lét fogalma folyamatosan változik. Változik azoknak a köre, akik a

³ A Gross Domestic Product, magyarul bruttó hazai termék a közgazdaságtanban egy bizonyos terület – többnyire egy ország – adott idő alatti gazdasági termelésének a mérőszáma.

vidéki lét szereplői, változnak az emberek igényei, ezért folyamatosan foglalkozni kell azzal a feladattal, hogy miként lehet komplexen értékelni és biztosítani a vidék fejlődését, felzárkóztatását. Korábban tulajdonképpen a mezőgazdasághoz kötött foglalkozás vagy/és a falusi élet jelentette a vidéki életet. Mára ennek a megítélése bonyolultabbá vált, hiszen jelentősen bővült a városok száma és köre, változott a városi besorolás paraméterrendszere is, így ennek megfelelően a városi lakosság létszáma és minősége is folyamatosan változik. Ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság fejlődése azt eredményezte, hogy sokkal kevesebb munkaerő szükséges a termőterületek művelésére, az agrártermékek megtermelésére, és amennyiben nem idomul az élelmiszeripar a lehetőségek és az igények változásához, akkor esetlegesen kevesebb embert foglalkoztattak és foglalkoztatnak az agráriumon belül az élelmiszer-feldolgozásban is. Igaz, ezzel szemben a munkaerő minősége iránti igény jelentősen megnövekedett, és előreláthatólag dinamikusabban tovább is fog növekedni. Ez a tény viszont húzóerővé válhat, hiszen jobb minőségű humánerőforrást igényel, mint korábban (Juhász, 2016).⁴

Mindemellett az emberek életminőség iránti igénye is jelentősen változott és változik napjainkban is. A fentiekből az is kiderül, hogy akkor működik jól a vidékfejlesztés, ha növekszik a vidéken élők jövedelme, javulnak az életkörülményeik, életfeltételeik, és ezzel együtt javul az életminőségük is. Ezt a tényt pedig tudatosítani kell a vidék fejlesztéspolitikájával foglalkozó szakemberekben és döntéshozókban is, ami belső igénnyé válva biztosíthatja a folyamatos fejlődés lehetőségét. Ez azért is szükséges, mert fontos, hogy megalapozza, hogy a vidékiek szeressenek a lakóhelyükön élni és fejlődni és egyben tenni is érte, a környezetüket fejleszteni, valamint tudják biztosítani megélhetésük egyre jobb feltételeit is. Ebből előre vetíthető, hogy a vidékfejlesztés fogalma egyrészt szűkül – mert más elemek és emberek tartoznak a vidék fogalmához –, másrészt viszont kiteljesedik a funkciója, és az elvárások is jelentősen nőnek a vidékkel szemben. A vidék lakosságmegtartó, jövedelemtermelő, ellátó (szolgáltatás, kultúra, infrastruktúra) funkciójával szemben is megemelkedett igények fogalmazódnak meg. Nincs ez másképp az általam vizsgált sárréti kistérséggel sem, hiszen az itt élő embereknek a többi rurális környezetben élőkhez hasonló igényeik és vágyaik vannak.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy kevesebben élnek a mezőgazdaságból, kevesebb ember számára teremthető meg a jövedelem az agrártermelésből és agrár termékek elsődleges feldolgozásából, mint korábban. Fontos kérdés, hogy hány fő, hány család tud megélni a

⁴ Juhász: 2016. Az előadás letöltve 2018. 06. 25.

mezőgazdaságból, és hogy mennyien képesek maguknak megfelelő életfeltételeket biztosítani lakóhelyükön rendelkezésre álló termelési potenciálból, lehetőségekből. Amikor a statisztikai adatokat a jelenleg vidéken élők arányához viszonyítjuk, akkor egyértelművé válik, hogy a mezőgazdaság csak egyetlen eleme a vidék fejlesztésének és fejlődésének, hiszen sok más egyéb forrás és tevékenység is szükséges ahhoz, hogy biztosítsuk azt az elvárható életminőségi feltételt, amely a társadalom és a városi lét más területein rendelkezésre áll. A mezőgazdaságból származó jövedelem ma már töredékes eleme a vidék fejlődésének. Ennek az európai uniós felismerése jelenik meg az uniós költségvetés belső arányainak folyamatos átcsoportosításában.

A vidék fejlődéséért dolgozó szakemberek feladata megvizsgálni a múltbeli eseményeket és következtetéseket levonni, illetve javaslatokat megfogalmazni a jövőre vonatkozóan. A gazdasági, statisztikai adatok értékelésekor is egyértelművé válik a vidéki lét nehézsége és javításának szükségessége. Fontos, hogy az adatok folyamatos elemzése és a tervezés a helyi közösségek hagyományainak, életszínvonalának és igényeinek vizsgálatával együtt történjen. Hazánk gazdasági fejlettsége, gazdasági-társadalmi potenciálja jelentős elmaradottságról árulkodik. Ezt az 1. és 2. táblázat szemlélteti. Az országos GDP és az egy főre jutó GDP adatok sem tüntetik fel kedvezőbb képen hazánkat (I1). A régiók fejlettségi sorrendjének helyzete még ennél is rosszabb képet mutat. A magyarországi régiók az uniós államok összevont régiós listáján hátul helyezkednek el. Nemcsak a helyezésük kedvezőtlen, de az egy főre jutó GDP vonatkozásában még rosszabb a helyzet. Négy olyan magyarországi régió van, amely a leggyengébb 20 térség között van ezen a listán, valamint további négy régiónk található azok között, amelyek teljesítményükkel nem érik el az uniós GDP átlag 50%-át. Talán nem véletlen, hogy a legrosszabb 20 régió között 19 közép- és kelet-európai régió, és mindössze egyetlen más (francia) szerepel. A 4 magyar szereplő mellett 5 bolgár, 5 román és 5 lengyel térség is ezen a listán található. (1. táblázat)

Az Európai Unió 20 legszegényebb régiója az egy főre jutó GDP alapján

1. táblázat

Helyezés	Régió (ország)	% (EU átlag 100%)
1.	Mayotte (FR)	27
2.	Severozapaden (BG)	30
3.	Severentsentralen (BG)	31
4.	Yuzhentsentralen (BG)	32
5.	Nord-Est (RO)	34
6.	Severoiztochen (BG)	35
7.	Yugoistochen (BG)	37
8.	Észak-Magyarország (HU)	40
9.	Sud-VestOltenia (RO)	41
9.	Sud-Muntenia (RO)	41
11.	Észak-Alföld (HU)	42
12.	Dél-Dunántúl (HU)	45
12.	Dél-Alföld (HU)	45
12.	Sud-Est (RO)	45
15.	Nord-Vest (RO)	47
16.	Lubelskie (PL)	48
16.	Podkarpackie (PL)	48
16.	Warmińsko-Mazurskie (PL)	48
19.	Podlaskie (PL)	49
19.	Świętokrzyskie (PL)	49

forrás:12

Általános meggyőződés, és ez Kelet-Közép-Európa összes országára vonatkozik, hogy az integráció csak akkor válhat teljessé gazdaságilag és szemlélet tekintetében is az Európai Unióhoz, ha hazánknak mind a hét régiója eléri az Unió átlagát. Ehhez elengedhetetlen a helyi közösségek mikro- és makro környezetének a megerősítése az abban élő összes szereplő bevonásával. Erre pedig csak akkor lehet esély, ha a források felhasználása hatékonyabb és célzott lesz, hasonlóan a ma még előttünk álló országok régióihoz. Mivel az egyes régiók emelkedése az osztársadalmi szinten is az átlag emelkedését magával hozza, így a felzárkózás

csak az átlagot relatívan meghaladó fejlődési szint hosszú távú fenntartásával képzelhető el. Ez vonatkozik a sárréti kistérségre és az összes, hasonló adottságokkal és fejlettséggel rendelkező kistérségre is.

A fentiek alapján természetes módon következik, hogy az Európai Unió és a tagállamok közös célja az országok és a közigazgatási régiók dinamikus és harmonikus fejlesztése, a gazdasági kiegyensúlyozottság növelése, a különbségek jelentős csökkentése. Ezért jött létre az Unió vidékfejlesztési politikája, és ezért is növekszik – abszolút mértékben és költségvetésen belüli arányában egyaránt – évről évre egyre nagyobb mértékben a Szociális és a Kohéziós Alap, amely mára az Európai Uniónak a legnagyobb költségvetési tételét teszi ki.

Mindebből pedig az következik, hogy Magyarországnak hatékonyan kell élnie az elnyert és hozzárendelt támogatási forrásokkal, amelyek ma még rendkívül magasak, hiszen a gazdasági, környezeti és életminőségi különbségek is kiemelten nagyok. Az előttünk álló lehetőségek azonban időben korlátozottak, hiszen már látható a módosítási és csökkentési szándék, amelynek várható dátuma 2020. Persze ma még nem eldöntött kérdés, hogy mi lesz 2020 után, hogyan változnak meg a támogatási szempontok, források. Az sem világos részleteiben, hogy milyenek lesznek az elosztás elvei és módszerei, és hogy miképpen alakul majd az esélyegyenlőség az Unió tagjai és társult országai vonatkozásában. Az uniós döntéshozók szándéka, hogy a közép- és kelet-európai országoktól jelentős fejlesztési forrásokat vonnak el a mediterrán országok javára, hogy azok fedezni tudják a migrációs politikájukból és a tömeges migrációból adódó kiadásait. Erre az átcsoportosításra a kelet-közép európai országok folyamatos fejlődését is jogalapnak tekinti. Azok az országok, ahonnan a támogatások elvonásra kerülnek, ellenzik ezt a tervet, és mindent elkövetnek annak érdekében, hogy változtassanak ezen a szándékon. A magyarországi elemzések is segíthetnek abban, hogy az EU költségvetésében a jövőben továbbra is érvényesíthetők legyenek Magyarország érdekei. A LEADER program az egyik legjobban megvalósult formája az önrendelkezésnek az Európai Unió keretein belül, hiszen legfőbb alapelve a szubszidiaritás, az alulról szerveződés, ami lehetőséget ad akár a hétköznapi állampolgároknak is, hogy cselekedjenek saját közösségük, településük érdekében.

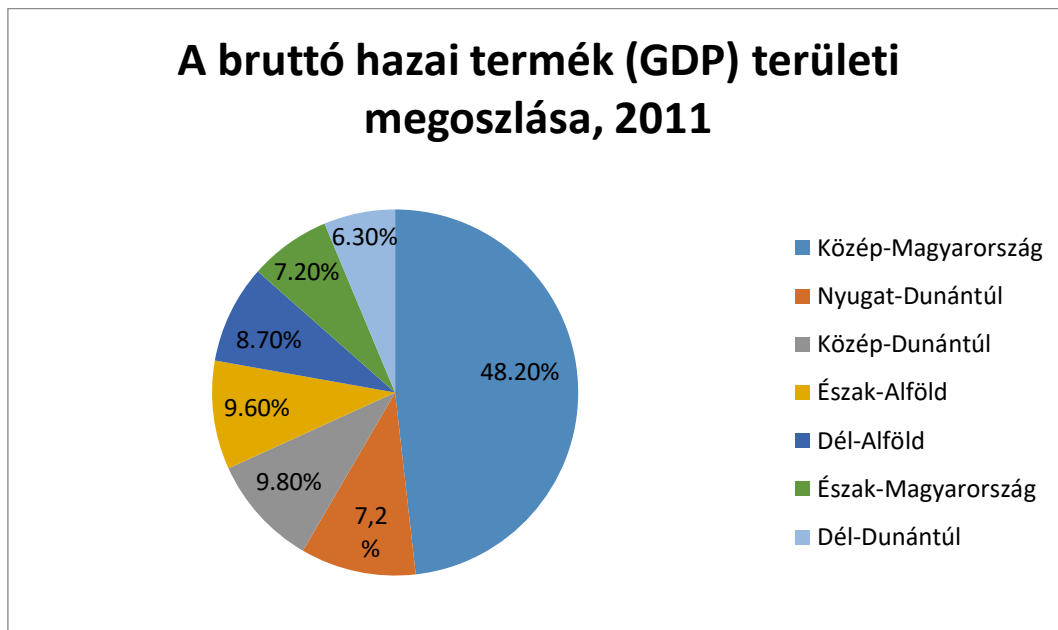
Mivel a hazai vidékfejlesztési forrásfelhasználások jelentős hányada a magyar régiók helyzetében a gazdaság fejlettségéhez kötött, felvetődik a régiók kialakításának helyessége vagy helytelensége, azok szakmaisága. Az 1. ábrán a régiók területi elhelyezkedése látható Magyarországon belül.

1. ábra: forrás: I3

Az uniós források nagysága mellett az elérés és teljesítés feltételei is jelentősen változnak. Valószínűsíthető, hogy ugyanazért a támogatásért többet és magasabb színvonalon kell majd teljesíteni. Az 1. táblázat és a 2. ábra mutatja be a GDP területi megoszlását a régiók között. Erről megállapítható, hogy a Közép-Magyarországi régió túlsúlyban van az előállított bruttó hazai termék tekintetében, ami annak köszönhető, hogy itt helyezkedik el az ország fővárosa. Budapest elsősorban a szolgáltatások és a vásárlóerő tekintetében jóval felülmúlja az összes régiót.

2. ábra

forrás: I4

A 2. táblázatban szereplő további statisztikák már számszerűsítve mutatják be a Közép-Magyarországi régió fölényét a többi régióval szemben. A többi régióhoz képest a fővárost is magában foglaló területi egység GDP-je arányaiban sokkal nagyobb, mint a népesség aránya az ország teljes népességén belül. Dél-Dunántúlhoz képest több mint 7,5-szeres a gazdasági fejlettséget is jellemző GDP, míg a lakosság csak 3,1-szerese.

A magyarországi régiók néhány statisztikai mutatója

2. táblázat

RÉGIÓ (2013)	Névleges GDP millió EURO	Népesség millió fő	Egy főre jutó GDP vásárlóerőben EURO/fő
Dél-Dunántúl	6222	0,95	10800
Észak-Magyarország	7087	1,2	9700
Dél-Alföld	8269	1,31	10400
Észak-Alföld	9126	1,49	10100
Közép-Dunántúl	9243	1,09	13900
Nyugat-Dunántúl	9618	0,99	15900
Közép-Magyarország	47021	2,96	26100

forrás: I5

A disszertációhoz kapcsolódó kutatások kezdetén egyértelművé vált a 2014-ben kezdődő uniós tervezési ciklusra való felkészülés fontossága. Ezt akkor a következőkben foglaltam össze: „A 2014-2020 közötti időszakban tudatosan kell felkészülni a 2020 utáni időszakra, hiszen a jelenlegi ciklus után - a csökkentett vagy megszüntetett, illetve átcsoportosított uniós források, támogatások és pályázatok nélkül - már nehezebb lesz felzárkózni a fejlettebb országokhoz és azok régióihoz, pedig a hátrányunk nemigen csökkent, így a versenyképességet és az életszínvonalat, az addig hátralévő időben kell - legalább - az uniós átlag szintjére emelni. A támogatások csökkenését vagy hiányát enyhíthetik a nemzeti források, amikkel azonban még szigorúbb elszámolás lesz szükséges, hiszen a jelenlegi uniós forrásokhoz, pénzekhez képest a töredékét jelenthetik a magyar, állami támogatások. A források csökkentése automatikusan szorosabb elszámolást és szabályokat indukál. Ezért is fontos, hogy növeljék a felhasználás hatékonyságát, ami a helyi közösségek bevonásával, azok ellenőrzése mellett jobban megvalósítható. A jövő megalapozása, illetve annak sikere múlik a 2014-2020 közötti ciklus munkájának eredményességétől (I6). Minden intézkedésnek, minden tevékenységnek a fenntartható fejlődés szolgálatában kell állnia.

A Sárrétnek is fontos, hogy felkészüljön a források várható csökkenésére oly módon, hogy a jelenleg rendelkezésre álló támogatási összegekből a lehetőség szerint a legnagyobb gazdasági növekedést éri el. Így tartalékot képez a későbbi évekre, amikor már nem külső pénzből kevesebb érkezik.”

A disszertáció alapját jelentő kutatások 3 fő tématerületre terjedtek ki.

Az első témakör az európai uniós források felhasználásának megoszlása 2007-2013 közötti időszakban, kiemelten az Észak-Alföld régióban, azon belül pedig a Sárréten. A legfontosabb szempont nem a forrás nagysága volt, hanem a régió önállóságának, kreativitásának, a kistérség pályázati képességének értékelése, ezért a LEADER programokra került a hangsúly. Az értékelésből nem csak az aktivitásra és képességeire, hanem a közösség lakóhelyéhez való kötődésére, a fejlődés trendjére, egyáltalán a térség jövőképére is következtetni lehet.

A második fő terület a térség mezőgazdasági eltartó képességének vizsgálata volt. Ehhez egy igazi, tradicionálisan működő ágazatot, a sárréti kistérségben élők megélhetését évszázadokon át jelentős részben biztosító és a helyi lakosság körében nagy hagyományokkal rendelkező juhászat szolgált alapul. A résztéma kidolgozásához vizsgálok a sárréti juhászat etnográfiai örökségének néhány fontosabb összefüggését, ami nyilvánvaló alapját képezi a fejlesztési gyakorlat sikeressége és a helyi adottságok közötti összefüggések értelmezésének. Mivel az elemzett térség mezőgazdasági adottságai a juhászatok számára kedvező környezetet biztosítanak, ezért fontos kérdéssé vált, hogy a jelenlegi szerkezetű juhászatok milyen mértékben tudnak hozzájárulni egy térség gazdaságához, a lakosság megtartásához. Amennyiben fejlődésen mennek keresztül, számuk csökken, jövedelmi viszonyaik ugyanakkor növekednek a működési egységekre vonatkozóan.

A harmadik kutatási tématerület a Sárréten megvalósult pályázatok lakossági megítélése volt, a fejlesztések értékelésének elemzése a lakosság véleménye alapján. Arra kerestem a választ, hogy hogyan ítélik meg a zömmel tartósan a térségből származó, ott dolgozó, ott élő emberek az lakóhelyük fejlődését, annak irányait és sebességét. Van-e jövőképük, érzik-e a vidéki lét fejlődését? Fontos volt megállapítani, hogy mennyire ismerik saját életterületüket, mennyit tudnak a fejlesztésekről, érzik-e egyéni életükben a változásokat. Ezen kérdések megválaszolására mélyinterjú és kérdőíves módszert választottam.

A kérdőív az iskolai végzettség, életkor figyelembevételével, egyéni interjú alapján készült. A kitöltésben kevesen voltak partnerek, ezért a fentiekén túl más kiválasztási szempontot nem lehetett figyelembe venni. Így a jövedelmi viszonyokat, családszerkezetet, vagyont nem lehetett a kutatásba bevont minta kiválasztásánál érvényesíteni.

Kutatásaimat a Debreceni Egyetem Kerpely Kálmán Regionális Tudományok Doktori Iskolájában kezdtem. Ez a doktori iskola azonban megszűnt. Ezt követően bölcsészettudományi tudományterülethez tartozó Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában a néprajz – kulturális

antropológia programjába kértem átvételemet. Vizsgálataimat a megváltozott keretek között elsődlegesen gazdaság antropológiai szempontok alapján folytattam, amely ötvözi a közgazdaságtan alapjait társadalomtudományokkal és történelmi alapokkal. A diszciplináris megközelítés tehát komplex vizsgálatot követelt, ami komoly nehézségek elé állított. Nem kizárólagosan közgazdaságtani fogalmakkal és módszertannal kell tisztában lennem, hanem egy történelmi-néprajzi kistáját és annak lakosságát, múltját, szokásait is meg kell ismernem ahhoz, hogy a szükséges összefüggéseket megfelelően lássam. Fontos, hogy az akkori kistérséget ne csak önmagában vizsgáljuk, hanem egy nagyobb egység, egy rendszer részeként, mivel minden döntés hatással van az egész rendszerre és annak minden részére is.

Figyelnem kellett arra, hogy kortárs társadalomnéprajzi szemlélettel közelítsem meg a vizsgált területet, hiszen nem elsősorban annak távoli múltját vizsgáltam, hanem a közelmúlt történéseit elemeztem több tudományterület ismeretanyagát felhasználva. Ugyanakkor figyelembe kellett venni azt is, hogy milyen történelmi háttérrel rendelkezik, és ez mennyire befolyásolja lehetőségeit és mennyiben szabja meg korlátait, valamint, hogy a lakosság ezekhez mekkora mértékben tudott alkalmazkodni, képes volt-e kitörni ezen keretek közül saját erőből vagy külső segítséggel. Pusztán közgazdaságtani, statisztikai adatok elemzésével nem kaphatunk valós képet a településekről, a megvalósult projektekről és az azokon keresztül végbemenő fejlődésükről. Az emberek véleménye és mentálhigiénés állapota fontos szerepet játszik a végbement folyamatok és a fennálló állapot megítélésében.

A fent meghatározott kutatási szempontokhoz ennek az interdiszciplináris doktori iskolának a szemléletmódját és hátterét találtam a legalkalmasabbnak. Így volt lehetséges megvalósítani azt az összetett kutatást, amivel a LEADER program szellemiségének érvényesülését lehetett feltárni a vidéki mikroregionális tér egy kortárs magyarországi példáján keresztül. Számsorok szigorú elemzése önmagában nem elegendő a gazdasági és társadalmi folyamatok megértéséhez és elemzéséhez, mivel a statisztikák torzíthatnak a valós helyzeten. Ez a tudományterület képes vizsgálni a társadalmi mozgásokat és a saját környezetükben megnyilvánuló emberi hozzáállásokat. Egy közösség összetartását vagy széthúzását, erejét, gondolkodásmódját és azt, hogy merre viszi a saját települését csak olyan módszerekkel lehet megvizsgálni, amely a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolában végzett kutatómunka során megvalósulhat.

2. Hipotézisek

A kutatás ideje alatt, annak utolsó fázisában végbement doktori iskola váltás arra készítetett, hogy új tudományos területtel ismerkedjek meg mélyebben. Korábbi kutatási eredményeimet nem hagyhattam veszendőbe menni, ezért olyan lehetőséget kerestem, amely során a már meglévő eredményeket továbbiakkal gazdagíthatom, kiegészítve, összedolgozva azokat egymással. Ennek eredménye, hogy egy komplexebb tudást, egy szélesebb látókört igénylő kutatást sikerült megvalósítanom, melynek során számos új kérdés felmerült. Azonban a szokásostól eltérő módon nem egyetlen témában szükséges hipotéziseket felállítani, amelyek ennek köszönhetően – kárcsak maga a kutatás – nem hétköznapiak, hanem külön témakörökre bontva épül fel a struktúrájuk.

2.1. I. témakör

1. Magyarország a csatlakozási tárgyalások befejezéséig felkészült az uniós pénzek elnyerésére, mert a csatlakozás előtt is rendelkezésre álltak közösségi források.
2. A LEADER program megmozgatja a vidék lakosságát és az önkormányzatokat, mivel alulról építkezik.
3. A munkahelyek iránti igény miatt feltételezhető, hogy nagyobb arányú lesz a gazdaság élénkítését szolgáló beruházások aránya.
4. Feltételezhető az is, hogy az országos adatbázisokban pontos, megbízható adatok szerepelnek, mivel kötelező volt a megvalósult beruházások adatait feltölteni egy központi rendszerbe.
5. A fejlesztések hatására javul a szolgáltatások minősége, bővül a munkahelyek száma, amely hathat a lakosság helyben maradására, így emelkedik az életszínvonal, ami vonzerőként hat a beruházókra, akik pedig pénzt visznek a térségbe.
6. Növekszik a lakossági mobilitás a különböző lakóhelyek között a kisrégióban és a megyén belül egyaránt, mert a beruházásoknak köszönhetően javul az infrastruktúra, így pedig az emberek könnyebben mozdulnak akár távolabbi települések vagy régiók irányába is.

2.2. II. témakör:

1. A mezőgazdaság fejlődésével együtt csökken a mezőgazdaságból élők aránya, mivel a hatékonyságnövelés miatt kevesebb élőmunkaerőre lesz szükség.
2. Ha a munkaerő egy része kikerül a mezőgazdasági termelésből, akkor kevesebb létszámra ugyanakkora, esetleg még nagyobb bevétel jut, ezért növekszik az adott mezőgazdasági ágazatban maradók jövedelme és javulhat életminőségük is.
3. A megnövekedett elvárások miatt növekszik az ágazatban dolgozók felkészültsége és munkateljesítmény iránti minőségi igény, mert a nagyobb jövedelem vonzóbbá teszi a magasabb minőségű gazdálkodást.
4. Ugyanakkor alulképzett, illetve speciálisan képzett új munkavállaló réteg jelenik meg az adott térségben, ami megnövekedett feladatokat ad az önkormányzatoknak a foglalkoztatásokban, hiszen a mezőgazdaságból kikerülő embereket át kell képezni, vagy képzettséget nem igénylő munkát adni nekik.
5. Összefüggés mutatható ki a mezőgazdaság fejlődése és a vidékfejlesztés között. Átalakítja a munkaerőpiacot, a munkaerőt átképzésre kényszeríti, amelynek következtében javulhat a szolgáltatások minősége és változhat az elvándorlás üteme mértéke.

2.3. III. témakör:

1. Ahol az emberek új munkahelyeket szerettek volna teremteni, akkor a LEADER program keretében a sárréti településeken megvalósított pályázatok során előnyben részesítették volna a gazdasági, vagy gazdaságot élénkítő, támogató beruházásokat.
2. A települések közösségei próbálták saját kezükbe venni a sorsukat LEADER program keretében, ezért a sárréti településeken megvalósított pályázatok során érvényesült a hét LEADER irányelv.
3. A LEADER program keretében a sárréti településeken megvalósított pályázatok illeszkedtek a helyi adottságokhoz, a közösségek igényeihez és szükségleteihez, mert a helyiek felismerték, hogy milyen adottságokat tudnak erősíteni a beruházásokkal.
4. A LEADER program keretében a sárréti településeken megvalósított pályázatok során, helyben hasznosultak a pályázati összegek, és nem sikerült nagyvárosi vállalkozásoknak helyi telephely létesítéssel „eltéríteni” azokat, mert a helyi akciócsoport odafigyelt, hogy valóban helyiek nyerjék a pályázatokat.

5. Az elmaradott régió lakossága folyamatosan elégedetlen a beruházások mennyiségével, életminőségével, a munkahelyek számával és az elérhető jövedelemmel, mert emberi természetüknél fogva mindig többre vágnak, mint ami jelenleg rendelkezésre áll.
6. A falvak lakosságához nem jut el a szükséges információ, ennél fogva alulinformált az adott lakóhelyen megvalósuló fejlesztések vonatkozásában. Nem ismeri a lehetőségeket, a forrásokat, azok mértékét és hatékonyságát. Nem ismeri a programok elveit sem.
7. Alacsony a falvak közti mobilitás, a falusi lakosság ritkán változtat lakóhelyet. Különösen igaz ez a rendszerváltozás előtti időszakokra, mert az emberek félnek az újtól, a bizonytalantól.
8. A helyi vezetőség döntései befolyásolják a településük életét, ezért egy-egy faluban a polgármester személye meghatározó a fejlesztések mennyiségét, minőségét illetően. Mentalitása, személyisége meghatározza a falu hangulatát is.
9. A fiatalok, a tanultabbak mobilisabbak a terveiket illetően, mert tájékozottabbak és ismerik a lehetőségeiket.

3. Regionális kutatások – regionális politika - területfejlesztés

Témaválasztásom kapcsán találkoztam azzal a lehetőséggel, amelyet a regionális politika, vagy ahogy másként nevezik, a területfejlesztési politika hordoz magában egy ország vagy egy adott térség fejlődési perspektíváinak tekintetében. Az ehhez szorosan kapcsolódó tudományterület, a regionális tudományok szolgálják a regionális politika megalapozását, tudományos háttérének kidolgozását, eredményességének értékelését. Az időszakos tudományos értékelések adják az alapot arra, hogy értékeljük hasznosságukat, eredményességüket, valamint lehetőséget nyújtanak az irányváltás lehetőségének biztosításához. A regionális politika fogalma a területrendszer működésében történő tudatos beavatkozásokat jelenti, természetesen azok elméleti megalapozásával együtt. Célja, hogy az egyes területek fejlettségbeli eltéréseit hogyan, mi módon, milyen mértékben kell korrigálni, és hogy miként lehet az elmaradó, leszakadt térségeket felzárkóztatni.

A területfejlesztési politika alapvető feltétele, hogy területi jellemzőiket számszerűsítsük, összehasonlíthatóvá tegyük azokkal a módszerekkel, amelyeket a regionális tudomány biztosít számunkra. Ezek elsősorban gazdasági mutatókat jelentenek. Ilyen például az egy főre jutó GDP, vagy – a vizsgált térségben fontos mutató – a munkanélküliségi ráta. A regionális tudományban elsősorban az ragadott meg, hogy a gazdaságpolitikai döntések megalapozása közül ez a leginkább sokszereplős: a központi kormányzat mellett az önkormányzatok, a vállalkozások, az érdekvédelmi vagy civil szervezetek és az állampolgárok egyénileg is részt vehetnek, és mindezzel együtt magán hordozza, esetenként értékként közvetíti a múltból hozott örökséget.

Miután a regionális politika eszköz- és intézményrendszere országonként más és más, fontos, hogy a helyi rendszereket alkalmaztassuk, hozzá alakítsuk a térség gazdasági, szociológiai, kulturális adottságaihoz, feltételeihez. Mindez pedig nem történhet másképp, csak tudományos megalapozottsággal. Erre azért van szükség, mivel kellő felkészültség és tudományos megalapozottság nélkül a célkitűzések megvalósulása korlátozottabbá válik, hatékonyságuk csökken.

A regionális politika fő céljai a növekedés és a fejlődés, a stabilitás növelése, a fenntarthatóság biztosítása, a területi kiegyenlítettség javítása, jóléti célok elérése, valamint a környezeti feltételek javítása. Ehhez társul a társadalom befogadóképességének javítása, a térség valós értékeinek feltárása a prioritások megfogalmazásával, amelyet a regionális tudomány területe

és több más, hozzá szorosan kapcsolódó diszciplína, köztük szakmai profiljának megfelelő módon és mértékben a néprajz, az antropológia is biztosít a maga eszköztárával a célok megvalósításához.

A regionális politika eszközei közül elsőként említeni kell a pénzügyi ösztönzőket, melynek formái a tőkejuttatás, a költségvetési támogatás, a kedvezményes hitelkonstrukció, a kamat- és adókedvezmény. Ezek felhasználásának hatékonyságát biztosítja a központi szabályozás, amely a területfejlesztési politika céljait illeszti bele a stratégiákba. A központi szabályozásnak is több területe van, programozás, állami vállalatok alapítása, intézményrendszer decentralizálás, különböző szintű területi tervezés, növekedési pólusok és fejlesztési területek kijelölése. Ezeknek a területfejlesztési célkitűzéseknek a megvalósítását segítik vagy segíthetik az adott térségben létrejövő infrastrukturális beruházások, az ipari parkok kialakítása, a pénzügyi szolgáltatások kiépítése vagy a szakemberképzés. Mindehhez pedig szervesen hozzátartozik a szellemi háttér biztosítása, a térség hagyományos értékeinek megőrzése, a néprajzi kistáj vagy korábbi közigazgatási kistérség örökségvédelme, amelyek egy adott település vagy táj fejlődésének és fejlesztésének fontos forrásai. A néprajzi értékek által képviselt helyi örökség elemei a helyben meglévő adottságok közé tartoznak, a fejlesztés számára fontos alapul szolgálhatnak.

Az európai regionális politika folyamatos fejlődésen ment keresztül. A legfontosabb események és időpontjuk a következő: Római Szerződés (1957), tagállamok regionális politikájának összehangolása (1960-1972), közös regionális politika létrehozása (1972), egységes európai okmány (1987), a regionális politika átfogó reformja, NUTS rendszer (1988), a strukturális alapok létrehozása (1989), kohéziós alap létrehozása, Maastrichti szerződés (1993), Agenda 2000 (1997)

Természetesen a regionális politika eszközzrendszere mellett az alapelvek is folyamatosan fejlődtek. Ezeket az alapelveket a regionális tudományok alapelvei határozzák meg. A főbb alapelvek a következők: szubszidiaritás, decentralizáció, partnerség, programozás, koncentráció, addicionalitás.

Az általam vizsgált 2007-2013 közötti időszakban az EU regionális politikája a következő prioritásokat fogalmazta meg: konvergencia, regionális versenyképesség és foglalkoztatás, európai területi együttműködés. Ezekhez a 2007-2013 közötti időszakra az ERFA, Az ESZA és a Kohéziós alapot rendelte forrásként az Európai Unió.

Doktori értekezésem elkészítését és jelenlegi formáját jelentős mértékben befolyásolta a bevezetőben említett sajátos körülmény. Kutatómunkám végső szakaszában, nem sokkal a védésre való benyújtás előtt annak a doktori iskolának, amelyben munkámat elkezdtem és amelyben az értekezés benyújtásának küszöbéig eljutottam, megszűnt a képzési lehetősége a regionális tudományok területén. Maga a doktori iskola sem működhetett tovább. Választanom kellett, hogy mely kapcsolódó tudományterületre helyezzem át a munka befejezését. Nyilvánvaló, hogy mivel a kutatási eredményeim addigra már megszülettek, ezért viszonylag szűk választási lehetőség szerint tudtam továbblépni. A kutatási terület megváltoztatása során azonban lehetőségem nyílt, hogy a kizárólagos gazdasági értékelés mellett más, korábban általam nem vizsgált tényezőket is figyelembe vehessek. Erre egyértelmű lehetőséget nyújtott a gazdasági antropológia és a gazdaságnéprajz, amely még teljesebbé, ezzel együtt színesebbé, sokoldalúbbá tudta tenni eredményeim értékelését. A szűk gazdasági értékelésen túl annak humán vonatkozásait, korábban megteremtett értékeit, a helyi hagyományokat is értékelni tudtam. Annál is inkább, mert az általam vizsgált kistérség LEADER programjainak legfontosabb eleme a szakrális örökség védelme volt. Ezért ebben az irányban bővítettem kutatómunkámat, és egészítettem ki, tettem teljesebbé a néprajzi – antropológiai terepmunka során összegyűjtött információkkal a korábbi munkám során összegyűjtött eredményeimet. Sajnos, az általam vizsgált térség ezeken a területeken az ezredforduló követő években már nem túl gazdag lehetőségekkel, hagyományokkal rendelkezik. De a falusi élethez és a szülőföldhöz, szülőfaluhoz való kötődés jól tetten érhető volt a kutatás során és az eredményeimben.

Antropológiai és néprajzi megközelítések

A földrajztudomány, a történettudomány, a régészet mellett a néprajztudomány és az antropológia is alapfogalomként használja a régió, regionális, regionalizmus kifejezéseket. A regionalizmus fogalma összetettségéből adódóan több diszciplínát és azon belül számos tudományterületet érint, a földrajztudományon belül például a természetföldrajz, a tájföldrajz, a történeti földrajz, a társadalomföldrajz eredményei mérvadóak. Az úgynevezett regionalisták a 20. században igen érzékenyen vizsgálták meg a táji sajátosságok és a népesség tevékenységének viszonyait, illetőleg a területi elrendeződés előzményeinek feltárását. Az egyes tájak feldolgozásakor a nagytérségek kultúrtájainak értékelésére is sor került melyre jó

példa Teleki Pál (Teleki Pál 1917. *A földrajzi gondolat története*. Budapest) és Fodor Ferenc (Fodor Ferenc 1935. Történelmi és településföldrajz. *Földrajzi Közlemények*. 4.) műve is.⁵

A néprajztudományon belül a hagyományos tárgyi néprajz kutatásának egyik fontos megközelítésmódja is kapcsolódik a regionális összehasonlítások felhasználásához: a tárgyi leletanyagok jellegének és használati különbségeinek területi elkülönítését vizsgálta például Györffy István történeti néprajzi munkájában (Györffy István 1943. *Magyar falu magyar ház*. Budapest: Turul kiadás).⁶ További példaként idézhető Kósa László (Kósa László 1999. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*. Budapest: Planétás Kiadó),⁷ aki a néprajzi tájak természeti környezettel összefüggő térhasznosításának kutatástörténeti problémakörét dolgozta fel. Mindezek természetesen csak jellemző, kiragadott példák.

A régió és regionális szerveződésének meghatározottsága társadalmi és egyben kulturális folyamat. Társadalmi jellegét az egyes szervezeti érdekeltségek, kulturális jellegét pedig szervezettségi állapota alapján lehet leírni. A regionális jelenségek alapja a társadalmi tevékenységi formák és funkciók térbeli rögzítése, valamint azok kinyilvánítása (Berényi István 1992 Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. *Földrajzi Tanulmányok*. 22. Budapest: Akadémiai Kiadó),⁸ megőrzése és örökítése, ami a néprajztudomány vizsgálati körébe esik.

Néprajzi – antropológiai szemszögből nézve egy adott térség települési, gazdálkodási, kereskedelmi, kulturális, etnikai és vallási elrendeződését kialakító folyamat a regionalitás, amely a részt vevő társadalomban regionalizmusként jelenik meg, és alulról szerveződik. Ezzel szemben az állami közigazgatás felől érkező centrális területi szabályozás a társadalomföldrajzi regionalizáció. (Süli-Zakar István - Csüllög Gábor 2003. A dunántúli regionalizmus történeti előzményei. In Frisnyák S. – Tóth J. (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Nyíregyháza – Pécs).⁹

A történeti földrajzi kutatásokkal párhuzamosan a néprajztudomány számára elsősorban a nem jogi rögzítésű regionális téregységek; etnikai szállásterületek, kulturális téregységek váltak kutatottá, amelyeket hosszan érvényesülő társadalmi – gazdasági – kulturális tényezők

⁵ Lásd: Teleki: 1917, Fodor: 1935.

⁶ Györffy: 1943.

⁷ Kósa: 1999. A kötet a debreceni Folklor és etnográfia sorozatban is megjelent.

⁸ Berényi: 1992.

⁹ Süli-Zakar – Csüllög: 2003.

működtetnek. (Csüllög Gábor 1997. szempontok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In Fülek Gy. (szerk.): *A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében*. Gödöllő: Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSzKI)¹⁰

Általános történelmi tapasztalat, hogy a növekvő településszám a térbeli érintkezések erősödő dinamikáját hozza létre, mely folyamatrendszerének két jelentős formája az áramlás és a terjedés.¹¹ (Nemes Nagy József. 1997. *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest.)¹²

Az áramlási irányok összegződéséből több, a térfolyamatok szerveződésében meghatározó, és a települések szerveződésére is visszaható érintkezési zóna alakul ki. (Csüllög Gábor 1998. Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagozódásában. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A felvidék történeti földrajza*. Nyíregyháza).

A jelenkori kutatások vonatkoztatási pontjaként érdemes megjegyezni, hogy az érintkezési zónát a középkorban négy fő szegmens határozta meg a Kárpát-medencében: kezdetben a vízjárás által megszabott útvonalak alapján az árvízmentes települési térszín peremén; a dombságokban vagy hegységekben futó folyók mentén az összekötő és leágazó irányok találkozásánál kialakuló belső érintkezési zóna; a települési és várszintek Alföld peremi érintkezési vonalában a települési szint felső peremén; a völgykapukban az összekötő és gyűjtő irányok találkozásánál alakultak ki. (Csüllög Gábor 1998. Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagozódásában. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A felvidék történeti földrajza*. Nyíregyháza)

A városrendszer és a regionális piacfunkciók 13-14. századi kialakulásához kapcsolódóan az irodalomban vásárvonalként tárgyalt rendszer, energikus zónaként, már a klasszikus városforma kialakulása előtt is érzékelhető térszerveződési tényezőként jelenik meg (Frisnyák Sándor 1990. *Magyarország történeti földrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó).¹³ A néprajztudomány oldaláról Dankó Imre „*A gyulai vásárok*” című műve adhat összevetési alapot a témában.¹⁴

„A korábbi társadalmak térszerveződési utóhatásai sok olyan tényezőt közvetítenek, amely beépül a magyar térstruktúrába is. A római időszakban jelentős provinciális előtéri funkciója

¹⁰ Csüllög: 1997.

¹¹ Lásd: Nemes Nagy: 1997.

¹² Lásd: Csüllög: 1998.

¹³ Frisnyák: 1990.

¹⁴ Dankó: 1963.

volt, amely főleg a provinciahatárok előtt feltorlódó különböző társadalmak (szarmata, dák, thrák, germán, stb.) keveredési zónáját jelentettem a limeshez és a dáciai érdekekhez igazodó római katonai, diplomáciai és kereskedelmi hatások itt már gyengülő érvényesülésével. (Csüllög Gábor. 2006. *A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában*. PhD értekezés.)¹⁵

A Tiszántúl regionális szerepére a 4-5. századtól a kelet-nyugati irányú nagy népmozgások nyomták rá bélyegüket, amely ugyan nem alakított ki tartós jelenlétet és uralmi központot, de a terület stratégiai fontosságúvá vált. (Bóna István. 1993. *A hunok és nagykirályaik*. Budapest: Corvina)¹⁶

Csüllög Gábor a Tiszántúl 10-17. századi regionális tagolódásáról írt egyetemi doktori értekezésében a térség szerepéről írva a következő megállapítást teszi: „A 8-9. századra a szláv népesség mellett a délről beáramló avar, bolgár és török hatások is szerepet kaptak abban, hogy a kelet-tiszáninnen régió csomóponti startégiai helyzetű térséggé váljon.”¹⁷ (Csüllög Gábor 2006. *A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában*. PhD értekezés.)

(<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/88666/ertekezes.pdf;jsessionid=BFA4A05A49534227F026B5DDD804308E?sequence=4>)

Csüllög Gábor idézett doktori értekezésében rámutat arra is, hogy „a Tisza árterétől a magashegyi zónáig terjedő táji kapcsolódás igen nagy, egymást kiegészítő térhasznosítású területet köt össze a Felső-Tisza-vidéktől a Maros-mentéig. Így a társadalom itteni megtelepedése, térhasznosítása, munkamegosztása ez egész Kárpát-medencére jellemző formában jeleníti meg a magyar állam középkori területi szerveződését.”¹⁸ (Csüllög Gábor: *A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában*. Doktori PhD értekezés, 2006)

A néprajztudományban és a kulturális antropológiában; kontinentális és transzkontinentális értelmezési keretben eltérő módon olvassák és értelmezik a régió fogalmát. Csíki Tamás megállapítása szerint az angolszász antropológia kontinentális adaptálására, az európai közösségek kutatásában való alkalmazására tesz kísérletet az európai etnológia, amely annak a tudományágnak a regionális változata, amit az angol nyelvterületen szociális, illetve kulturális

¹⁵ Csüllög: 2006. 58-59.

¹⁶ Bóna: 1993.

¹⁷ Csüllög: 2006. 59.

¹⁸ Csüllög: 2006. 52.

antropológiának neveznek. (Csíki Tamás 2012. Etnográfia - a nemzeti (népi) emlékezet tudománya. *Ethnographia*. 123.)¹⁹

Bodrogi Tibor szerint a regionális etnológia az etnológiának az az ága, amely összefüggő, nagy kulturális területek, rendszerint földrészek kultúráinak leíró és összehasonlító vizsgálatával foglalkozik; az adott terület kultúrtörténetének feltárását tűzi ki céljául s általánosításai is elsősorban a szóban forgó térség kultúráira vonatkoznak. (regionális etnológia címszó alatt, *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1977. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó)²⁰

Barabás Jenő szerint a néprajzi kutatáson belül eléggé különálló utat követ a regionális etnológia európai etnológiának nevezett ága. Ennek helyzete egységesen sajátos abban, hogy több ezer éves írásbeliséggel rendelkező, élesen tagolt osztálytársadalomban vizsgálja a hagyomány alapjain élő, fejlődő kultúrát. A néprajz a tradicionális alapokon, azaz primitív kommunikációval (szóbeliség és megfigyelés) élő és fejlődő kultúra vizsgálatával foglalkozik. (néprajz címszó alatt, *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1977. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó)²¹

A német regionális etnológia és etnográfia hagyománya a 20. század közepéig a néprajzi atlaszokat tekintette a regionális etnográfia kiemelkedő megnyilvánulási formájának, amely a fejlettebb kultúrák vizsgálatához megfelelő módszereket is kifejlesztette. A 20. század második felétől, 21. századra azonban ennek megítélése és kritikája megváltozott, Köstlin szerint a kultúra térbeli vonatkozása, ha lett volna ilyen valaha is, nem vihető térképre, mint nemzeti vagy regionális kultúra. A kultúra szabályokról szóló alku, melyekkel emberek élnek, magukat megértetik, magukat másoktól megkülönböztetik: a kultúra Ralf Linton elhíresült fordulata szerint "a manmade part of the environment" -.²² (Köstlin, Konrad: A tásk. *Néprajzi Értesítő*. 87.)

A francia néprajztudomány, miként az európai országok túlnyomó többségében, két fő forrásból ered: éppen ezért mind a mai napig meglehetősen élesen különül két tudományterületre: az Európán kívüli népek néprajzára (amely a 18—19. századi gyarmati expanzió talaján nőtt fel) — és a saját ország néprajzi vizsgálatára (amely főként a 19. század vége óta a nemzeti és regionális társadalmi mozgalmakkal kapcsolatban fejlődött ki). E két tudományterület közül az előbbi szolgált és szolgál alapul, amelyen főleg az elméleti gondolat fejlődik; az utóbbi viszont

¹⁹ Csíki: 2012. 221-254.

²⁰ Bodrogi: 1977.

²¹ Barabás: 1977.

²² Köstlin: 1986. 159-165.

hosszú ideig jelentékeny mértékben megmaradt empirikus leíró tudománynak; az utóbbi években azonban e téren is születtek jelentős elméleti általánosítások. (Tokarev, Sz. A. 1971. Az etnográfia mai állása Franciaországban. *Népi kultúra - népi társadalom*. 1971. 5-6. 274-283.)²³

Richard Burghart, 2008-ban megjelent *Etnográfusok és helyi megfelelőik Indiában* című írásában a regionális etnográfiai írásmódot egyenesen problematikusnak látja. Az etnográfus két irányban folytat párbeszédet: a kollégáival és kutatott „népével”. Az első dialógus intertextuális. A regionális etnográfia egy sor összekapcsolódó vitaként intézményesült, melyek idővel problémaláncolatokat alkottak: (Srinivas kontra „indiai szociológusok”, Dumont kontra Srinivas, Heesterman kontra Dumont.) A második dialógus interlineáris, sorok közötti: tartalmazza a tényszerű, konkrét információkat, amelyek az etnográfus és a kutatott népe kapcsolatából jöttek létre. Mivel az antropológusnak és helyi partnerének dialógusa egy befelé tekintő regionális etnográfiát hozott létre, ami alapvető kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet írni és olvasni az etnográfiai szövegeket. (Burghart, Richard 2008. *Etnográfusok és helyi megfelelőik Indiában* (Varró Zsuzsa ford.) *Magyar Lettre International*. 69.)

Voigt Vilmos regionális és tárgykörök szerinti nemzetközi bibliográfiák, kézikönyvek, folyóiratok, segédkönyvek címen írt összefoglalót. Az egész világ etnológiáját, etnográfiáját vagy folklorisztikáját áttekintő egyetemes bibliográfiák (Ethn. 1963. LXXIV),²⁴ illetve az egyes szakfolyóiratokban közölt éves szemlék mellett nagy jelentősége van az egyes tárgykörök, népek, országok vagy nagyobb földrajzi egységek szerint csoportosított szaklexikonoknak, szakbibliográfiáknak is, amelyek nem csupán könyvcímeket vagy véleményeket sorolnak fel, hanem megadják a minden színvonalas tanulmányhoz nélkülözhetetlen nemzetközi méretű háttérrel is. Ismeretük ezért elkerülhetetlen. A tematikai természetű áttekintések közül a vallástörténet, a néphit és az ehhez kapcsolódó társtudományok művelőjének áll a rendelkezésére a leggazdagabb anyag. (Voigt Vilmos Regionális és tárgykörök szerinti nemzetközi bibliográfiák, kézikönyvek, folyóiratok, segédkönyvek. *Ethnographia*. 1964.)²⁵

A regionális néprajz és antropológia a magyarországi etnográfia debreceni műhelyében is jelen van, mégpedig több területen. Tudományos konferenciák témájaként jelent meg az utóbbi években, mint a Magyar Tudományos Akadémián szervezett regionális kutatások konferencia,

²³ Tokarev: 1971. 274-283.

²⁴ Voigt: 1963. 514.

²⁵ Voigt: 1964. 627.

amelyen az MTA I. Osztályával közösen szervezett az MTA – DE Néprajzi Kutatócsoportja 2006-ban. A kultúra térbeli szerveződésének antropológiai szempontú elemzését végzi Keményfi Róbert az etnicitás, Bartha Elek pedig a vallás vonatkozásában számos eddig megjelent könyvében és tanulmányában (lásd pl.: Bartha 2017. Megszentelt tájak vonzásában.)²⁶ Régió és kultúra kapcsolatának kérdéseivel foglalkoznak a témában megjelent tanulmánykötetek, amelyek szintén az MTA – DE Néprajzi Kutatócsoport és az egyetem Néprajzi Tanszéke közös szerkesztésében és kiadásában jelentek meg.²⁷

Ebből a néhány fenti adalékból is jól látható, hogy a regionális tudományokhoz a regionális humán és más társadalomtudományok – köztük a néprajz, az antropológia, az etnológia – ezernyi szállal kapcsolódnak, a kutatás tárgyáról alkotott képet az előbbtől eltérő, elsősorban humán, kulturális szempontú kutatási eredményekkel teszik teljesebbé. Doktori értekezésemben, megmaradva a doktori folyamat kezdetén tett eredeti vállalásaimnál és célkitűzéseimnél, egyben igazodva a választott új diszciplináris környezethez és elvárásokhoz, egy interdiszciplináris irányú megközelítést választottam, megőrizve a regionális tudomány vizsgálati módszereit és szempontrendszerét. Mindezt pedig egy a néprajzban is jelentős kutatási előzményekkel rendelkező gazdálkodási ágazat, az állattartás, azon belül pedig a juhászat szakterületén, saját magam által a választott terepen végzett helyszíni anyagfeltárás és az így összegyűlt anyag gyakorlati szempontú, tudományos feldolgozása révén.

Folyamatok és tendenciák – a téma időszerűsége

A rendszerváltást követően eltelt több mint negyed évszázadban gyakran és rendszeresen megjelennek a hazai szakirodalomban és a mindennapi közbeszédben, valamint a nyomtatott és az elektronikus médiában is a magyar falvak előregezéséről szóló helyzetleírások, felmérések, vagy a fiatalságnak a centrumokba költözéséről, a falusi lakosság elfogyásáról, a vidék elnéptelenedéséről szóló prognózisok. A vidéki lét, a vidéki életforma valóban sajátos karakterrel rendelkezik. Arculatát átszövik a hagyományos életmódból fennmaradt jellegzetességek, a táji, természeti adottságok közvetlen és közvetett lenyomatai. Bizonyos időszakokban pedig olyan körülmények is adódnak, amelyek valóban a helyben való megmaradás ellenében hatnak. Hiányzó vagy korlátozott munkalehetőségek, kedvezőtlen

²⁶ Bartha: 2017.

²⁷ Bartha – Keményfi – Marinka: 2018, Kavecsánszki – Marinka: 2018.

jövedelmi viszonyok, mostohább körülmények, vagy egyszerűen a városi életmód nagyobb vonzereje mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a Magyarországon és Közép-Európa legtöbb országában a vidék lakossága, különösen a fiatal korosztály a városokba, központi helyzetű településekre költözik. Mindez nem új keletű folyamat, hiszen sok évtizede, a tradicionális kultúra és életmód felbomlásával vette kezdetét, és a folyamat előre haladásával egyre nagyobb méreteket öltött. A rendszerváltást követően kialakuló lokalizmus szemlélete – megfelelő infrastruktúra és anyagi eszközök híján – nem tudta ellensúlyozni, nem volt képes ezt a vidék számára kedvezőtlen demográfiai irányt megváltoztatni.

Doktori értekezésem témaválasztásában, amint azt fentebb már említettem, a vidék fejlesztése és gazdasági kilátásai orientáltak, mivel eddigi tapasztalataim alapján úgy láttam, ez a szakterület Magyarország és az egész Kárpát-medence jövőjét tekintve nagyban meghatározó tényező. A folyamatok alakulhatnak spontán módon is, amint arra a rendszerváltás után számtalan példát láthattunk a makrorégióban. Egyértelmű előnyei és gyakorlati haszna van ugyanakkor annak, ha a tudomány eszközeivel alapozzák meg a gazdaságstratégiai és nemzetpolitikai döntéseket. Bizonyos tudományágak közvetlen módon képesek befolyásolni az ilyen folyamatokat. Ilyenek a gazdaságtudományok mellett a regionális kutatások. Más diszciplínák hatása inkább közvetett módon érvényesülhet: ezek közé tartozik többek között a néprajz (annak alkalmazott területei) és a gazdaságantropológia. A vidéki régiók fejlesztése azonban nem csupán egyetlen tudománnyal áll kapcsolatban, hanem egyidejűleg több tudományterületet érint.

A disszertáció fő célkitűzéseit tehát a fentiek szellemében fogalmaztam meg, és ennek alapján választottam az évtized közepén a képzettségemhez is közvetlenül kapcsolódó regionális tudományok doktori iskolát. A rajtam kívül eső körülmények azonban úgy alakultak, hogy már közvetlenül a védés előtti szakaszban ennek a doktori iskolának az akkreditációja megszűnt, ezzel együtt megszűnt ugyanitt a fokozatszerzés lehetősége is. Ezek után – szintén a fenti szakmai szempontok megfontolásával – kértem befogadásomat a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola néprajz – kulturális antropológia doktori programjába. Ez a váltás nem kis feladatot jelentett, hiszen a doktori program kívánalmainak megfelelően gazdaságnéprajzi, gazdaságantropológiai keretbe kellett helyezni az eredendően regionális kutatások körében készített dolgozatot. A disszertáció jelenlegi formája ennek a kettős meghatározottságnak és megfelelési szándéknak a jegyében nyerte el mostani, a fokozatszerzésre benyújtott tartalmi és szerkezeti megjelenését. Úgy látom, legalábbis erősen bízom benne, hogy az új szempontok és szemléletmód érvényesítése javára vált az eredeti szándékok megvalósításának, hiszen lehetővé

tette a számomra új, a korábbiakban nem figyelembe vett néprajzi, antropológiai látásmód érvényesítését, sőt, rá is kényszerített ennek alkalmazására, így tartalmilag és módszertanát tekintve is hasznára válhatott a disszertációnak.

A kutatásra kijelölt terepet, a vizsgált mintát a Debrecenhez közeli Nagy-Sárrét, azon belül pedig kiemelten öt település: Bihardancsháza, Bihartorda, Nagyrábé, Sáp, Sárrétudvari alkotta.

A Sárrét táji-történeti arculata

A történeti Bihar vármegyében helyezkedik el a Sárrét. Nevét mocsaras, lápokkal borított, vízjárta területéről kapta. A térség két részre tagolódik: a Nagy-Sárrét a Berettyó, a Kis-Sárrét a Körösök vidékén terül el.²⁸ A Sárrét a török időkben elnéptelenedett, korábbi lakosságának helyére hajdúk, kunok települtek. A 18. századi belső jobbágy migráció során a Bihar térségébe történő betelepülések között is a Sárrét mezőgazdasági szempontból legértékesebb területeire költöztek a legnagyobb számban.²⁹ A 19. században még a táj jellegzetes vízi világáról és a vízhez kapcsolódó sajátos életmódról volt nevezetes, amely a néprajzi szakirodalomban is jól kutatott, feltárt néprajzi tájnak, bár romantikával, a valóságra alapozott, de attól kissé eltávolodó formában megismert tájegységnek számít.³⁰ A lakosság eredeti fő megélhetési forrásai a korábban a területre jellemző mocsárvilág nagy részének lecsapolását követően megváltoztak, és ezen a tájon is a csikászok, pákászok, táltosok világa helyett a földművelés vált uralkodóvá. Az állattartás, ezen belül a nagyállattartás sokáig megőrizte itt hagyományos formáit, számos eleme pedig egészen napjainkig fennmaradt. A rendszerváltást és az ezredfordulót követően sokan látnak lehetőséget a fő ágazatok, köztük a juhtenyésztés hagyományokra épül térségi fejlesztésében.

Alig több mint fél évszázaddal ezelőtt a vidék akkori monográfusa ilyenek látta a sárréti tájat: „Ameddig a szem ellát, hatalmas búzatáblák ringanak, váltakozva kevesebb tengeri vetésekkel. Imitt-amott apró, csak idénylakásul szolgáló tanyák fehérledek kevés akácfával. A láthatáron alig-alig emelkedik ki egy-egy lankás halom. (...) Nyárszakán szinte tájrajzi elemnek tekinthetjük a tikkadt, eső után szomjazó mezőket. Semmi olyan vonása nincs tehát a tájnak,

²⁸ Kósa: 1977. 284-285. Bihar vármegyéről jelentős számban készültek a legkülönbözőbb szaktudományok részéről. Ezekre jelenlegi munkámban nem hivatkozom.

²⁹ Bársony: 2016. 20.

³⁰ A régi magyar vízivilág kutatója, Szűcs Sándor mellett számos etnográfus, folklorista, hon- és népismereti gyűjtő és kutató monográfiái és egyéb írásai tették a Sárrétet ismertté. Közülük csak néhányat említek: Balassa 1996, Osváth 1875, Nadányi 1938, Dám 1975, Dankó 1982, 2016 további statisztikai, történeti és néprajzi irodalommal

amely a Sárrét nevét indokoltá tenné. Ezt nem is a mai táj érdemelte ki. Ez az elnevezés ma már történelmet ír.”³¹ Előtte is, utána is számos kutató: etnográfusok, folkloristák, történészek, geográfusok, demográfusok, az agrártudományok kutatói és más diszciplínák képviselőinek érdeklődését keltette fel ez a története során jelentős változásokon átment, archaikus karakteréből mégis sokat megőrzött és máig őrző történelmi-néprajzi-földrajzi tájegység.

A Sárrét táji arculatának és gazdaságának alapvető feltételrendszerét a táj természeti adottságai határozták meg. A Bihari-sík részét alkotó térség a Tiszántúl legnagyobb mocsaras területe volt egészen a lecsapolásig. A mocsaras terület vízutánpótlását a Berettyó és a Sebes-Körös biztosította. Két kisebb tájra tagolódik, a Nagy-Sárrétre és a Kis-Sárrétre. A Nagy-Sárrét falvai a Berettyó mentén, a Kis-Sárrét települései a Körösök mellékén húzódnak, többnyire a mocsaras területek peremén. Az itt élő lakosság hagyományos fő foglalkozása a halászat, vadászat, a réti állattartás, az itt bőven rendelkezésre álló nád és gyékény feldolgozása volt, egészen a 19. század közepéig. A réti gazdálkodás, a nád felhasználása a sárréti ember megélhetésének fontos forrása volt, jól dokumentálhatóan már a 13. századtól.³² A nád és a mocsárvilág termékeinek sokoldalú felhasználása mellett a víz hosszú időn át jelentős vonzerő volt, hiszen megélhetési forrásokat biztosított, majd később, a török időszakban a védelem terén sem volt elhanyagolható tényező.³³ A nád jelentősége és a hagyományos életmód termékei és elemei még jóval a lecsapolások után is, bizonyos formában egészen napjainkig fennmaradtak.

A terület eredeti lakossága a török háborúk idején részben kipusztult, vagy inkább eltűnt: az állattállománnyal együtt a helyben lévő mocsárvilágba vagy ennél távolabbi vidékekre elmenekült lakóhelyéről. A közelmúlt és napjaink településképét és az itt élők életmódját még mindig befolyásolják a korábbi időszakokból örökölt körülmények. A mai gazdasági és társadalmi folyamatok megismeréséhez és megértéséhez nem nélkülözhetjük az eredeti állapotok legalább részbeni megismerését, még akkor sem, ha egy adott vidék gazdasági fejlődésében a táji környezet és adottságok csak részben játszanak szerepet. Helyüket a török kor utáni újratelepítések során hajdú és kun népesség foglalta el.³⁴

Ami az állattartást illeti, azt a sárréti térségben évszázadokon át az extenzív tartási forma jellemezte.³⁵ A XIX. század első felében, a lecsapolások előtti időszakokban a nádas, lápos

³¹ Csávás 1941. 5.

³² Molnár 1972. 399.

³³ Jakó 1940.

³⁴ Lásd bővebben: Bársony: 2016, Csatári: 1982, Mohay: 2011, Nadányi: 1938, Papp: 2001 és mások

³⁵ Az extenzív állattartáshoz l: Szabadfalvi: 1970.

területen lévő szigetek jó legelőket adtak a juhok, a sertések, a szarvasmarhák számára. A *kintháló* jószágot leginkább csak eladás céljából hajtották ki a védelmet is jelentő nádasrétből.³⁶

Az 1860-as években a táj képét alapvetően megváltoztatta a mocsárvilág említett lecsapolása. A munkálatok már a 19. század első felében elkezdődtek, de nagyobb léptékben az 1850-es évektől kezdődött meg a vízmentesítés és ezzel együtt a táj átformálása. A lecsapolás után pedig ezen a tájon is a földművelés, azon belül is jelentős mértékben az intenzív gabonatermelés, valamint – kisebb mértékben – az istállózó állattartás vált uralkodóvá.³⁷ A korábbi réti legelők és a nagyállattartás számára fontos kaszálók jó része megszűnt,³⁸ a korábban nagy jelentőségű állattartás visszaszorult. A Sárrétet ettől kezdve jó adottságú, termékeny vidékként tartották számon. A búza, a szántóföldi növénytermesztés mellett jelentős volt itt a gyümölcstermelés is. Ugyanakkor számos területén a korábbi, mocsaras vidék továbbra is érezte hatását. Még a 20. század második felében is élt a nád-, a gyékényfeldolgozás, sokáig tartotta magát a vizes területeken a legeltetés, sokáig fennmaradtak a réti gyűjtögetés emlékei is.³⁹ Béres Csaba és Süli-Zakar István a Kis- és Nagy-Sárrét 20. század végének gazdasági adottságait, lehetőségeit, perspektíváit vizsgálva kiemeli, hogy ebből adódóan a táj alacsony népesség eltartó képességű volt, amihez hozzájárult a napjainkban is rendszeresen megjelenő belvíz, az aszály, a szikesedés. Ami a gazdasági kapcsolatrendszert illeti, a 19. és a 20. század fordulóján a terület a vasútvonalak és a közigazgatás révén elsősorban Nagyvárad és Debrecen, részben kisebb központok, mint pl. Berettyóújfalu vonzáskörzetébe esett.⁴⁰ A trianoni határok meghúzása, majd a későbbi közigazgatási átszervezések ebben jelentős változásokat hoztak, amelyek hatása hosszú távon érezhető volt, és ma is érvényesül.⁴¹ A rendszerváltás éveiben pedig az egész térség jövőjét illetően sok volt a bizonytalanság. A bihari térség, benne a Sárrét gazdasági, települési, népesedési viszonyaival, a infrastruktúrájával és foglalkoztatási helyzetével részletesen foglalkozik könyvében Béres Csaba és Süli-Zakar István.⁴²

A (volt) kistérség fejlődésének fontos összetevője a gazdasági viszonyok és természeti, táji adottságok mellett az érintett terület lakosságának szellemi kultúrája. A 19. század és a 20. század első felének állapotairól más vidékekhez viszonyítva tekintélyes mennyiségű információ

³⁶ Molnár: 1974. 251.

³⁷ Kósa – Filep: 1981. 429.

³⁸ Molnár: 1972. 403.

³⁹ Mohay: 2011. 637.

⁴⁰ Beluszky: 1961.

⁴¹ Beluszky – Enyedi: 1974.

⁴² Béres – Süli-Zakar: 1990.

áll rendelkezésünkre.⁴³ Hagyományait őrző, alapvetően református, archaikus világképi elemekben gazdag falvakról van szó a vizsgált települések esetében, ahol még az ezredforduló éveiben is sok elemét megtalálhattuk a tradicionális életmódnak és műveltségnek.

„Elnéptelenedhet a magyar vidék!”
(https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/ez_a_jovo_elneptelenedhet_a_magyar_vidék.676139.html) „A magyar vidék népe pálinkát főz, magyar nótát hallgat, húslevest eszik, népviseletben jár vasárnap templomba...” (https://hvg.hu/cimke/magyar_vid%C3%A9k)
„Néhány évtized alatt kiürülhet a magyar vidék” (<https://merce.hu/2018/09/27/nehany-evtized-alatt-kiurulhet-a-magyar-vidék/>) „Lesújtó jelentés: nem csoda, hogy lemarad a magyar vidék” (<https://www.penzcentrum.hu/karrier/lesujto-jelentes-nem-csoda-hogy-lemarad-a-magyar-vidék.1070894.html>)

Ilyen és ehhez hasonló újságcikkekkel találkozunk az olvasó, aki az interneten a napi sajtó információi alapján próbál tájékozódni a mai Magyarország jövőbeli kilátásairól. Úgy tűnik tehát, hogy a helyzet napjainkban a vidéki térségek számára nem túlságosan biztató.

Találkozhatunk azonban a fentiekkel ellentétes véleményekkel is. Szintén a jelen idők sajtójában pozitív példák, biztató jövőképek is kirajzolódnak:

„Az adatok szerint a magyar vidék egyáltalán nem sorvad úgy, mint általában gondoljuk – itt az ideje, hogy megpróbáljunk optimistábban gondolkozni a jövőjéről.” (<http://osszkep.hu/category/magyar-vidék/>) „Magyarországnak a VIDÉK az egyetlen tartaléka, az egyetlen háterszága, az újrakezdés földje. Az a hely, ahol a csend tapintható, a természet egysége – melyet az emberi civilizáció szétzilált – még megteremthető, az illatok és az ízek harmóniája napi valóság, ahová az Ember ösztönösen vágyódik, ahol az Embernek jó létezni...” (Üveges Gábor, Hernádszentandrás polgármestere -
(<http://www.francicslaszlo.hu/gallery/magyarvidek/magyarvidek.html>)⁴⁴

A jelen és a várható közeli jövő állapotát jellemző, azt előre jelző adatok alapján a vidéki Magyarország régióinak többsége az Európai Unió régiós átlagát nem éri el, és jövőbeli kilátásai is vegyes képet mutatnak. A felzárkózás, az uniós szint elérése vagy megközelítése meghatározó lesz a vidék jövője, népességének megmaradása szempontjából. Nem véletlen,

⁴³ Szűcs Sándor számos kötetben, tanulmányban tárta fel a Sárrét hagyományos kultúráját, amelyekre tételesen most nem hivatkozom. A régi sárréti vízivilágról írt munkája: Szűcs: 1842, 1977.

⁴⁴ A fenti hivatkozások letöltésének ideje: 2019. február 28.

hogy a tudomány számos területen tekinti feladatának, az ország, a nemzet, a társadalom iránt felelősségének, hogy eszköztárával hozzájáruljon a vidéki térségek fejlődéséhez, irányt mutasson, részt vegyen a jövőkép formálásában.

A vizsgált települések múltjából

A vizsgálatra kiválasztott települések a mai Hajdú-Bihar megye 2013-ban létrehozott Püspökladányi járásában találhatók.⁴⁵ Korábban a történelmi Bihar vármegyéhez tartoztak, és a Nagy-Sárrét történelmi-néprajzi tájegység falvaiként tartották számon őket. Bihar Magyarország egyik legnagyobb vármegyéje volt, a Sárrét mind történeti, mind néprajzi szempontból régóta ismert, kutatott tájegység. Kulturális, földrajzi, gazdasági és etnikai tekintetben a Sárrétet is magában foglaló nagytáj a Kárpát-medence egyik legváltozatosabb vidéke, amelyet jelenleg országhatár választ ketté. Osváth Pál széles körben idézett monográfiája mellett anyagközlések, kézikönyvek, szakkönyvek, település-monográfiák, tanulmányok egész sora foglalkozik a térség gazdasági, néprajzi, történeti, demográfiai, szellemi, kulturális örökségével, múltjával, gazdaságával és jövőbeni fejlődési vagy fejlesztési lehetőségeivel. Erről a könyvtárnnyira tehető szakirodalomról doktori értekezésemben nem kívánok részletesebb áttekintést adni, mégis fontos utalni rájuk, meríteni belőlük, hiszen a fejlesztések jelentős mértékben azokra az alapokra is épülhetnek, amelyek a hagyományos életmódban és kultúrában gyökereznek. Az alábbiakban a Borovszky-féle vármegye monográfiájának az érintett falvakra vonatkozó leírásait idézem, mivel azok jól tükrözik az adatfelvétel korában, a 19-20. század fordulóján a területre jellemző állapotok egy pontos metszetét.⁴⁶

Bihartorda

Bihar-Torda, a Nagy-Sárréten, a budapest-nagyvárad vasútvonal mentén fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. A tordai járás székhelye. Házainak száma 323, lakosaié 1640. Postája van, távírója és vasúti állomása Sáp. Már a váradi regestrumban szerepel egyik lakosa révén. A hagyomány szerint a község hajdan a Pusztá-Kovácsihoz tartozó Sebes-tanya körül feküdt. A török világban elpusztulván, telepedtek le lakosai a mai helyre. A község 1452-ben a Thorday család birtoka, mely itt pallosjogot nyer. Később a Nadányaiak és a Fáyak, majd a

⁴⁵ A disszertáció nagy részének elkészítése idején még a kistérségi közigazgatási egység volt érvényes, amelyre a szövegben is több helyen utalok.

⁴⁶ Borovszky: 1901

kir. kincstár és Székely Gábor a birtokosa. Az 1732-iki összeírásban a Nadányiak, a Baranyiak és az Elek család fordulnak elő. 1659-ben a törökök a községet feldúlták. A református templom 1790-ben épült és 1890-ben átalakított. A községben szép parkban áll a Fáy család régi kúriája, mely a múlt század elején épült. Most úri kényelemmel van berendezve és Stern Frigyes nagybirtokos tulajdonát képezi. A lakosok napjainkban szép Kossuth-szobrot állítottak a községben. Van itt két olvasóköri és egy népbank is. Ide tartozik Pálfoka pusztja.⁴⁷

Sárrétudvari

Bihar-Udvari, a Nagy-Sárréten, Hajdu vármegye határán fekvő magyar nagyközség, ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 708, lakosaié pedig 3989. Van postája, távírója és vasúti állomása. Hajdan tekintélyes püspöki birtok, mely már a XIII. században 61 telket számlált. Fráter György püspök annak idején más birtokokkal akarta elcserélni, úgy látszik azonban tervét nem valósította meg, mert 1552-ben még mindig mint a püspökség birtoka szerepel; de a XV. században az Izsákay és a Bessenyei család is birtokos volt itt. A református templom 1613-ban épült, 1767-ben kibővítették, kőtoronyát pedig 1789-ben építették. A ref. egyháznak számos érdekes, régi ötvösműve van, köztük vert ezüst tányérok, kelyhek és poharak a XVII. és XVIII. századból. A község határában sok őshalom van. Ezek: Árkos-halma, mely körül árokszerű mélyedés van, a hol kőkori cserépdarabokat vet föl az eke; a ferendeki halomban ásás alkalmával csontvázakat találtak; a Hangás-halom, Órhalom, Balázs-halom Eszteró-halom, Hármashalom, Kettős-halom, mind megannyi őshalom, melyeket itt kun-halmoknak mondanak. A "Kunok szállása" nevű területen a hagyomány szerint hajdan kunok tanyáztak. 57A templom melletti iskola építése alkalmával, néhány évvel ezelőtt, régi sírokat és azokban a csontvázak között jellegzetes dolichocephal koponyákat találtak, melyek az embertani múzeumba kerültek. A község lakosai olvasó egyesületet, énekkart és önk. tűzoltó egyesületet tartanak fenn. B. Udvarihoz tartoznak Lőrincz, Nándor, Gunárhát és Réti puszták is.⁴⁸ (Borovszky 57.)

Bihardancsháza

Dancsháza, az alföldi síkságon, a nagy Sárréten fekvő kisközség, ág. ev. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 109, lakosaié 503. Postája Bihar-Torda, távírója Báránd, vasúti állomása Sáp. Azonosnak látszik azzal a községgel, a mely hajdan Tancskereki néven szerepelt.

⁴⁷ Borovszky: 1901. 56.

⁴⁸ Borovszky: 1901. 57.

Legalább az ennek fekvéséről fennmaradt adatok ezt látszanak bizonyítani. Először a XIII. század végén a püspöki tizedjegyzékben találkozunk vele, azután 1384-ben Doncsháza néven, és egy századdal később már a mai nevén. A XV. században az Izsákay és a Bessenyei családnak, a múlt század elején pedig a Bagossy családnak van itt birtoka. Az ev. ref. templom 1830-ban épült. A község a XVI. században Békés-megyéhez tartozott. (Borovszky 66)

Nagyrábé

Nagy-Rábé, az alföldi síkságon, a Nagy-Sárréten fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 431, lakosaié pedig 2806. Postája és távírója van, vasúti állomása Sáp. A község hajdan Nagy- és Kis-Rábé néven ikerközség volt. A XV. században az Okányiak és a henczidai Bacsók birtoka, a XVI. században Kis-Rábé a váradi püspökségé, Nagy-Rábé pedig, a hol akkor 21 porta volt, Bajomi Ferenczé. Az erdélyi fejedelmek alatt a bajomi vár urai voltak a birtokosai. Most a püspökségen kívül még a rétszentmiklósi Des Echerolles-Kruspér családnak van itt nagyobb birtoka és csinos úrilaka. A birtok 1750-ben donáció útján jutott a Kruspér család tulajdonába és házasság útján lett a mostani tulajdonosé. A községben levő ev. ref. templom a XVII. század elején épült. Az egyház tulajdonában egy 1632-ben készült szép ezüst-pohár van. A török dúlások alatt a község sokat szenvedett a szomszédos nagybajomi várból kirohanó török csapatoktól. Az ide tartozó "Király-útja" dűlő, az itteni néphagyomány szerint, onnan veszi a nevét, hogy azon utazott volna II. József császár Füzes-Gyarmat felé. Van a községben népkör, olvasó kör és önk. tűzoltó-egyesület. Határában állott hajdan Pázmán nevű egyházas község, mely a XIV. században, mint a Pázmán nemzetség birtoka van említve. Ide tartozik Rét-Szent-Miklós pusztája Nagytanya, Bogárczó és Füst tanyákkal és Kis-Rábé, Nagy-Rét és Ásvány puszták is.⁴⁹ (Borovszky 124)

Sáp

Sáp, az alföldi síkságon, a Nagy-Sárréten fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 238, lakosaié pedig 1280. Van postája, távírója és vasúti állomása. I. Lipót 1689-ben e községnek kiváltságokat adott, melyeket egy évvel később hídvámszedési joggal egészített ki. Mindkét eredeti oklevél a községházán maig is megvan. A mostani református templomot 1892-ben fejezték be, de a tornya már 1810-ben épült. A lakosok népkönyvtárt, önkéntes tűzoltó- és temetkezési egyesületet tartanak fenn.⁵⁰

⁴⁹ Borovszky: 1901. 124.

⁵⁰ Borovszky: 1901. 141.

4. Irodalmi áttekintés

4.1. Regionális politika az Európai Unióban

Ahhoz, hogy megértsük a sárréti kistérségben, napjainkban fennálló gazdasági és társadalmi helyzetet, részletesen meg kell vizsgálnunk az Európai Unió jelenlegi kohéziós és agrárpolitikáját és azt a folyamatot, ami elvezetett azok mai formájához. A kutatás interdiszciplináris jellegéből adódóan mind a szociális, mind pedig a gazdasági, mezőgazdasági támogatási rendszer alakulása nagy jelentőségű a vizsgálatokhoz. A cél, hogy megértsük a hátrányos helyzetű régiók felzárkóztatására tett törekvések hátterét és azok motivációját.

Bár a regionális politika ténylegesen csak 1975-ben jelent meg a közösségi döntési és költségvetési rendszerben⁵¹, ezen időszak pénzügyi intézkedéseinek (Európai Szociális Alap – ESZA, az Európai Szén- és Acélközösségnek, az Európai Mezőgazdasági Tanácsadási és Garancia Alapnak) voltak regionális hatásai is (Horváth, 2003)⁵².

Az Európai Unió és jogelődjei életre hívásának az egyik legfontosabb célja volt, hogy sikeres együttműködés keretében a regionális szinten jelen lévő gazdasági és társadalmi különbségek csökkentésével és megszüntetésével erős és egységes, a nemzetközi gazdasági és politikai életben meghatározó szerepet elfoglaló egység szülessen (I7). Ennek szerves részét képezte a Közös Agrárpolitika (I8) és ezen belül az Európai Szociális Alap (ESZA), az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) és a Kohéziós Alap. 1957-ben a Római szerződéssel megalakult az Európai Gazdasági Közösség – az Európai Unió elődje – és egyben a legrégebbi strukturális alap az ESZA, melyet még az 1957-es Római Szerződés hozott létre azzal a céllal, hogy erősítse a társadalmi kohéziót, és megvalósítsa a gazdasági jólétet munkahelyek teremtésével, képzésekkel, a foglalkoztatás növelésével (Dankó és Ogár, 2014).⁵³ Ezen tevékenységekkel a leginkább veszélyeztetett, szegényebb rétegeket hivatott védeni és segíteni.

Az ERFA forrásainak célja, hogy felhasználásukkal a regionális fejlesztések, a gazdasági átalakulás – például a volt szocialista országok rendszerváltás utáni gazdasági átalakulása –, a versenyképesség növelése és a területi együttműködések megvalósuljanak (I9)⁵⁴.

⁵¹ Iván: é.n.

⁵² Horváth, 2003

⁵³ Dankó – Ogár: 2014. 101.

⁵⁴ EUMSZ – Európai Unió Működéséről Szóló Szabályzat

Az 1993-ban létrehozott Kohéziós Alap életre hívásának célja, hogy a Közösség akkor legszegényebb tagállamaiban nagyméretű közlekedési és környezetvédelmi projekteket valósítson meg. Csak azon régiók részesülhetnek belőle, ahol az 1 főre jutó GDP nem éri el az uniós átlag 75%-át (I10). Magyarországon több ilyen régió is van, amelyik az EU-s átlag 75%-a alatt teljesít. Ide tartozik a Sárrétet is magában foglaló Észak-Alföld régió.

A fenti alapok mellett más források azt hivatottak biztosítani, hogy az Európai Unió összes tagállamában az alábbi alapelvekre épüljön a regionális politika – szubszidiaritás, decentralizáció, adicionalitás, koncentráció, programozás és partnerség (Rechnitzer és Smahó, 2006). Ezek betartásával érhető lenne, hogy az EU-s és a tagállami források egyaránt a megfelelő hatékonysággal kerüljenek felhasználásra (I11).

1958-ban a tagok kinyilvánították a Közös Agrárpolitika, a KAP⁵⁵ (CAP-Common Agricultural Policy) létrehozásának szükségességét (Kovács, 2005)⁵⁶. A politika fejlődött, a regionális ügyek egyre fokozottabb hangsúlyt kaptak, de tulajdonképpen a régió fogalmának meghatározásában az eltérő tudományterületek más és más leírást fogalmaznak meg (Smahó, É.N.). Ezért érdemes több nézőpontot is figyelembe venni, amikor Probáld(1995) az alábbi gondolatot fogalmazta meg: "A komplex földrajzi régiók és a lehető legtágabban értelmezett - tehát nem szűk ágazati vagy tervezési szempontok alapján meghatározott - integráns gazdasági körzetek lényegileg azonosak (...) Fontos vonása e régióknak, hogy társadalmuk összetartozása a tudati szférában is megjelenik, és e regionális identitásnak egyre jelentősebb kulturális, valamint politikai-érdekérvényesítési vetülete van (regionalizmus)."⁵⁷ Tehát Probáld (1995) véleménye: az azonos régióhoz tartozó területeken élő népesség tagjai viszonylag egységes kultúrával és hagyományokkal rendelkeznek, ami összeköti őket és nagyban befolyásolja a gondolkodásmódjukat, amit nagyrészt egységessé formál.⁵⁸ Ez az egység nem csak a múlttal, hanem a jelennel és a jövővel kapcsolatban is jellemző, ami olyan aktuális témákban is megnyilvánul, mint amilyen a politikai véleményformálás és érdekérvényesítés.

Egy másik értelmezés szerint: „A régiók - ideális esetben - a gazdaság fenntartható növekedését és a térszerkezet korszerűsítését szolgáló, önálló finanszírozási forrásokkal rendelkező,

⁵⁵ Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája, melynek céljai a mezőgazdasági termelékenység növelése, a mezőgazdaságból élők életszínvonalának emelése, az agrárpiacon stabilitása, a mezőgazdasági ellátás megfelelő mennyiségű, minőségű és árszínvonalú biztosítása és a vidék fejlesztése.

⁵⁶ Kovács, 2005

⁵⁷ Probáld: 1995. 42.

⁵⁸ Probáld: 1995. 42.

autonóm fejlesztési politikát megvalósító, önkormányzati jogosítványokkal felruházott területi egységek.”⁵⁹ Ezen vélemény szerint a régiót az egy irányítás alá tartozó területek alkotják, amelyek ugyanakkor rendelkeznek bizonyos mértékű autonómiával, saját elképzeléseik alapján határozzák meg a fejlődésük fő irányát és az ahhoz szükséges lépéseket, projekteket.

Hasonló megfogalmazást alkotott Balázs István az egyik írásában: „a régió olyan közigazgatási egység, amely közvetlenül a központi igazgatási szint alatt helyezkedik el, önálló politikai felelősséggel felruházott, mely politikai önállóságot választott testület által, vagy ennek hiányában a régió szintjén a közvetlenül alatta levő önkormányzati szint által delegált tagokból álló testület vagy szervezet gyakorolja”.⁶⁰ A különbség abban található, hogy itt csak a közös irányítás alá való tartozással és politikai autonómiával jellemzi az egy régióhoz tartozó területeket, és nem határoz meg egységes fejlődési utat.

Van egy negyedik megfogalmazás is, amely szerint a régió fogalmán egyedi sajátosságokat felmutató, valamilyen közösségi jellemzőket magába foglaló és ezek alapján földrajzilag elhatárolható területi egységet értünk. Kialakulásuk okai, szempontjai lehetnek politikaiak, gazdasági érveken alapulóak, kulturális értékeket hordozók és tervezés, fejlesztési elképzeléseken alapulóak.⁶¹ Számos esetben Magyarországon a regionális politika meghatározására a területfejlesztés fogalmát használják.

Visszatérve az EU regionális fejlesztési politikájára, az egyes tagországokon belüli kisebb közösségekre, területekre irányuló politikának számos indoka van. Ilyen például, hogy a régiók közötti különbségek tovább növekedtek, és míg 2000-ben a legfejlettebb és legkevésbé fejlett uniós régió között 6,5-szeres volt a különbség, 2010-ben már 12-szeres. Nyilván a bővítés és a gazdasági válság is tovább erősítette, növelte a különbségeket.⁶²

Lényeges, hogy egy ország a fejlesztések véghezviteléhez területi egységekre legyen felosztva, hiszen csak így lehetséges azok összehasonlítása és a statisztikák megalkotása és elemzése egy sikeres fejlesztési stratégia kidolgozásához (I12). 2015-ben Orbán a régiók fontosságáról és a legfontosabb fejlesztési kívánt célterületekről a következőt mondta: „A régiók jelentőségét emeli ki továbbá a 2000-ben megfogalmazott lisszaboni stratégia is (European Council 2000) (Losonczi, 2005),⁶³ amely a tudásalapú gazdaság kulcskérdésének tekinti a régiók

⁵⁹ Horváth: 2007

⁶⁰ Balázs: 1993

⁶¹ G. Fekete: 2013

⁶² Soós: 2004.

⁶³ Losonczi: 2005.

versenyképességét. E dokumentum azt a célt tűzte ki, hogy 2010 végére az EU váljon a világ legversenyképesebb térségévé. Az ebbéli lemaradást már a 2005-ös felülvizsgálatkor észrevételezték, így 2010 végén útjára bocsátották az Európa 2020 programot, amely szintén a versenyképesség erősítését célozza, és öt fő célterületet jelöl meg: foglalkoztatás, kutatás-fejlesztés és innováció, éghajlatváltozás és energiahasználat, oktatás, valamint a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni harc (I13)” (Orbán, 2015)⁶⁴.

Új elemként jelent meg a regionális fejlesztési ügynökségek megalapítása Európában a regionális politika részeként (I14). Halkier et al. (1998) szerint erre azért volt szükség, mert korábban, „A hagyományos regionális fejlesztési politika – amely a központi szint kompetenciáját jelentette – célja elsősorban a gazdasági bevételek újraelosztása volt a fejlettebb régióból a fejletlenebb javára. Az utóbbi két évtizedben ez kiegészült egyrészt az EU szupranacionális programjaival, másrészt pedig a helyi kezdeményezések ugrásszerű növekedésével, mely a hangsúlyt az alulról jövő kezdeményezésekre helyezte (I15). A regionális fejlesztési ügynökségek a legtöbb országban részesei voltak az intézményrendszernek, regionális szinten működő fél-autonóm szervezetekként a kilencvenes években az alulról jövő kezdeményezések menedzselőivé váltak (Némediné Kollár, 2014). Miután a fejlesztési ügynökségek a fő kormányzati struktúrán kívül vannak, megfelelő keretet biztosíthatnak a fejlesztésekhez az állami intervencionizmus kritikája nélkül, valamint könnyebb hosszú távú szakpolitikai stratégiát kialakítaniuk a helyi vállalkozások igényeire alapozva a kormányzati stratégiától némi távolságot tartva (I16). Nyugat-Európában az ötvenes-hatvanas években jöttek létre az első ügynökségek, mely mintát a közép-kelet-európai országok is átvették a gazdasági szerkezetátalakítás nehézségeivel való megbirkózáshoz.” (Halkier et al., 1998)⁶⁵.

A regionális politika Magyarországon

Magyarország számára különösen fontos a regionális politika. Bár az ország különleges adottságai alapján a mezőgazdasági támogatások is rendkívül előnyösek számunkra, de az egy főre jutó alacsony hazai GDP mutató alakulása azt is jelenti, hogy jelentősek az életminőségi elmaradások. Nyilvánvaló, hogy ennek az életminőségi hátránynak okai sokrétűek lehetnek. Strukturális, természeti adottságok, gazdasági szerkezet, versenyképességi színvonal,

⁶⁴ Orbán: 2015

⁶⁵ Halkier: 1998

iskolázottság, korösszetétel és ezek közötti kölcsönhatások egyaránt hozzájárulhatnak és hozzájárulhatnak a kedvezőtlen életfeltételek kialakulásához és fennmaradásához. Éppen ezért fontos, hogy amikor tervezzük a jövőt – akár alulról, akár központi akaratból – jól határozzuk meg a célkitűzéseket, jól válasszuk meg a szempontokat és tűzzük ki a feladatokat. Arra is szükség van, hogy a forrásokat jogszerűen és hatékonyan használjuk fel, valamint, hogy találjuk meg a helyes arányokat a gazdasági, az infrastrukturális és a szociális alapú fejlesztések között.

Mivel Magyarországnak korábban nem voltak uniós tapasztalatai, és miután az állam szerveződése a NUTS 3-ba, azaz megyékbe szerveződött, hasznosítható társadalmi vitán alakultak ki az új szempontok a vidék besorolása és a régiók kialakítása kapcsán. A feladat egyrészt egyszerűnek tűnt, hiszen uniós mértékkel mérve Budapest és Pest megye kivételével az egész ország fejletlennek számított. Más oldalról vizsgálva viszont a besorolás nehéz is volt, hiszen sem a tradíciók, sem pedig gazdasági adottságok nem adtak segítséget, támogatást a régiók kialakításához. Ahhoz, hogy megértsük régiók kialakításának folyamatát, a vidék fogalmából kell kiindulnunk, hiszen a vidékfejlesztési politikához volt szükség a regionalizáció⁶⁶ véghezvitelére (Finta, 2008).⁶⁷

Glatz (2008)⁶⁸ a vidék fogalmáról a következőket írja: Az uniós nomenklátúra szerint a vidék minősítésének két kritériuma van. Az egyik a népsűrűség mértéke (100fő/km²), a másik pedig, hogy a 10.000 fő alatti lakossággal rendelkező települések kerülnek vidék kategóriába. Vannak olyan besorolások is, amelyek foglalkozás-alapúak, miszerint a mezőgazdasági, erdészeti és halászati foglalkozást folytató lakosság aránya a döntő.

Magyarországon ez kiegészül azzal: vidékinek lenni annyi, hogy alacsonyabb életminőségi szinten élni. A magyar bevettnek számító vidék-értelmezés három meghatározást használ a vidék fogalmára:

1. A fővároson kívül minden terület.
2. A főváros, valamint az öt nagyváros és agglomerációján kívüli terület.
3. A 100fő/km²-nél ritkább népsűrűségű terület (Glatz, 2008)⁶⁹.

A kritériumok alapján az ország területének 80%-a, az életminőséggel kiegészített kritériumok alapján pedig a lakosság 40-45%-a él vidéki életfeltételek között. A magyar vidék minősége

⁶⁶A regionalizáció, a területi közigazgatás léptékváltása.

⁶⁷ Finta: 2008.

⁶⁸ Glatz, 2008

⁶⁹ Glatz: 2008

rendkívül gyenge, hiszen a mérőszámok közül legjellemzőbb az egy főre jutó GDP vonatkozásában szinte az összes magyar vidéki régió az uniós átlag 30%-a alatt van. A magyar vidék elmaradásának okairól Glatz 2008-ban a következőket írta: a fejlődés elmaradásának fő oka, hogy az ország nagy területe alkalmas élelmiszer termelésre. A szovjet megszállási terület – több évszázados hagyománynak megfelelően – egyoldalúan élelmiszertermelésre rendezkedett be. A Szovjetunió összeomlása után, a piacváltozás miatt a terület és a funkció egyaránt leértékelődött. Második ok, hogy a földtulajdonnak rossz a szerkezete. A harmadik, hogy a trianoni békeszerződés olyan területi és gazdasági átrendeződést eredményezett, amely konzerválta az addigi funkciókat. Van emellett még egy negyedik oka is a lemaradásnak, mégpedig, hogy a magyar vidék társadalompolitika sújtotta terület.

A Vidéki Térségek 1996-ban létrejött Európai Chartája megfogalmazásában a vidék funkciói, feladatai a következők.

- Gazdasági (termelési) funkció: magában foglalja *a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását*, az ehhez kapcsolódó feldolgozást, szolgáltatást, kereskedelmet és a foglalkoztatás elősegítésére a tevékenységek diverzifikálását, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységet, a vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató és szolgáltató szervezetek működését, a falusi turizmus – üdülés – rekreáció alapjait.
- Ökológiai funkció: a környezet harmonizációja, az élőlények működési feltételeinek maximális biztosítása.
- Társadalmi, közösségi és kulturális funkció: az emberi kapcsolatok harmonizációja, a kulturális igények kielégítése, az emberi fejlődés feltételeinek minél teljesebb körű biztosítása.

Ahhoz, hogy a vidéki ember jól érezze magát, a vidéknek el kell látnia funkcióit, és ki kell szolgálni az ott lakó ember életminőségi igényét. A környezeti feltételekben kell keresni azokat a tényezőket, amelyek a vidéki ember életminőségét meghatározzák. Ennek elemei a következők (Hekliné Herbály, 2002)⁷⁰.

I. Természeti környezet

A környezetminőség, klíma, levegő- és vízminőség, a természet fenntarthatósága, a természeti erőforrások (talaj, domborzat, szél, víz, napfény, geotermikus energia, stb.) felhasználásának lehetőségei és képessége.

⁷⁰ Hekliné Herbály: 2002

II. Fizikai és infrastrukturális környezet

A természeti környezetbe illesztett utak, vezetékek, műszaki létesítmények, építmények összessége, amellyel a társadalom berendezkedik e térben. A rendelkezésre álló gazdasági erőforrások – a mezőgazdaság vonatkozásában kiemelten a termőföld és eszközrendszerünk, amely alkalmas akár kiemelten is – mezőgazdasági termelés folytatására.

III. Gazdasági környezet

A gazdasági infrastruktúra, a gazdaság működtetését, működését biztosító intézményrendszer ide illeszthető be, a nem materiális elemek, gazdasági jogszabályok, fogyasztási szokások, információs hálózati rendszerek, gazdasági és piaci magatartás, a gazdasági működés eljárásai (I17).

IV. Mentális környezet

A környezet tudati tükröződése, a környezeti értékek eszmék, kultúrák, ideológiák, ízlés és társadalmi etika, iskolázottság, moralitás, fejlődés és beilleszkedés. Az embert felkészültsége teszi alkalmassá arra, hogy mentálisan alkalmazkodni tudjon, hogy teljességgel ki tudja aknázni a környezet értékeit, az életminőség vonatkozásában fenntarthatóvá tegye életét (Szakál, 1999).⁷¹ A magyar vidék szempontjából kiemelt fontosságúnak tekinthető az, hogy a magyar államhatáron kívül vagy belül él. Emellett a nemzetiségi lét minősége is jelentősen hat életére, hiszen természetes, hogy határon túli magyarként élni további sajátos aspektusokkal terhelt.

A magyar vidék állapotáról jó képet fest az FVM egy korábbi, még 2005-ben készült tanulmánya. „A vidéki területeken a mezőgazdaság és az arra épülő feldolgozóipar jelentős szerepe továbbra is megmaradt, az egyéb jövedelemszerzési formák elterjedése, szortimentuma alacsony. A munkanélküliek több mint fele (54,6%-a), ugyanakkor a foglalkoztatottaknak csak 40,8%-a tekinthető vidéki lakosnak (a felmérés időszakában – JSz). A vidéken élők munkanélküliségi rátája, több mint duplája volt az országos átlagnak. A kis lélekszámú, 500 lakosnál kisebb falvakban az átlagosnak háromszorosa, helyenként pedig négyszerese a különbség. A községekben élők munkanélküliségi rátája a vidéki városokénál 3-4%-kal nagyobb és több mint háromszorosa a fővárosra jellemző paraméternek. Sajnos az 1000 fő alatti falvakban az eltartásra szoruló népesség aránya a 70%-ot is meghaladja.” Ezt a disszertáció

⁷¹ Szakál: 1999.

későbbi fejezeteiben szereplő, évekkel későbbi időszakra vonatkozó statisztikai elemzések részben alátámasztják.

A vidékfejlesztés meghatározásában jelentős különbségek vannak, a különböző szakemberek, kutatók között. Az eltérések a feladatok, a célok és a hatékonyság területén egyaránt megtalálhatók.

Az 1996. évi területfejlesztésről és területrendezésről szóló XXI. törvény a vidékfejlesztés fogalmát nem határozta meg, de a törvény szerint a területfejlesztés egyik célja a főváros és a vidék, a városok és a községek, illetve a fejlett és elmaradott térségek és települések közötti – életkörülményekben, a gazdasági és kulturális, infrastrukturális adottságokban fennálló – jelentős különbségek mérséklése, és a további válságterületek kialakulásának megakadályozása a társadalmi esélyegyenlőség biztosítására (1996. XXI. törvény).

A közelmúlt regionális tendenciái

A hazai régiók állapotáról, a saját és az egymáshoz viszonyított fejlettségükről az alábbi helyzetelemzést írta le Döbrönte és Vida (2004):⁷² „A regionális politika sikerességének és szükségességének objektív mércéje, hogy milyen regionális különbségek jellemzik az országot. A magyar statisztikai régiók egy főre jutó GDP-jét vizsgálva a következő fő trendeket állapíthatjuk meg:

- A regionális különbségek a megfigyelt időszakban folyamatosan nőttek, a leggazdagabb és legszegényebb régió közötti távolság folyamatosan nőtt, és jelenleg körülbelül háromszoros.
- Az ország régiói közül egyetlen tudja növelni részesedését: a Közép-Magyarországi Régi., Néhány régió az országos átlaghoz közelít felülről vagy alulról (a dunántúli régiók a Dél-Dunántúl nélkül), egy újabb csoport (az alföldi régiók, Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl) pedig lassan, de biztosan leszakadóban van.
- A főváros és régiója gyakorlatilag minden évben növelni tudta előnyét.
- A Nyugat-Dunántúl és a Közép-Dunántúl egy ideig lépést tudott tartani a központi régió növekedési ütemével, aztán visszaesett.
- A fejletlenebb régiók visszaszorulása folyamatos.

⁷² Döbrönte – Vida: 2004. 12.

- A 2001 körüli dekonjunktúra éppen a közepesen fejlett, illetve fejletlenebb régiókra nézve kedvezőtlenebb, ezért esetleg lehet arra számítani, hogy egy újabb konjunktúra viszont újra lehetőséget teremt a felzárkózásra.

Akárhogy változik is a konjunktúra, egy biztos: a jelenlegi regionális politika mellett a különbségek növekedése folyamatos. Ez sürgőssé teszi a szükséges pénzügyi és politikai decentralizációs lépések további megtételét.” (Döbrönte és Vida, 2004)⁷³. A korábbi évek, évtizedek elhibázott fejlesztéspolitikájához képest jelentős változtatásokra volt szükség, mivel a régiók közti fejlettségbeli különbség a megcélzott csökkenés helyett folyamatosan növekedett. A szerzők szintén megállapítják, hogy ennek a fejlettségbeli szakadéknak a valós csökkentéséhez a fejlesztési politika változtatására volt szükség.

Fehér (2004) a vidékfejlesztés meghatározásának és lehatárolásának problémájával kapcsolatos nézeteket az alábbi három csoportba sorolta:

- A vidékfejlesztés és a területfejlesztés területének azonosítása az első feladat.
- A vidékfejlesztést a területfejlesztés részeként kell kezelni.
- A vidékfejlesztés és a területfejlesztés sokrétű kapcsolatban van, de nem az „egész-rész” logikája alapján.

Egy másik megközelítés a Csete és Láng (2005) féle, amely szerint a vidékfejlesztés „a vidék megtartását és fenntartható fejlődését szolgálja, nem más, mint a sokféle tevékenység – tájtól, adottságoktól és lehetőségektől függő – tudatosan integrált rugalmas és rendkívül változatos rendszere.” Vagyis a vidékfejlesztés a vidékpolitika „operatív” megvalósítója, különböző életminőséget befolyásoló feladatok lokális láncolata (Dingenen, 2004).⁷⁴

Komplex tevékenységnek tekinti a vidékfejlesztést Buday-Sántha (2001)⁷⁵ is, aki szerint „olyan gazdasági szociális tevékenység, amely a vidéki térségek gazdasági teljesítményének növelésére és ezáltal a vidéken élők életminőségének javítására irányul.” Ezzel a rurális térségek népességmegtartó erejének növelését is hangsúlyozza a szerző, hiszen az emberek a jobb élet, a több munkalehetőség és a magasabb fizetések miatt költöznek falvakból városokba. Ha ezeket a lehetőségeket helyben megteremtik számukra, akkor nagyobb valószínűséggel maradnak a falvakban.

⁷³ Döbrönte - Vida: 2004. 12.

⁷⁴ Dingenen: 2004. 56.

⁷⁵ Buday-Sántha: 2001

Driesh et al. szerint általánosságban a vidékfejlesztés olyan profitképes gazdasági aktivitással fenntartható, ami a piacgazdaságban is versenyképes és megállja a helyét, ami dinamikusan növekvő termelékenységen és innovatív EU menedzsmenten alapul.⁷⁶ A fenntartható vidékfejlesztés nincs szükségképpen hatással minden gazdasági tevékenység növelésére, sőt még megőrzésére sem az adott régióban. Következtetésképpen a fejlesztés más esetekben egyes tevékenységek szerepének csökkenéséhez, akár még megszűnéséhez is vezethet egy-egy területen.

Az egységes, uniós vidékfejlesztési struktúráról, illetve kialakulásának és alakulásának folyamatáról Halmai (2002) fest átfogó képet: „1986-ban az Egységes Európai Okmány megteremti a regionális politika szerződéses alapjait. Új cikket illesztett a Római Szerződésbe (130. a cikk, a jelenleg hatályos EK Szerződés 158. cikke) „Gazdasági és szociális kohézió” címmel. Ez a dokumentum kimondja, hogy az EU-nak a különböző fejlettségű régiók közötti különbségek csökkentésén, valamint az elmaradott régiók fejlesztésén kell fáradozni. Az Egységes Európai Okmány hívja fel először a figyelmet a vidékfejlesztés fontosságára és reformra szólított fel a Strukturális Alapok beavatkozási módozatait illetően. Az Egységes Európai Okmány megjelenésétől, illetve a gazdasági-szociális kohézió közösségi jogba emelésétől számítva beszélhetünk a vidékfejlesztési és területfejlesztési politikák egységes rendszerbe szerveződéséről. Az egységes rendszerbe szerveződés egyben azt is eredményezi, hogy a vidékfejlesztési és a területfejlesztési intézkedések szétválasztása gyakran igen nehéz (Halmai, 2002)⁷⁷.” Ez a leírás megmutatja, hogy a rurális térségek és a régiók fejlesztése sokszor egymással fedésben lévő folyamatok, amelyeket mind központilag, mind pedig helyileg nehéz egymástól elkülöníteni.

Kutatásom során arra is választ kerestem, hogy mekkora szerepet játszik a helyi lakosság aktivitása vagy inaktivitása a saját életminőségük, mentálhigiénájuk javításában. Erre vonatkozóan a következő gondolat tűnik a legkifejezőbbnek: „Sarris et al. (1999) szerint a vidékfejlesztés (a szegénység csökkentése, a vidéki területek életképességének növelése) nemcsak külső tényezőktől, támogatásoktól függ, hanem nagyban befolyásolja azt az ott élők akarata és hozzáállása.”⁷⁸ Véleményem szerint az adott településen élők látják a legpontosabban, hogy milyen fejlesztésekre van szükség a pozitív változásokhoz.

⁷⁶ Driesh: 2001

⁷⁷ Halmai: 2002

⁷⁸ Sarris: 1999

„Jávor (1997) Magyarország Vidékfejlesztési Konceptiójában azt írja, „a vidékfejlesztés célja, hogy a rurális térségek ökológiai, társadalmi-kulturális, gazdasági funkciójának biztosításával a vidéki életmód és lakhely választásának esélyét a nemzeti színvonallal összevethető életszínvonalon fel lehessen kínálni a népesség számára”.⁷⁹ A vidékfejlesztés nem csak a tanyákon, falvakban és kisvárosokban élőket érinti, hanem a nagyvárosok lakosságát is, hiszen egy magasabb vidéki életminőséggel egy választási lehetőséget biztosítanak számukra is. A vidékre költözéssel nem kellene lemondaniuk arról a többletről, amit egy nagyváros biztosít a népessége számára. Ezzel a rurális térségek lakosságmegtartó képességét is növelhetik.

Egy ország gazdasági színvonalát egységesen határozzák meg a fejlett és a kevésbé fejlett vagy fejletlen régiók. Egy régió szerepét pedig a városi és a vidéki térségek gazdasági fejlettsége és ereje befolyásolja. A város és a vidék szerves részét képezik minden térségnek és régióknak, így azokat nehéz elválasztani egymástól. Süli-Zakar (1998)⁸⁰ szerint „a vidékfejlesztés a területfejlesztés integráns része, azt nem lehet külön, önállóan kezelni csak nagyon indokolt esetben és akkor is csak ideiglenesen”. Hasonlóképpen ítéli meg a két terület viszonyát Sarudi (1997)⁸¹, aki azt mondja „a vidékfejlesztési politika a regionális politika része. A regionális politika célja, az ország különböző térségei fejlettségi színvonalában létrejött, különböző egyenlőtlenségek mérséklése és társadalmi esélyegyenlőség biztosítása az EU csatlakozáshoz szükséges gazdasági-társadalmi feltételek létrehozása”. Egy régiót nem lehet versenyképesé tenni fejlett vidéki környezet és gazdaság nélkül.

A felzárkóztatás fontosságát nem lehet túlbecsülni, mivel egy rendszer gyorsaságát annak leglassabb eleme határozza meg. Ezt felismerve döntött az Európai Unió a kohéziós politika előtérbe helyezése mellett. „Az Egységes Európai Okmány óta az Európai Unió egyik kiemelt célkitűzése a gazdasági és szociális kohézió, a regionális konvergencia elősegítése. Ennek oka többek között integrációs indíttatású, illetve közgazdaságtani megfontoltságú. Előbbit a bővítés és/vagy mélyítés vitája értelmezi cit. (Icener et al.2010)⁸², amelyből az utóbbi, a mélyítés nagymértékben függ az unió felzárkóztató képességétől. A regionális politika ugyanis az unió két fő támogatási politikájának egyike, amelynek fontosságát az uniós költségvetésben is megfelelően tükrözi.” (Orbán, 2015).⁸³

⁷⁹ Jávor: 1997

⁸⁰ Süli-Zakar: 1998

⁸¹ Sarudi: 1997

⁸² Icener et al: 2010

⁸³ Orbán: 2015

Kostov és Lingard (2001) véleménye szerint a vidékfejlesztést az Európai Unióban korábban szinte kizárólag a mezőgazdasággal kapcsolták össze. A jelenlegi vidékfejlesztési politika azonban sokkal inkább az integrált vidékfejlesztésnek felel meg, mert a vidékfejlesztés különböző szekciói, elemei közötti kapcsolatokra, interakciókra törekszik.⁸⁴ Az a tény, hogy a fejlett gazdaságokban csökken a mezőgazdaság szerepe, hozzájárul a mezőgazdaság jelentőségének változásához a vidékfejlesztésben is. Ma már a vidékfejlesztést sokkal tágabban értelmezik, mint pusztán az agrárgazdaság fejlesztését. Szerintük a mezőgazdaság előtérbe helyezése és a vidéki területeknek a teljes gazdasági szféra más szereplőivel való egyéb kapcsolatának figyelmen kívül hagyása végeredményben torzításhoz vezetett. A vidék diverzifikálása egy olyan több évtizedes folyamat, ami a mezőgazdasági termelés kockázatának és ár ingadozásának csökkenését és a direkt mezőgazdasági ártámogatástól, függésétől való elmozdulást tűzte ki célul. Ez alapvető és elemi változás a politikai célokban, és egy sokkal inkább valódi és életszerű megközelítése a vidékiségnek. A szerzők a vidékfejlesztés komplex módon történő megközelítésével értenek egyet, ami az eddigieknél sokkal szélesebb körű, tágabb értelmezést jelent.

A hazai vidékfejlesztési politikának követnie kell az EU-s irányelveket, azonban a magyarországi vidéki térségekhez, a vidéken élő népességhez igazodva kell megvalósulnia azoknak. Ez is mutatja, hogy a vidékfejlesztés összes szereplőjének aktívan részt kell vennie a stratégia kidolgozásában és lebonyolításában. Csatári (2004)⁸⁵ ezt a következőképpen fogalmazza meg: „a vidékfejlesztésnek hazánkban is olyan integrált fejlesztési tevékenységgé kell válni, amely az európai vidékfejlesztés dimenziói, elemei (vidéki erőforrások, környezet, tudomány és technológia; humán-, gazdasági és politikai dimenziók), mindegyikének irányában tudatosan indít meghatározott időtartamra szóló, s a vidéki terekben egymásra épülő, összehangoló projekteket.”

„Sokan nem értenek egyet a vidékfejlesztés „gazdasági oldalról” történő megközelítésével, vagyis, hogy a vidéki területeken az életminőség növelésének alapja a gazdasági teljesítmények növelése. Azonban úgy gondolom, nehezen lehet vitatkozni azokkal a tényekkel, amik azt mutatják, hogy azokon a területeken a leggyorsabb a hanyatlás és legnagyobb az elvándorlás mértéke, ahol nincsenek vagy kevés a munkahely, alacsony a foglalkoztatottság és gyenge a gazdaság teljesítménye.” (Buday-Sántha, 2001)⁸⁶.

⁸⁴ Kostov - Lingard: 2001. 118.

⁸⁵ Csatári: 2004.

⁸⁶ Buday-Sántha: 2001. 56.

Ez a sokféle megközelítés megköveteli, hogy rendszert alkossunk a vidékfejlesztést megközelítő különböző teóriák és elképzelések között. Rendszerbe foglalva könnyebben értelmezhetőek és összehasonlíthatóak az egyes szakemberek rurális térségek fejlesztésével foglalkozó gondolatai. Magyar (2003)⁸⁷ a vidékfejlesztés megközelítési módjait 4 csoportba sorolta.

„Az agrár-ruralista megközelítés szerint a vidék legfontosabb szereplői a gazdálkodók és a mezőgazdaság szükségszerűen a vidéki térségek aktív formálói.”

„A szuburbán megközelítés arra helyezi a hangsúlyt, hogy elsősorban a városi lakosok számára, az ideális vidéki térség az életminőség javítását szolgálja.”

„A felzárkóztató, komplex gazdaságfejlesztő megközelítés a vidéki térségek egyik legfontosabb jellemzőjének a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális elmaradottságot tartja, és ennek csökkentésére törekszik.”

„Az endogén fejlesztés képviselői, a meglévő helyi erőforrások legmegfelelőbb felhasználására helyezik a hangsúlyt és nem törekszenek a fejlett térségekhez történő felzárkóztatásra.” Ugyanakkor a besorolás mellett nem tett különbséget azok alkalmazásának hatékonyságában, ami arra utal, hogy a megközelítés módja elsősorban a térség adottságainak kérdése.

Baum et al. (2004) „The Future of Rural Areas in New CEE Members (2004)”⁸⁸ szerzői szerint a jövőben a vidéki területek gazdasági alapjának teljes diverzifikációját kell elérni, hiszen a vidéki háztartások jövedelemforrásának a mezőgazdaság már csak az egyik igen jelentős, egyes esetekben döntő tényezője, ugyanakkor egyre növekvő összeggel szerepel a gazdasági tényezők között a részidős gazdálkodás, a pluriaktivitás.

Mindenesetre helytállónak ítéltető Shaffer (1989)⁸⁹ azon megállapítása, hogy „az a település kínálhat életminőséget, amelyik erős gazdasági bázissal rendelkezik.” Csak ilyen település tud alternatívákat kínálni és tudja csökkenteni a kiszolgáltatottságot.

Semmiképp nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a vidékfejlesztésben Warner (1999)⁹⁰ intencióit, nevezetesen, hogy mi szükséges egy adott vidéki területen ahhoz, hogy sikeres fejlesztést lehessen végrehajtani, és hogy munkahelyeket tudjanak létrehozni. Először is, megfelelő vállalkozói környezetre van szükség, amely legyen innovatív, tőkeerős, régióba

⁸⁷ Magyar: 2003

⁸⁸ Baum et al: 2004. 181-182.

⁸⁹ Shaffer: 1989

⁹⁰ Warner: 1999

illeszkedő. Másodszor olyan oktatási színvonal kell, amely az állampolgárokat, a munkavállalókat felkészíti a nagyobb kihívásokra, ugyanakkor növeli igényességüket. A harmadik eleme a feltételeknek a vonzó kulturális, társadalmi és természeti környezet, és a negyedik elem pedig, hogy a lakosságnak legyen megfelelő területi vagy lokális identitástudata, ami az disszertációban vizsgált területnél is fontos szempont.

Jogos kérdésként merül fel, hogy a régiók kialakításánál milyen szempontokat vesznek figyelembe: történelmi, etnikai, területi, vagy esetleg gazdasági fejlettségbeli szempontokat. Ezért érdemes megvizsgálni, hogy hazánkban miként zajlott a hét régió kialakulása, kialakítása, hogy mekkora szerepe volt a több mint egy évezredes múltra visszatekintő megyéknek, vagy az egyéb közigazgatási szempontoknak, illetve az esetleges kulturális egységnek vagy sokszínűségnek.

4.2. Magyar régiók kialakításának módszere

Miután korábbi tapasztalatok nem álltak rendelkezésre, az együttműködések az államigazgatási tagolódás miatt korlátozottak voltak. Ugyanakkor sokaknak megmaradt a parciális érdekérvényesítő képessége, a lobbijereje, így a régiók kialakításában elsősorban politikai erők döntöttek.

Az ötfokozatú, hierarchikus területfelosztási rendszert, a NUTS⁹¹ (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques) rendszert az Európai Unió alakította ki a tagországokon belüli területi fejlettség heterogenitása miatt. A NUTS rendszerbe illeszkedő régiók létrehozásának szüksége abban az időben vált egyértelművé és elengedhetetlenné, amikor Magyarország vezetőiben megfogalmazódott az Európai Unióhoz való csatlakozás gondolata. (Kovács, 2000)⁹² Ezen régiók mint megújuló gazdaságfejlesztési egységek kialakítása már a kilencvenes évek derekán elkezdődött (Baranyi, 2008a)⁹³.

A magyarországi NUTS rendszernek is megfelelő tervezési és statisztikai egységeket az 1996. évi XXI., a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvény (I19), valamint az Országos Területfejlesztési koncepcióról szóló 35/1998. (III.20.) OGY. számú határozat szabályozza. A törvény többek között az alábbiakat foglalja magába: javaslatot tesz a régiók területi körülhatárolására, illetve meghatározza azokat. Jelöli az Európai Unió Régiók Bizottságába Magyarország képviselőit. Ezzel együtt meghatározza a régió fogalmát: „a statisztikai célú területi egységek nómenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról szóló 2003. május 26-i 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben meghatározott NUTS-2. szintű területi egység” (I19).

Az 1996. évi XXI. törvényt 2013-ban módosították a Magyar Közlönyben megjelent 2013. évi CCXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról szóló törvénnyel (I20). A módosítások célja többek között a nagyobb összhang megteremtése az Európai Unió támogatási forrásainak felhasználása és a hazai területfejlesztési célkitűzések között. Növelte továbbá a megyei önkormányzatok szerepét a területi tervezésben és az elkészült tervek megvalósításában (I21)⁹⁴.

⁹¹ Nomenclature des unités territoriales statistiques – Területi statisztikai rendszer nómenklatúrája

⁹² Kovács: 2000

⁹³ Baranyi: 2008a

⁹⁴ Megjelent a Magyar Közlöny, 2013. decemberi számában.

Fontos megjegyezni, hogy sokáig zajlottak viták arról, hogy a megyék, mint 1100 éves múlttal rendelkező közigazgatási egységek, vagy a hét tervezési-statisztikai régió maradjon-e fenn, legyen-e a fő közigazgatási egység, mely utóbbiakat a már meglévő megyék „összevonásával” hoztak létre. A régiók fenntartását előnyben részesítők számára – részben az EU által kötelezően megalkotott és működtetett rendszer miatt – kedvezően alakult a területfejlesztési rendszer. Azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a megyék mind a mai napig jelen vannak a NUTS rendszerben, amelynek a 3. szintjét képezik, hiszen a régiók és a kistérségek (napjainkban járások) között hatalmas területi-közigazgatási szakadék lett volna egy köztes összekötő kapocs nélkül (Baranyi, 2013).⁹⁵ Végül a megyék részben visszanyerték korábbi súlyukat, szerepüket.

A feladat rendkívül nagy volt: jó kiválasztás és régiószerveződés, hisz Magyarországon is (eltekintve az EU 28 átlagához való felzárkózástól) kimutatható a régiók divergenciája az országos egy főre jutó GDP-ben: a leggazdagabb és a legszegényebb régiók közötti arány jelentősen romlott az 1995-ös állapothoz képest. Még nagyobb a különbség a főváros és az észak-magyarországi, valamint észak-alföldi régiók között (az egy főre jutó GDP 2009-ben közel négyszeres különbséget mutatott). Sőt, a második leggazdagabb nyugat-dunántúli régió is egyre jobban lemarad a fővároshoz képest. Mivel 2009 után a Közép-Magyarország régió dinamizmusa valamelyest csökkent, így a dunántúli régiókhoz közeledés volt kimutatható a gazdasági teljesítményben (Orbán, 2015).⁹⁶

Számos érv szól régiók mellett és ellen is. Kialakításuk új versenyt eredményezett, mivel már egymás konkurenseinek is számítottak a támogatási összegekre történő pályázás és azok elnyerése során. Az Unió felismerte, hogy a megalkotott régiók nem lesznek képesek önállóan felzárkózni, ezért központi beavatkozással segítették a tagállamokat a kialakított területi egységek működtetésében és fejlesztésében. Ezzel kapcsolatban Orbán (2014) egy korábbi munkájában a következőket írja: „Míg korábban a verseny szinte kizárólag az államok közötti szcénában érvényesült, addig mára egyértelmű a szupranacionális térségek közötti, valamint az állam alatti régiók és városok közötti versengés is. Ennek kapcsán került előtérbe a „versengő régiók Európája” koncepció, szemben a korábbi „régiók Európájával”.

„Miközben a régiók empirikus elemzése ráirányította a figyelmet arra, hogy területi fejlettségbeli különbségek nem fognak automatikusan csökkenni és állami beavatkozásra van

⁹⁵ Baranyi: 2013

⁹⁶ Orbán: 2015

szükség, Uniós szinten az előrehaladó bővítési hullám révén még nagyobb területi egyenlőtlenségek tűntek fel a tagállamok között. Ezt felismerve az Európai Unió az Egységes Európai Okmány óta önálló szakpolitikaként és célként tételezi az EU a társadalmi és gazdasági kohézió megvalósítását, mely utóbb kiegészült a területi kohézió igényével is és önálló bekezdésként jelenik meg az Európai Unióról szóló Szerződés célkitűzései között.

A régiók jelentőségét emeli ki továbbá a 2000-ben megfogalmazott Lisszaboni Stratégia is, mely a tudásalapú gazdaság kiépülésének kulcskérdésének tekinti a régiók versenyképességét (I22). Ezen dokumentum nem kisebb célt jelenített meg, minthogy 2010 végére az EU váljon a világ legversenyképesebb térségévé. Az ebbéli lemaradást már a 2005-ös felülvizsgálatkor is észrevételezték, 2010 végén pedig újtára bocsátották az Európa 2020 programot, mely szintén a versenyképesség erősítését célozza és öt fő célterületet jelöl meg” (Orbán, 2014).⁹⁷

Hazám hazája, Európa - hangzik a szállóigeként használt jelszó. A globálistól a lokális gondolkodásig haladva ugyanez igaz az Észak-Alföld régióra és a Sárrett viszonyára is. Ennek megfelelően szükséges megvizsgálnunk a területnek, az itt lévő településeknek az Európai Unió és az országon belüli helyzetét.

⁹⁷ Orbán: 2014

4.3. Észak-Alföldi régió a kettős periférián

Az Észak-Alföldi régióhoz hasonlóan a külső perifériák túlnyomó többségükben – a trianoni döntés máig ható következményeként – a mai Magyarország északkeleti, keleti és déli államhatárai mentén helyezkednek el (Baranyi, 2006)⁹⁸. „A rendszerváltás során újraindult viszonylagos gazdasági-társadalmi dekoncentrációs folyamat igazi vesztesei mindenekelőtt az alföldi és észak-északkeleti ország- és megyehatár mentén fekvő, elzárt és elmaradott falusi térségek lettek.” (Baranyi, 2006).⁹⁹

Az Észak-Alföldi régió a földrajzi helyzetét tekintve az Európai Unió keleti határán (Ukrajna) fekvő tagországának a legkeletibb régiója. Elhelyezkedéséből adódóan hátrányos helyzetű régiónak számít, hiszen az EU belső piacától nemcsak földrajzi, hanem társadalmi és gazdasági szempontból is távol, a közösség peremén helyezkedik el (I23; Kovách, 2016).¹⁰⁰ Ezt a hátrányt azonban előnnyé is lehetne változtatni, hiszen, egy másik szempontból viszont az Észak-Alföldi régió az Unió keleti kapuja.

Az Észak-Alföldi régió esetében egyértelműen látszik, hogy minden prioritás vonatkozásában kiemelt kezelést érdemel. Ennek alátámasztását szolgálják az 3., 4. ábra és a 7., 8. és 9 táblázatok (I24).

A 3. ábra adatainak értékelése alapján megállapítható, hogy a különbségek nem változtak a különböző mutatókban, ami kevésbé hatékony kiegyenlítési politikáról árulkodik. A 3. táblázat adatai azt mutatják, hogy nemcsak a GDP mutatója, de a munkában részt vevők száma is rendkívül kedvezőtlen az Észak-Alföldi régióban, hiszen mintegy 40%-kal magasabb volt a munkanélküliség 2009-ben az országos átlagnál.

Az 4. ábrán bemutatott, a felsőfokú képzésben részt vevők alacsony mutatója is az Észak-Alföldi régió jelentős versenyhátrányát mutatja (Berecz, É.N.).¹⁰¹ Ugyancsak a regionális politika 1995-2011. közötti eredménytelenségét az mutatja, hogy a leggazdagabb régió, valamint a főváros között a fejlettségbeli arányok nemhogy javultak volna, de jelentősen romlottak. A régiós politika hatékonyságát erősen megkérdőjelezi a 4. táblázat adatai, amely szerint nem csökkentek a régiók közti különbségek, hanem ezzel szemben inkább még erőteljesen nőttek. A különbségek növekedése legjobban a főváros és a legszegényebb régió

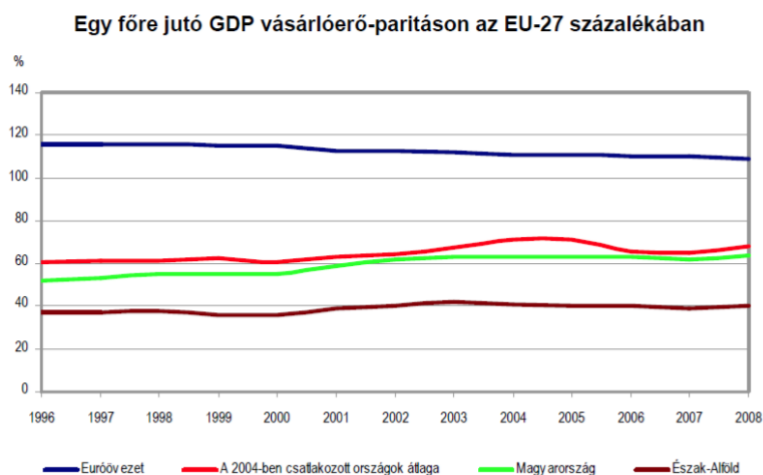
⁹⁸ Baranyi, 2006

⁹⁹ Baranyi, 2006

¹⁰⁰ Kovách: 2016.

¹⁰¹ Berecz: én.

között látható (2,59-ről 3,56-ra növekedett), míg legkevésbé a főváros és a leggazdagabb régió esetében mutatható ki. (Orbán, 2015)¹⁰² Kedvezőtlen képet mutatnak az 5. táblázat adatai is, amelyek az indukált beruházások nagyságát, illetve arányát mutatják be, ami szerint annak ellenére, hogy vannak kedvező jelei az arányeltolódásnak, de azok nem tekinthetők olyan mértékűnek, amelyek képesek lennének érdemi változásokat indukálni a legfejletlenebb térségekben.

3. ábra

(Forrás: KSH, 2011)

3. táblázat

Munkanélküliségi ráta, 2009.*

százalék

Megnevezés	Észak-Alföld	Magyarország	EU-27 átlaga	Az EU-27 régióinak szélsőértékei
Férfi	14,5	10,3	9,0	1,9 – 5,6
Nő	14,0	9,7	8,8	2,4 – 33,6
Összesen	14,2	10,0	8,9	2,1 – 27,1

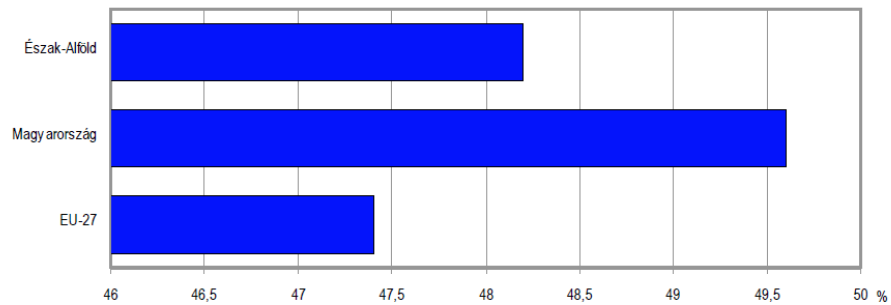
*15-74 éves gazdaságilag aktív népességre vonatkozóan.

(Forrás: KSH, 2011)

¹⁰² Orbán: 2015

4. ábra

A felsőfokú képzésben résztvevők aránya a 20–24 éves népesség arányában, 2008

(Forrás: KSH, 2011)

4. táblázat

2. táblázat: Magyarország területegységei közötti fejlettségbeli arányok
Development ratios according to territorial units in Hungary

Vizsgált arány	1995	2002	2009	2011
Leggazdagabb / legszegényebb régió	2,06	2,57	2,80	2,66
Főváros / legszegényebb régió	2,59	3,33	3,82	3,56
Főváros / leggazdagabb régió	1,79	2,05	2,48	2,10

Adatok forrása: <http://www.ksh.hu>.

(Forrás: Orbán, 2015)

5. táblázat

3. táblázat: A regionális politika által indukált beruházások a magyarországi régiókban, 2011. július
Investments generated by Hungarian regional policy, July 2011

Régió	Indukált beruházás (milliárd Ft)	Összberuházáson belüli arány (%)
Dél-Alföld	130,4	9,2
Dél-Dunántúl	72,2	5,7
Észak-Alföld	132,4	8,4
Észak-Magyarország	115,3	9,6
Közép-Dunántúl	123,5	6,6
Közép-Magyarország	145,7	2,1
Nyugat-Dunántúl	100,9	6,6
Országos átlag	117,2	5,2
Konvergenciaregiók átlaga	112,4	7,6

Adatok forrása: <http://www.nfu.hu>.

(Forrás: Orbán, 2015.)

A régió kialakítás és régió fejlesztés finanszírozásának sikerességét a 6. táblázat adatai is jól jellemzik. Az adatok alapján számos kérdés vethető fel a fejlődés dinamizmusára, a régiók közötti nyitására vonatkozóan. Például Budapest dinamikus (32,3%-os) fejlődésével szemben Észak-Magyarországon ebben az időszakban 10,8%-kal csökkent az egy főre jutó GDP aránya. Csökkenés következett be a Dél-Dunántúlon, a Dél-Alföldön és az Észak-Alföldön is. Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl fejlődése pedig gyakorlatilag nullán maradt.

6. táblázat

	1995	1998	2002	2004	2007	2008	2009	2011 ⁴⁸
Budapest	183.6	190.8	212	205.3	220.6	221.7	225.7	215.9
Közép-Magyarország	145.7	150	163.9	158.8	166.1	166	167.2	161.2
Közép-Dunántúl	90.9	98.6	88.7	95.6	92.1	90	83.4	89.3
Nyugat-Dunántúl	102.8	110.2	103.4	104.4	97.5	97.3	93.5	102.6
Dél-Dunántúl	81.4	76.7	73.1	71.3	67.9	68.5	69.3	67.2
Észak-Magyarország	72.4	67.3	63.7	66.4	63.5	61.6	61.4	60.6
Dél-Alföld	82.6	75.5	68.9	69	62.4	62.2	65.1	64.7
Észak-Alföld	70.9	67.1	64.4	65.5	65.6	66.9	66.4	66.5

1. táblázat: Az országos átlaghoz (=100) mért GDP arányok régióként.
Forrás: ksh.hu és saját szerkesztés.

(Forrás: Orbán, 2014)

Miután az előző adat táblázataiból látható volt, hogy nem volt kellő hatékonyságú a regionális politika, az okokhoz egy adalékot a 7. táblázat adataival mutatok be. Ebben a táblázatban látható, hogy a beruházások rendkívül aránytalanul valósultak meg. Elképzelhető, hogy a központi akarat szerette volna elérni a régiók dinamikusabb fejlődését, de hogy nem sikerült kellően, az biztos. Ez talán arra is visszavezethető, hogy a központi akaratot gyakran felülírják más helyekről származó döntések, amelyek változtatnak az eredeti szándékokon és eredményeken. A beruházások megvalósulásának 2011-es adatai azt tükrözik, hogy a GDP arányos beruházás javulás nem valósult meg. Természetesen még az is fontos, hogy ezek a beruházások milyen szándékkal, milyen céllal valósultak meg. Hiszen lehetnek infrastrukturálisak, szociálisak, és gazdasági fejlesztést szolgálóak, amelyek a fejletlenség és

fejlettség különbségeire vonatkozóan egyértelműen változtathatnak a szándékokon (Orbán, 2014)¹⁰³.

7. táblázat: A regionális politika indukált beruházások a magyarországi régiókban,

2011. július

Régió	Indukált beruházás (milliárd Ft)	Összberuházáson belüli arány (%)
Dél-Alföld	130,4	9,2
Dél-Dunántúl	72,2	5,7
Észak-Alföld	132,4	8,4
Észak-Magyarország	115,3	9,6
Közép-Dunántúl	123,5	6,6
Közép-Magyarország	145,7	2,1
Nyugat-Dunántúl	100,9	6,6
Országos átlag	117,2	5,2
Konvergenciaregiók átlaga	112,4	7,6

Forrás: I25

A korábbiakban már esett szó a régiók kialakításának módszereiről és eredményéről, amelyek elsősorban tekinthetők politikai jellegű döntésnek, és csak másodsorban társadalmi, gazdasági vagy tradicionális indíttatásúnak. Ezek alapján Magyarországon, mint ismeretes, hét régió jött létre, amelyeknek fontosabb mutatóit a 8. táblázat tartalmazza.

¹⁰³ Orbán: 2014

8. táblázat: A régiók jellemzői

Régió neve	Terület (km ²)	Népesség	Népsűrűség (fő/km ²)	Megyék
Észak-Magyarország	13 428	1 209 142	90	Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád
Észak-Alföld	17 749	1 492 502	84	Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg
Dél-Alföld	18 339	1 318 214	71	Bács-Kiskun, Békés, Csongrád
Közép-Magyarország	6 919	2 951 436	426	Pest, Budapest, főváros
Közép-Dunántúl	11 237	1 098 654	97	Komárom-Esztergom, Fejér, Veszprém
Nyugat-Dunántúl	11 209	996 390	88	Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala
Dél-Dunántúl	14 169	947 986	66	Baranya, Somogy, Tolna

A régiós beosztás alapvetően magában hordozta a régióközpontok megnevezését is. Ennek alapján a hét régióközpont mellett besorolásra kerültek a régióban található megyei jogú városok is, amelyek zömükben megyeszékhelynek is tekinthetők (9. táblázat). Egy-két olyan kivétel van, amely nem megyeszékhely: Hódmezővásárhely, Érd, Dunaújváros, Nagykanizsa, Sopron.

9. táblázat: Régióközpontok és megyei jogú városok

Régióközpont	Megyei jogú városok
Miskolc	Miskolc, Eger, Salgótarján
Debrecen	Debrecen, Szolnok, Nyíregyháza
Szeged	Kecskemét, Békéscsaba, Szeged, Hódmezővásárhely
Budapest	Érd
Székesfehérvár	Székesfehérvár Tatabánya, Veszprém, Dunaújváros
Győr	Győr, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Nagykanizsa
Pécs	Pécs, Kaposvár, Szekszárd

4.4. A LEADER Program

A regionális politika nem az Európai Unióval kezdődött, bár a tudatos szerveződés, intézményrendszer kialakítása az unió történetével párhuzamosan alakult. A XIX. században az állam legfontosabb feladata a rend fenntartása volt. Ugyanakkor már ebben az időben is igényként fogalmazódott meg, hogy minden állampolgár számára egyenlő esélyeket kell biztosítani. Ez az igény lett az alapja a regionális politika megjelenésének. A XIX-XX. század fordulóján az Osztrák-Magyar Monarchiában – amely a maga idejében jól működő és jól például szolgáló, Európa területén létrejött államok közötti uniónak tekinthető – számos regionális politikai döntésen alapuló beruházás indult. Ilyenek voltak a vasútfejlesztés, a folyamszabályozás, a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek növelése, valamint a

várospolitikai fejlesztések is. Tulajdonképpen ilyennek tekinthető a szovjet típusú tervgazdálkodás is, bár annak szempontjai sok esetben nem a kiegyenlítésnek, hanem a torzításnak kedveztek (Illés, 2003).¹⁰⁴

4.5. A régiós politika európai uniós fejlődése

Az európai országok együttműködésének szükségességét és az együttműködés elvi alapjait Schuman álmodta meg, és gondolatait, elképzeléseit a Schuman Tervben összegezte 1951-ben. Ez a munka adta az alapjait annak a fejlődésnek és szervezetnek, amelyet ma Európai Uniónak nevezünk.

A fejlődés során egyértelmű volt, hogy elsősorban a bővülés eredményeként megjelenő, egyre jobban erősödő kiegyenlítetlenség hatására át kellett értékelni a közösségi politika célkitűzéseit. Az 1951-ben létrejött Európai Szén- és Acélközösség eszköztára kisebb lehetőségei szegényesebbek voltak, de az európai országok együttműködésének igényét már ekkor is megfogalmazták. Ennek az együttműködésnek a következménye volt az európai országok közös működésének minden további lépése. A következő minőségi lépés az európai országok együttműködésében az Európai Gazdasági Közösség létrejötte volt, amelynek működési elveit, céljait az 1957-ben megkötött Római Szerződés tartalmazta. A hat tagország (Franciaország, Hollandia, Olaszország, Belgium, Luxemburg és Német Szövetségi Köztársaság) együttműködése ezen szervezet keretében kezdődött meg. Bár a szerződés említi a regionális különbségeket, de ezek megváltoztatására egységes, szisztematikus program nem fogalmazódott meg. Ugyanakkor megjelentek szervezetek, ilyen az Európai Szociális Alap, az Európai Beruházási Bank, amelyek az együttműködés szervezeti működésének hátterét biztosították.

Korábban úgy feltételezték – amit először a Spaak-jelentés (1956) (I26) cáfolt meg –, hogy a területi egyenlőtlenségek kiegyenlítődnének a fejlődés, gazdasági növekedés folyamán. Úgy gondolták, elég prioritás, ha a gazdasági tényezők, feltételek szabad áramlását biztosítják, akkor lebomlanak az akadályozó, gátló tényezők is. Azonban egyre több jele látszott annak, hogy ez a feltételezés hibás. Ugyanakkor igaz, hogy a térségi politika ekkor még elsősorban a

¹⁰⁴ Illés: 2003

tagországok saját államán belüli rendszerében jelent meg, hiszen ekkor még Dél-Olaszország kivételével igazából lemaradt régió nem volt az együttműködő országok területén.

Már korábban a politikai elemzések is azt bizonyították, hogy szervezett programok hiányában nem kiegyenlítődés, hanem további polarizáció ment végbe, amely fejlődési trend nem kívánatos (Spaak, 1956)¹⁰⁵ (I26).

A Római Szerződésben részt vevő tagállamok 1958-ban kinyilvánították a Közös Agrár Politika (KAP, Common Agricultural Policy) létrehozásának szükségességét. Ezután az olaszországi Stresa-ban megrendezett konferencián meghatározták a KAP-ot meghatározó alapelveket.

Külön fejezetet érdemes szentelni a régió értelmezésének, a régiók kialakítási elveinek. Gaál és Párdányi 2001-ben feltették a kérdést: mi a régió? „Régió alatt egy sajátosságokat felmutató, valamilyen közös jellemzőket magába foglaló, s ezek alapján földrajzilag elhatárolható területi egységet értünk. A régiók létrejöhetnek politikai, gazdasági okok következtében, valamint a kulturális értékek azonossága, azok alkotóelemeinek fenntartása érdekében” (Gaál és Párdányi, 2001)¹⁰⁶. Emellett, mielőtt még tovább lépnénk, célszerűnek tűnik a régió, regionalizmus néprajzi – antropológiai értelmezését is érinteni, hiszen ez új megközelítésekre, a fejlesztésekben pedig új szempontok érvényesítésére ad lehetőséget.

A régió, regionalizmus szavak eredete a latin regio, -onis, szóalakra vezethető vissza. A régió legismertebb fogalomköre a középkori Európa jogszokásában használt terminushoz kapcsolódik, amely valamely hűbéri nemesnek alávetett területrészt jelölt, aki még arra is jogosult volt, hogy megkövetelhesse alattvalóitól, kövessék őt vallásában: cuius regio eius religio.

A regionalizmus, mint az államszervezés egyik elve, régiókat (tájegységeket, kerületeket) létesít vagy ismer el egy adott államban. Valamely ország egységekre vagy térségekre való földrajzi felosztását is jelölheti, aminek semmi köze sincs a kormányzati rendszerhez, vagy akár olyan államközi kapcsolatokat jelöl, melyeket azért hoztak létre, hogy különféle tevékenységi területeken együttműködést teremtsenek, mint jelenleg is fejlesztés alatt álló Európai Unióban kijelölt régiók.

¹⁰⁵ Spaak: 1956.

¹⁰⁶ Gaál – Párdányi: 2001

A néprajztudományban és a kulturális antropológiában; kontinentális és transzkontinentális értelmezési keretben eltérő módon olvassák és értelmezik a régió fogalmát. Csíki Tamás megállapítása szerint az angolszász antropológia kontinentális adaptálására, az európai közösségek kutatásában való alkalmazására tesz kísérletet az európai etnológia, amely annak a tudományágnak a regionális változata, amit az angol nyelvterületen szociális, illetve kulturális antropológiának neveznek.

Bodrogi Tibor szerint regionális etnológia: az etnológiának az az ága, amely összefüggő, nagy kulturális területek, rendszerint földrészek kultúráinak leíró és összehasonlító vizsgálatával foglalkozik; az adott terület kultúrtörténetének feltárását tűzi ki céljául s általánosításai is elsősorban a szóban forgó térség kultúráira vonatkoznak.

Barabás Jenő szerint a néprajzi kutatáson belül eléggé különálló utat követ a regionális etnológia európai etnológiának nevezett ága. Ennek helyzete egységesen sajátos abban, hogy több ezer éves írásbeliséggel rendelkező, élesen tagolt osztálytársadalomban vizsgálja a hagyomány alapjain élő, fejlődő kultúrát. A néprajztudomány a tradicionális alapokon, azaz primitív kommunikációval (szóbeliség és megfigyelés) élő és fejlődő kultúra vizsgálatával foglalkozik.

A német regionális etnológia és etnográfia hagyománya a XX. század közepéig a néprajzi atlaszokat tekintette a regionális etnográfia kiemelkedő megnyilvánulási formájának, amely a fejlettebb kultúrák vizsgálatához megfelelő módszereket is kifejlesztette. A XXI. században ennek megítélése és kritikája megváltozott, Köstlin szerint a kultúra térbeli vonatkozása, ha lett volna ilyen valaha is, nem vihető térképre, mint nemzeti vagy regionális kultúra. A kultúra szabályokról szóló alku, melyekkel emberek élnek, magukat megértetik, magukat másoktól megkülönböztetik: a kultúra Ralf Linton elhíresült fordulata szerint a man made part of the environment.

A francia néprajztudomány, miként az európai országok túlnyomó többségében, két fő forrásból ered: éppen ezért mind a mai napig meglehetősen élesen különül két tudományterületre: az Európán kívüli népek néprajzára (amely a XVIII—XIX. századi gyarmati expanzió talaján nőtt fel) — és a saját ország néprajzi vizsgálatára (amely főként a XIX. század vége óta a nemzeti és regionális társadalmi mozgalmakkal kapcsolatban fejlődött ki). E két tudományterület közül az előbbi szolgált és szolgál alapul, amelyen főleg az elméleti gondolat fejlődik; az utóbbi viszont hosszú ideig jelentékeny mértékben megmaradt empirikus leíró tudománynak; az utóbbi években azonban e téren is születtek jelentős elméleti általánosítások.

Burghart „Etnográfusok és helyi megfelelőik Indiában” című írásában a regionális etnográfiai írásmódot egyenesen problematikusnak látja. Az etnográfus két irányban folytat párbeszédet: a kollégáival és kutatott „népével”. Az első dialógus intertextuális. A regionális etnográfia egy sor összekapcsolódó vitaként intézményesült, melyek idővel problémaláncolatokat alkottak: (Srinivas kontra „indiai szociológusok”, Dumont kontra Srinivas, Heesterman kontra Dumont.) A második dialógus interlineáris, sorok közötti: tartalmazza a tényszerű, konkrét információkat, amelyek az etnográfus és a kutatott népe kapcsolatából jöttek létre. Mivel az antropológusnak és helyi partnerének dialógusa egy befelé tekintő regionális etnográfiát hozott létre, ami alapvető kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogyan lehet írni és olvasni az etnográfiai szövegeket.

Voigt Vilmos Regionális és tárgykörök szerinti nemzetközi bibliográfiák, kézikönyvek, folyóiratok, segédkönyvek címen írt összefoglalót, amely az *Ethnographia* 74. évfolyamában jelent meg.¹⁰⁷ Az egész világ etnológiáját, etnográfiáját vagy folklorisztikáját áttekintő egyetemes bibliográfiák,¹⁰⁸ illetve az egyes szakfolyóiratokban közölt éves szemlék mellett nagy jelentősége van az egyes tárgykörök, népek, országok vagy nagyobb földrajzi egységek szerint csoportosított szaklexikonoknak, szakbibliográfiáknak is, amelyek nem csupán könyvcímeket vagy véleményeket sorolnak fel, hanem megadják a minden színvonalas tanulmányhoz nélkülözhetetlen nemzetközi méretű háttérrel is. Ismeretük ezért elkerülhetetlen. A tematikai természetű áttekintések közül a vallástörténet, a néphit és az ehhez kapcsolódó társtudományok művelőjének áll a rendelkezésére a leggazdagabb anyag.

Nemzetközi recens kulcsszavak és kifejezések a regionális etnológiával kapcsolatban az etnográfia módszertanából és írástechnikai fogalmaiból merítenek:

- fieldwork based research; to record folk from the town on their memories and experiences associated with the town;
- localizing strategies, regional in ethnographic writing
- 'may make towards understanding specific others in other places, as part of a history of such attempts

Empowering Place: Multilocality és Multivocality A "hang" koncepciója az utóbbi időben jelentős figyelmet kapott. A multilokalitás, valamint a multivokalitás koncepcionálisan képes

¹⁰⁷ Voigt: 1963. 514-515. .

¹⁰⁸ Voigt: 1963.

helyreállítani és ösztönözni a térbeli jelentés komplex társadalmi konstrukciójának megértését (Margaret C. Rodman).

Régió és regionális politika

Miután a régió versenyképességét és fejlettségét az infrastrukturális háttér, az emberi erőforrás minősége és a kutatási-fejlesztési területen elért szint határozza meg, ezért a regionális politika a kedvezőtlenebb helyzetű régiók versenyképességének növelését állította fókuszába, javítani kívánva az elmaradott régiók foglalkoztatási körülményeit és erősíteni gazdasági potenciálját, ezért mindenképpen egységes értelmezésre volt szükség (I27).

Ezen alapelv figyelembevételével alakítják ki az egyes közigazgatási régiókat. Miután a régió egy valamilyen területen jelentkező minőséget takar, ezért a kiválasztása is ez alapján történik. Ezen esetben a homogenitáson alapuló régióképzésről beszélünk. Például lehetnek a jellemzők szerinti csoportosításban természeti, földrajzi, demográfiai, gazdasági és politikai alapjai a régiók kialakításának. Akkor szerencsés egy régió kialakítása, ha az belül viszonylag homogén, de jelentősen eltér a többi régiótól (Nagy, 2009).¹⁰⁹

A modális régió kialakítás szerint a régió meghatározása, kijelölése az egyes települések közötti belső kapcsolatok gyakorisága, intenzitása, azaz a vonzási területek alapján történik.

A harmadik régió kialakítási módszer a programozási régió, amikor a régió meghatározása fejlesztéspolitikai célok és elvek alapján történik. Természetesen a három régió kialakítási módszer között átfedések is lehetségesek.

A régiók kialakításának legszerencsésebb esete, ha alulról (is) jön a szerveződés. Az bizonyult a kevésbé szerencsésnek, ha kizárólag felülről indul a régió szerveződés. Az első esetben a régiók hozzák létre az államot (ez igazából az államok kialakításának időszaka), a másik esetben pedig az állam határozza meg a közigazgatási egységeit. Természetesen ezek általában nem spontán folyamatok. Az uniós politika lényege, hogy a korábban ismertetett szempontok alapján alakítja ki új régióit, amelyek lehetnek nagy, közepes és kis régiók: NUTS1 - ország, NUTS2 – európai uniós régió, NUTS3 – kistérség vagy megye (Illés, 2003)¹¹⁰.

¹⁰⁹ Nagy: 2009.

¹¹⁰ Illés: 2003

Ebből következően nem is lehetett más lépcső a fejlődésben, minthogy szükségszerűen 1968-ban létre kellett jönnie a Régiós Politikáért Felelős Főigazgatóságnak. Ennek hatására bizonyos kötelezettség-vállalások indultak el, és megjelentek a tagországok közötti – Olaszország és Németország közötti – ellentétek is. A fejlettebb régiók negatív diszkriminációja (20% maximális támogatás az esetükben) volt tekinthető az első érdekellentéti lépcsőnek, ami a gazdagabb országok gazdagabb régióiban nem talált teljes egyetértésre.

Ugyanakkor felmerült a közösség bővítésének igénye, amely előrevetítette a regionális különbségek növekedését. Ennek logikus következménye volt a közösségi szintű problémakezelés szükségessége. A közös politika elvi alapja: regionális felső határ, átlátható támogatás és segélypolitika, régióspecifikus támogatások megjelenése, iparági támogatások tiltása. Ezek az irányelvek 1971-től működtek. Ennek a politikának a megerősítése történt az 1972-es párizsi csúcsértekezleten, amelynek eredményei fokozott koordináció nemzeti regionális politikában, valamint az ERFA (ERDF – European Regional Development Found) létrejötté.

A korábbi ciklus értékelését a Thomson jelentés (1973) (I28) foglalta össze, amelynek a főbb megállapítása a következők voltak.

- Mindenképpen közösségi kezelés szükséges a regionális problémák megoldására.
- A nemzeti és közösségi feladatmegoldás ki kell egészítse egymást, és a kettő koordinációja a megoldandó feladat.
- Szükséges a területfejlesztési politikák koordinációja (Regionális Fejlesztési Bizottság).

Új dimenziókat jelentett a változások igényeinek megfogalmazásában az 1975-ös brit és dán csatlakozás, amellyel kiszélesedtek a regionális különbségek. Ennek hatására beépültek az elmaradott térségek fejlesztéséhez szükséges közösségi források a költségvetésbe.

A MacDougall jelentésben (1977) foglaltaknak megfelelően drasztikusan megemelkedtek (22%) a regionális politikához rendelt források. Az ERFA első reformja 1979-ben valósult meg, amikor is négy fejlettségi kategóriába sorolták a régiókat, és a költségvetés 5%-át pályáztatással, a leggyengébb régiók használhatták fel. Ezek új lehetőséget adtak a leggyengébb régiók felzárkóztatásához (I29).

Görögország 1981-ben csatlakozott a közösséghez, amely tovább növelte a régiók különbségeit, így a kiegyenlítődés iránti fokozódó igényt.

Így kellett, hogy sor kerüljön a következő regionális politikai reformsorozatra (1983-86.), amelynek fő céljai: a támogatások koncentrációja és azok növelése, valamint a támogatott területeken élő lakosság arányának csökkentése voltak. Ezekkel egyidejűleg került sor az ERFA második reformjára, amelynek két fontos eleme az arányosságok létrehozása, és a támogatással folyó verseny erősítése voltak. Mindeközben pedig növekedett a közösség taglétszáma a második, déli kibővítés hatására. Spanyolország és Portugália csatlakozása következtében átalakult a közösség, nőtték a befizetési kötelezettségek, növekedtek a felosztható támogatások, és a kvóták újra felosztásra kerültek.

A következő évben módosították a Római Szerződést (Egységes Európai Okmány, 1987) (I30), amelybe bekerült a közösségi politikák eszközei és céljai közé a regionális politika. Ennek két fő eleme a gazdasági, valamint a szociális kohézió erősítése volt.

Az igények és feladatok bővítése újabb reformokat igényelt a közösségtől, amelynek pénzügyi alapjait az 1988-as Delors csomag teremtette meg, hiszen az megkértszerezte a regionális politikát szolgáló költségvetési forrásokat. Ennek érdekében előtérbe kerültek a gazdasági megoldások, a strukturális politika megvalósításában, kívánatosá váltak a hosszú távú programok a célok megvalósításában, valamint a partnerségi viszonyok mélyítése is fókuszba került (Moseley, 2003).¹¹¹

A strukturális alapok reformja is több elemet foglalt magába. Így többek között az ERFA alapok növelését, az alapfelhasználás összehangolását, amelynek megteremtették a szervezeti hátterét is (HOPE¹¹², ESZA¹¹³, EMOGA¹¹⁴). Meghatározták a költségvetési időszakokat, amelyek évtizedeken keresztül időbeli keretet adtak a működéshez (1989-93, 1994-99, 2000-2006, 2007-2013). Közben az elnevezésekkel is „játszottak”, amelyek inkább formai, mint tartalmi változásokat jelentettek, hiszen 1988-ig EU regionális politika, 1989-93. között EU strukturális politika, 1993 óta kohéziós politika néven működik az európai (uniós) jog alapján. A forrásokat mindehhez az ERFA, az ESZA, az EMOGA, valamint a Halászati Pénzügyi Eszközök Alapja biztosítja.

Az uniós vezetés négy alapelvet fogalmazott meg az uniós régiós politika működésére és szabályozására vonatkozóan (I31):

¹¹¹ Moseley: 2003.

¹¹² HOPE - Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz

¹¹³ ESZA - Európai Szociális Alap

¹¹⁴ EMOGA – Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap

- Szubszidiaritás-decentralizáció. „A szubszidiaritás fogalma azt jelenti, hogy a döntéseket és a végrehajtást arra a területi szintre kell helyezni, amely a legnagyobb átlátással és kompetenciával rendelkezik a feladat megvalósításához. A magasabb szintű szerv nem intézkedhet olyan esetben, amikor az adott célkitűzést – eredménnyel – az alacsonyabb szinten is el lehet érni.”
- Partnerség. „A partnerség elve arra épül, hogy a területi egységek, azaz a régiók és a települések működése, fejlesztése csak akkor valósulhat meg hatékonyan – s egyben a szubszidiaritás elve is akkor érvényesülhet –, ha a szereplők folyamatosan és rendszeresen együttműködnek, közöttük célorientált kapcsolatok alakulnak ki. Az együttműködés vertikális metszete, hogy az Unió, a tagországok, azok régiói, annak egységei, a települések a célkitűzéseket és az azokra épülő terveiket az érintett szereplők (gazdasági, társadalmi) bevonásával közösen dolgozzák ki.” „A horizontális együttműködés pedig azt jelenti, hogy a helyi, térségi szereplők együtt alakítják ki jövőképüket, annak megvalósítási programjait, azok intézkedéseit, együtt végzik az ellenőrzést és az eredmények regisztrálását.”
- Programozás. „A programozás elve az Unió regionális politikájában azt szolgálja, hogy ne egy-egy projektet, (azaz egy – egy létesítményt, egy – egy akciót) támogassanak, hanem a területrendszer egészének vagy annak meghatározott alrendszerének fejlődését befolyásoló célkitűzéseket, vagy azok sorozatát
- koncentráció és addicionálás, pedig a feladat, a tőke koncentrációját jelenti, és azt, hogy az erőforrások együttesen jelennek meg a projektek megvalósításában.

Az 1988-93-as időszakra megfogalmazott célkitűzések pedig a következők voltak.

- Lemaradt régióknak tekinthető az, amelyik az Európai Unió GDP átlagának 75%-a alatt van.
- A hanyatló iparágak rekonvenziója (az átlag feletti munkanélküliség, és a strukturális egyenlőtlenség csökkentésére).
- A munkanélküliség leküzdése.
- A fiatal munkanélküliek álláshoz juttatása.
- Rurális támogatás (alacsony gazdasági és társadalmi szint támogatása, mező- és erdőgazdálkodás (jelzésértékű, hogy a mezőgazdasági területek direktben is célterületté váltak)).

A feladat növekedése újra igényelte a szervezeti reformokat. A strukturális alapok megreformálására 1991-93. között került sor, amelynek eredményeit a Maastrichti Szerződés rögzítette. Bővítették a Kohéziós Alap kedvezményezettjeinek körét, vagyis az átlag GDP 90%-át el nem érők hozzájuthattak az alap forrásaihoz. A döntéseket véleményezni kellett a Régiók Bizottságának, és beszámolási kötelezettséget írtak az Európai Bizottság részére.

Ezen túlmenően folyamatosan finomították a célokat, egyszerűsítették az alapok elosztását, növelték az ellenőrzés szigorúságát, bővítették a kedvezményezett térségek körét. Emellett 1994-ben a II. Delors csomag megemelte a feladatok elvégzéséhez szükséges pénzügyi forrásokat a strukturális alapokban.

Az 1994-től működő Európai Beruházási Alapokat pedig transzeurópai hálózatok, valamint kkv-k támogatására használták fel intenzívebben.

Ekkor egy újabb csatlakozás következett, Svédország és Finnország belépésével (1995). Így újabb térségek váltak elmaradottá, és új szempontként lépett be a támogatási feladatokban az északi és az alpesi gyéren lakott területek (8fő/km²) támogatásának biztosítása.

A következő évek legnagyobb fejlesztési programja az Agenda 2000 volt, amely 1997-ben került megfogalmazásra. Ez már a területre illeszkedő költségvetéssel rendelkezett, amely programjában is konszenzuson alapult. Az eddigi alapelvek megvalósításra kerültek, koordinálttá vált a strukturális kohéziós alapok működése, ezen túlmenően új csatlakozási alapok is megnyíltak (ISPA, SAPARD, PHARE¹¹⁵ stb.).

A fejlődés egyik szempontjává vált a tematikus koncentráció, a támogatandó célok számának csökkentése. Az ekkor megfogalmazott három célkitűzés a következő volt:

- fejlődésben elmaradott térségek fejlesztése,
- a strukturális nehézségű területek felzárkóztatása (gazdasági, társadalmi),
- humán erőforrás-fejlesztés (oktatás, képzés korszerűsítése és illesztése a foglalkoztatás igényeihez).

A felhasználásban a finanszírozás koncentrációja (a költségvetés 2/3-ának koncentrálása a kevésbé fejlett régiókra) és a földrajzi koncentráció egyaránt szerepet kapott, mindezt a támogatások által érintett állampolgárok arányának csökkentésével.

¹¹⁵ PHARE – Pologne, Hongrie Aide a la Reconstruction Économique – gazdasági segítségnyújtás Lengyelország, Magyarország számára

Természetesen a célok megfogalmazása folyamatosan pontosabbá vált, egyre jobban igazodott az újabban felmerült igényekhez, amelyeket a gazdasági változások és az újabb bővítések adtak.

A regionális politika szempontrendszerére számos elvi megfontoláson alapul. Ezek közül néhány fontosabbat idézek.

„Az Európai Unió regionális politikája az 1988-as reform óta egyre nagyobb szerepet ad a helyi és regionális szereplőknek a nemzetállam rovására a Strukturális Alapok felhasználása során. A kedvezményezettek a NUTS2 szintű európai uniós régiók, amelyek minden tagállamban hozzájárultak a regionális szint erősítéséhez a forrásokhoz való hozzájutás érdekében, hiszen csak így pályázhattak a támogatásokra. Ez azonban nem változtatta meg alapvetően a tagállamok közigazgatási szervezetrendszerét. Továbbra is a regionális szerveződés széles skálájával találkozunk az európai országokban, az eddig centralizált rendszerű országok továbbra is ebben a modellben működnek (ld. Írország, Dánia, Portugália, Görögország), és ezen belül alakítják ki a regionális szervezetrendszert, sok esetben kimondottan az európai fejlesztési források felhasználására érdekében (Pálmai, 2013). Politikai motívumok és a demokratikus elszámoltathatóság igénye ugyancsak sok országban hozzájárult a helyi és regionális szereplők megerősödéséhez” (Döbrönte és Vida, 2004).¹¹⁶

„Ugyanakkor az állam helyi céljai között általában meg kell hogy jelenjen a kiegyenlítés, illetve az esélyegyenlőség biztosítása. Ennek a feladatnak nem csak a társadalmi méltányossági elv az oka, kapcsolatba hozhatjuk a stabilizációs (társadalmi, gazdasági és főként politikai) funkcióval is. Tudvalevő a politikai stabilitás ugyanis jelentős regionális különbségek mellett nyilvánvalóan gyengébb. Úgy tűnik tehát, hogy nincs egyértelmű recept az állam területi kiegyenlítési funkciójának súlyozásához. A megfelelő arányok kialakítása politikai és egyben ország stratégiai kérdés is. Politikai, mivel a választók képviselete behatárolja a pártok célrendszerét, és stratégiai, mivel egy ország nemzetközi jelentőségét nem a területi kiegyenlítettség, hanem gazdasági ereje határozza meg.” (Forrás: Döbrönte és Vida, 2004).

Ekkor jelent meg egy új fogalom, az úgynevezett „légyapírhatás”. „Légyapírhatás a központi támogatásokban: Ha a központi kormányzat támogatást nyújt egy helyi önkormányzat számára, akkor általában a helyi önkormányzat már nem adja tovább azt a magánszektornak, a pénz a közszektorban kerül elköltésre. Ez megkérdőjelezi a központból a helyi önkormányzatoknak nyújtott támogatások hatékonyságát.”¹¹⁷

¹¹⁶ Döbrönte – Vida: 2004

¹¹⁷ Lásd: Döbrönte – Vida: 2004.

A strukturális támogatások forrásait érintő fejlődés hatására folyamatosan finomodtak a célkitűzések is. Ennek megfelelően a strukturális támogatások célkitűzéseit 1994. és 1999. között hat pontban foglalták össze.

1. Elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése.
2. Az ipar hanyatlása által súlyosan érintett régiók helyzetének javítása.
3. Küzdelem a tartós munkanélküliség ellen.
4. A munkavállalók alkalmazkodása az iparban és a termelési rendszerekben végbement változásokhoz.
5. A mezőgazdasági területek fejlődése.
6. Az északi országok alacsony népsűrűségi területeinek támogatása (8 fő/km²).

A kitűzött feladatokat az unió különböző alapok forrásainak segítségével próbálta megvalósítani.

4.6. Az EU regionális politikája 2000-2006 között

Az ezredfordulón kezdődő ciklus 2006-os lezárása után új hét éves periódus kezdődött, amely az alábbi célkitűzések mentén szabályozta az EU regionális politikájának 2000. és 2006. közötti időszakát. Jól látható, hogy az elvi alapok megmaradtak, a megfogalmazást azonban finomították.

1. A gazdaságilag elmaradott régiók fejlődésének és szerkezetátalakításának segítése. Kiemelt kedvezményezettek azok a NUTS 2 régiók, ahol a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP a közösségi átlag 75%-a alatt van.
2. A strukturális nehézségekkel küzdő térségek gazdasági és társadalmi szerkezetváltásának támogatása azokban a régiókban, amelyek az első célkitűzésből nem részesültek vagy részesülhettek.
3. Az oktatási, képzési, foglalkoztatási rendszerek modernizációjának támogatása, amellyel a munkaerőnek a munkaerőpiachoz történő jobb alkalmazkodását voltak hivatva szolgálni.

Ebben a ciklusban erősödtek a közösségi kezdeményezések, amelyek az uniós politika céljait, illetve a helyi kezdeményezésű közösségek igényeinek együttes politikai és gazdasági háttérét biztosították.

A közösségi kezdeményezések megvalósítási forrásai a következők:

- **INTERREG III:** határon átnyúló együttműködési programok támogatása
- **URBAN II:** válságban lévő városi körzetek regenerálása
- **EQUAL:** a munkaerő-piaci diszkrimináció és esélyegyenlőtlenség elleni küzdelem
- **LEADER +:** vidékfejlesztés

(Forrás: I14)

A LEADER az Európai Bizottság által kidolgozott program elnevezése, amely az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának része (I32), az úgynevezett „négy közösségi kezdeményezés” egyike. A program neve a francia *Liaison Entre Actions pour le Development de l'Economie Rurale* megnevezés kezdőbetűiből származik, amelynek magyar jelentése: Községi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében (Zsigáné Pusztai, 2013.).¹¹⁸

A LEADER-es fejlesztéseket hét fő paraméterrel lehet jellemezni. Ezek a jellemzők kölcsönhatásban vannak egymással, kiegészítik és erősítik egymást, ezáltal jelentősen hathatnak a fejlődés erősségére, és a helyi szereplők életminőségére (Kulcsár, 2018). Természetesen csak azokban az esetekben erősödik a pozitív hatás, ha a program kiválasztása szakmailag megalapozott. A hét fő jellemző alapelv a következő:

- területalapú fejlesztés,
- alulról építkező megközelítés,
- háromoldalú partnerség (vállalkozó, civil, és közszféra),
- innováció,
- integrált ágazati megközelítés,
- hálózati működés,
- kooperáció (ZsigánéPusztai, 2013).

A LEADER program a legsikeresebb vidékfejlesztési kezdeményezés, aminek célja az összehangolt együttműködés (térsegek, régiók, települések, nemzetközi kapcsolatok alapján) (I33). Ennek lényege, hogy a hasonló problémákkal szembenező területeket összekovácsolja, a máshol már jól működő gyakorlatokat átvegye, illetve a közös gondolkodás által megkönnyítse hazánk felzárkózását Európához.¹¹⁹

A LEADER program megvalósítására a 2007-ben kezdődött és 2013-ig tartó időszakban 71 milliárd forint forrás jutott. Ez a forrás 70 akciócsoport támogatását szolgálta, amelyből 13

¹¹⁸ Zsigáné Pusztai: 2013

¹¹⁹ Zsigáné Pusztai: 2013.

(18%) az Észak-Alföldön található. Jelentős szerepük volt a döntéshozatali eljárásban, a tapasztalatszerzésben, és az együttműködésekben az akciócsoportoknak (Zsigáné Pusztai, 2013).

A 2007-2013. közötti időszakra vonatkozóan hazánkban az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program meghatározóvá vált, amely négy tengely mentén működött.

- I. tengely – Mezőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás, és erdészeti ágazat versenyképességének javítása
- II. tengely – Környezetgazdálkodás
- III. tengely – Vidékfejlesztés
- IV. tengely – LEADER¹²⁰

A módszertan vonatkozásában ebben az időszakban számos újdonságot, változást, előírást találhatunk az elmúlt időszakhoz viszonyítva. Ezek alkalmazása rendkívül fontos a hatékonyság szempontjából. Alkalmazásuk esetén hatékonyabbak, ellenőrizhetőbbek lesznek a források:

- A Község által Irányított Helyi Fejlesztés (CLLD) egységes módszertanát kell alkalmazni az összes alap és régió tekintetében.
- A Közös Stratégiai Keret (CSF) alapokból származó támogatások egységesek és összehangoltak lesznek.
- A több alap forrásaira támaszkodó stratégiáknak lehetősége lesz arra, hogy egyetlen alapból - a Fő Alapból - finanszírozzák a Helyi Fejlesztési Stratégia működtetési és szervezeti költségeit (I34).

Az egységes CLLD módszertan alkalmazása lehetővé teszi az alapok egymáshoz kapcsolt és integrált felhasználását a Helyi Fejlesztési Stratégiák (HFS) sikeres megvalósítása érdekében (Udvardy, 2010a; Udvardy, 2010b).

A Község által Irányított Helyi Fejlesztés (CLLD) fő céljai a 2012 – 2020. közötti időszakra vonatkozóan az alábbiak:

1. Ösztönzik a helyi közösségeket az integrált, alulról építkező megközelítések kidolgozására.

¹²⁰ Zsigáné Pusztai, 2013

2. Fejlesztik a közösségi kapacitásokat és ösztönzik az innovációt, a társadalmi innovációval együtt.
3. Elősegítik a közösségi irányítást a közösségen belüli részvétel növelésével.
4. Segítik a többszintű kormányzást. A helyi közösségek számára olyan struktúrát biztosítanak, amelyen keresztül minden területen, teljes mértékben részt vehetnek az EU-célkitűzések megvalósításában (I34).

Az alulról jövő közösségi kezdeményezések segíthetik, hogy az oktatási intézkedések a népesség korstruktúrájának megfelelően alakuljanak, különös tekintettel a még mindig erős mezőgazdasági régiókra vonatkozóan, ahol a munkaerő képzettsége a leginkább hiányos (I35; I36). „Például az oktatási intézkedéseket a népesség korstruktúrájának megfelelően kell kialakítani, és a strukturális átalakulást a még mindig erős mezőgazdasági régiókban támogatni kell.”¹²¹

A LEADER program sikerességének egyik fokmérője, hogy egy-egy régióban hány csoport jött létre (Csurgó és Kovách, 2015).¹²² A pályázatok száma, mérete és a céljai is meghatározzák az akciócsoportok produktivitását. Ennek megfelelően a másik mérőszám a pályázatok minőségében maga a pályázati munka, az igényelt források nagysága, céljai és a fejlesztések sikeressége. Az észak-alföldi régióban létrejött akciócsoportok az alábbi felsorolásban láthatók. Ez a felsorolás arról tanúskodik, hogy a régión belül is eltérő aktivitást mutattak a kistérségek, és kitűnik ebben a sorban egyfajta területi koncentráltság, ami arra vezethető vissza, hogy a csoportok egymásra is erőteljesen ösztönzőleg hatottak.

A LEADER+ program akciócsoportjai az Észak-Alföldön:

- Jász-Sarokpont
- Tisza-tavi Programrégió
- Tíz Kun Település
- Közép-Tiszai
- Összefogás Sárrét Jövőjéért
- Összefogás Biharért
- Körös Sárréti
- Érmelléki

¹²¹Miskó: 2006

¹²² Csurgó – Kovách: 2015.

- Hajdú Versenyképességi
- Tiszatér Kistérségi
- Dél-Nyírségi
- Dél-Kelet Nyírségi
- Közép-Nyírségért
- Szatmár

(forrás: I16)

4.7. A Strukturális Alapok

„Az Európai Tanács döntése szerint a strukturális politikák területén a korábbi hat célkitűzést három célkitűzésre csökkentik. A strukturális politikák finanszírozására a 2000-2006. közötti költségvetési periódusban 213 milliárd eurót különítettek el, amely biztosítja a korábbi költségvetési periódus évi átlagos támogatási intenzitásának fenntartását. A 213 milliárd euróból 195 milliárd euró jut a Strukturális Alapokra és 18 milliárd euró a Kohéziós Alapra az alábbi évenkénti megoszlás szerint.” (10-11., táblázat) A10. táblázat a rendelkezésre álló forrásokat, a 11. táblázat pedig a strukturális alapok tervezett felosztásának belső arányait tartalmazza.

A strukturális politikák finanszírozása (2001-2006., millió euró, 1999-es árakon)

10. táblázat

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Strukturális Alapok	29430	28840	28250	27670	27080	27080	26660
Kohéziós Alap	26152	6152	6152	615	2515	2515	2510
Összesen	32045	31455	30865	30285	29595	29595	29170

(Forrás: I31)

„A Strukturális Alapok forrásának megoszlása a 2000-2006. közötti programozási időszakban

11. táblázat

Megnevezés	Forrás
------------	--------

	milliárd euró	%
Célterületi támogatások	182,45	94
Közösségi kezdeményezésű programok támogatása	9,75	5
Innovatív akciók és technikai segítségnyújtás	1,95	1
Összesen	194,15	100

Forrás: I37

A 2007-2013. közötti tervezési időszakra a célok az alábbiak szerint kerültek megfogalmazásra. Ezek közül a 3. pontban megfogalmazottak jelentettek új alapelvet.

1. Konvergencia (az elmaradott régiók felzárkóztatása)
2. A regionális versenyképesség és foglalkoztatás javítása.
3. Az európai területi együttműködés fokozása (Buday-Sánta, 2011)¹²³

Az EU regionális politikája vonatkozásában 2007-2013 között még számos jellemzőt lehet kiemelni.

- **Konvergencia:** NUTS 2 régiók, ahol a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP a közösségi átlag 75%-a alatt van - „phasing out” régiók
- **Regionális versenyképesség és foglalkoztatás:** a konvergencia célkitűzés hatálya alá nem tartozó régiók versenyképességének erősítése, foglalkoztatottsági mutatóik javítása
- **Európai Területi Együttműködés:** a korábbi Interreg program szerepét veszi át és a határon átnyúló együttműködéseket támogatja

Közösségi kezdeményezések

- JASPERS: nagy volumenű környezetvédelmi és közlekedési projektek
- JEREMIE: mikro-, kis- és közepes méretű vállalkozások pénzügyi támogatása
- JESSICA: városrehabilitációs, városfejlesztési projektek (I34).

A kohéziós politika és a 2007-2013-as uniós költségvetés viszonyát az alábbiakban mutatom be. Ebből látszik, hogy a költségvetési helyre 347 Mrd eurót terveztek, ami az európai

¹²³ Buday-Sántha: 2011

költségvetés 35%-a volt. Az Európai Unió 2007-2013 forrásmegosztását a 5. ábrán mutatom be. Az adatokból érzékelhető, hogy a kohéziós politika ebben az időszakban már a második legnagyobb forrásfelhasználó volt.

Konvergencia

- 81,5% = 283 mrd euró
- 84 régiót érint 17 tagállamban (köztük 16 phasingin régió)

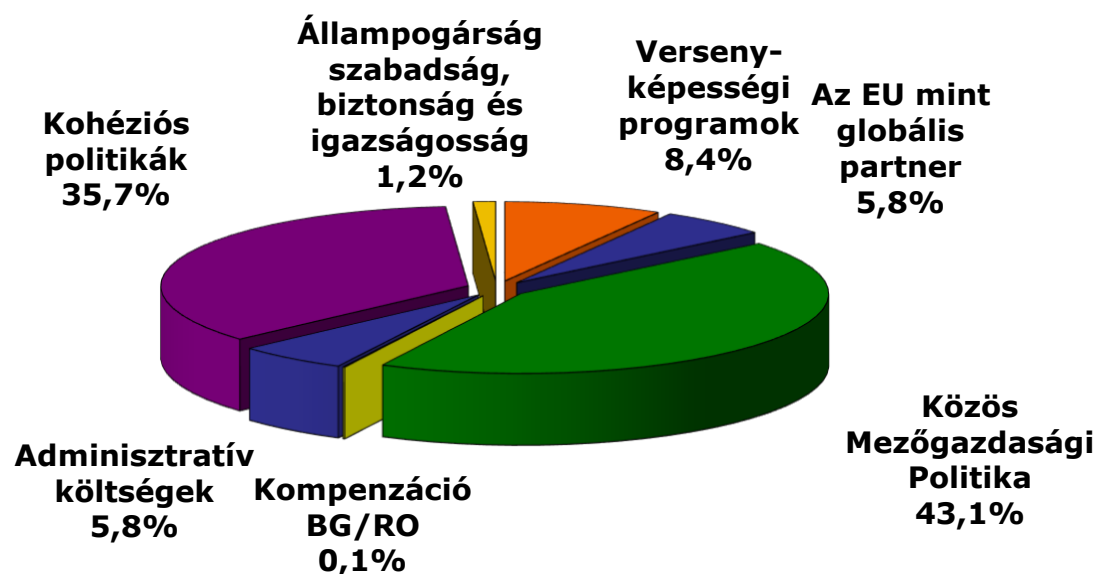
Regionális versenyképesség és foglalkoztatás

- 15,95 % = 55 mrd euró
- 168 régiót érint 19 tagállamban (köztük phasingin 13 régió)

Európai területi együttműködés

- 2,5% = 8,7 mrd euró

(Forrás: I34)

5. ábra

Az EU költségvetési kiadásai

2007-2013

(Forrás: I34)

Mielőtt meghatározzuk a következő ciklus prioritásait, érdemes összefoglalni az előző ciklus legfontosabb eredményeit, amelyek még csak csonka, előzetes adatoknak számítanak, hiszen nem a teljes ciklusra állnak rendelkezésre.

A regionális politika eredményei (2007-2013)

A regionális források jelentős eredményeket hoztak az életminőségben, a munkahelyteremtésben. Ösztönzést kapott a kutatás, fejlesztés és az innováció is. A ciklus legfontosabb fejlesztési eredményei a következők voltak:

- közel 580.000 új munkahely jött létre (ebből 262.000 a kkv szektorban),
- 198.000 kkv jutott közvetlen beruházáshoz,
- 77.800 induló vállalkozás kapott támogatást,
- 61.000 kutatási projekt jutott finanszírozáshoz,
- közel 5 millióval több uniós polgár élvezheti a széles sávú internet előnyeit,
- 1208 km közút és 1495 km új vasút létesült,
- 3,2 millió ember vízellátása javult.

Összességében jelentős mértékben növekedett az életminőség, valamint 2,2%-kal javult az elmaradott régiók egy főre jutó GDP-je az EU átlagához viszonyítva. A kohéziós politikai eszközök alkalmazása nélkül a közberuházások mértéke a válság alatt 45%-kal csökkent volna, amelynek egyéb áthúzódó hatásai is lettek volna.

A regionális politika 2014-2020. céljai, az uniós együttműködés alapelvei természetesen a legújabb ciklusra vonatkozóan nem változtak. A regionális politika a stratégiai beruházás politikája, amellyel az Európai Unió legfőbb célja az, hogy serkentse régióinak és településeinek gazdasági növekedését, valamint, hogy javítsa a lakossági életszínvonalat. A régiós politika ekkortól kiemelten kezelte az uniós országok közötti szolidaritást is (Regionális politika, 2014).

Az EU erre a feladatra 2014. és 2020. között költségvetésének legnagyobb hányadát, 32,51%-ot tervezte, ami a rendelkezésre álló költségvetés 1082 milliárdjából 351,8 milliárd forintot tett ki. Amellett, hogy a célok nem változnak, azok folyamatosan finomodnak. Fő feladatkomponensek a következők:

- közlekedés és kommunikációs infrastruktúra kiépítése,
- környezetkímélő gazdasági technológiákra történő átállás,
- motiváltabb és versenyképesebb, innovatív kkv szektor kialakítása,

- új és tartós munkahely-teremtés,
- az oktatási rendszerek kiépítése, befogadóbb társadalom létrejöttének segítése.

Szávuj (2013)¹²⁴ a 2020-as stratégia céljait a következőkben fogalmazta meg. Alapvető a végrehajtás megalapozása az intelligens, fenntartható és befogadó növekedés eléréséhez. A megvalósítás elvi elvárásai összpontosítás az eredményekre, az EU általi finanszírozás maximalizálása.

A regionális politika céljai és eszközei alábbi szerkezetben mutathatók be.

Célok:

- növekedési cél (amely biztosítja a felzárkózáshoz szükséges összegeket a feltételezések szerint)
- stabilitás, fenntarthatósági cél (amely tartós és folyamatos fejlődést szolgálja biztosítani)
- kiegyenlítő, jóléti cél (amely az életminőség növelésének egyik alapja)
- környezeti célok (amelyek a környezeti paraméterek színvonalát segítik fejleszteni)

Eszközök: Az eszközök közül három emelhető ki, a pénzügyi ösztönzők, a központi szabályozás, valamint az infrastrukturális beruházások. Ebből jól látható, hogy a források mellett a politikai szándék is jelentős szerepet játszik a célok meghatározásában és a fejlesztésekben:

- pénzügyi ösztönzők
pl. tőkejuttatások, költségvetési támogatások, kedvezményes hitelkonstrukciók, kamat- és adókedvezmények, gyorsított értékcsökkenési leírás
- központi szabályozás
pl. területi tervezés, programozás, állami vállalatok alapítása, intézményrendszer decentralizálása, növekedési pólusok, fejlesztési területek kijelölése
- infrastrukturális beruházások

¹²⁴ Szávuj: 2013.

pl. közlekedési hálózat, ipari parkok kialakítása, K+F kapacitások, gazdasági - pénzügyi szolgáltatások kiépítése, szakemberképzés (I34).

Az EU kohéziós politikájában (2014-2020) számos új elem kapott szerepet. Ezek a következők:

- intelligens specializációt szolgáló kutatási és innovációs stratégiák (RIS3)
- integrált területi befektetés (ITI)
- közösség által irányított helyi fejlesztés (CLLD)
- integrált fenntartható városfejlesztés
- egyszerűsítés
- tájékoztatási és kommunikációs szabályok, átláthatóság
- pénzügyi eszközök (I34).

Az EU kohéziós politikájának (2014 – 2020) befektetési célterületeire vonatkozóan az alábbi összegzést készítették a Pannon Egyetem munkatársai 2014-ben. A célterületek kialakításának elemei a következők:

- Képzés
- Kutatás, innováció
- Energia-hatékonyság: Megújuló energiák (szél, víz, nap, geotermikus energia)
- KKV-k támogatása
- Régiók közötti együttműködés fejlesztése
- Közlekedés, szállítás (infrastrukturális fejlesztések) (I34)

Ezen összefoglaló munka más fejezeteiben az EU tematikus célkitűzéseit 2014-2020-ig terjedő időszakra vonatkozóan a következőképpen rendszerezték. Látható, hogy az alapfeladatok

hasonlóak, csak a prioritások változnak, illetve bizonyos elemek szétválnak, konkrétabb megfogalmazást kapnak:

- Kutatás és innováció.
- Információs és kommunikációs technológiák (IKT).
- Kis- és középvállalatok (KKV-k) versenyképessége.
- Alacsony széndioxid-kibocsátású gazdasági modell.
- Klímaváltozással kapcsolatos átállás, kockázat megelőzés és –kezelés.
- Környezetvédelem és erőforrás-hatékonyság.
- Fenntartható közlekedés/szállítás.
- Fő hálózati infrastruktúrák fejlesztése.
- Foglalkoztatás fejlesztése, munkaerő mobilitásának támogatása.
- A szegénység elleni küzdelem és társadalmi felzárkóztatás.
- Oktatás, készségfejlesztés és élethosszig tartó tanulás.
- Intézményi képességek és a hatékony közszolgálat fejlesztése (I34).

A regionális politika 2020-2024

A regionális politika területén a fejlődéshez nyújtott keretrendszerből kifolyólag a növekedés jellemzői: intelligens, fenntartható és inkluzív.

A 2020-ig megvalósítandó öt fő cél már más, konkrétabb elemeket is tartalmaz a munkaerő foglalkoztatására, a kutatás-fejlesztésre vonatkozóan. Foglalkozik ezek mellett a klímaváltozásra adott uniós válasszal, a szegénység kérdéseivel, valamint az oktatás napjainkban egyik legnagyobb problémájával, a korai iskolaelhagyás magas arányával. Ezek a következők:

- A 20-64 éves korosztályban a foglalkoztatás érje el a 75%-ot,
- a GDP 3%-át kutatás-fejlesztésbe kell fektetni,
- az éghajlatváltozás és energia fenntarthatóság vonatkozásában az üvegházhatású gázokat 20%-kal kell csökkenteni, a megújuló energiaforrások arányát 20%-kal kell növelni, az energiahatékonyságot 20%-kal kell növelni,

- az oktatásban 10% alá kell csökkenteni a korai iskolaelhagyók arányát,
- a szegénység és kitettség által veszélyeztetettek számát 20 millióval kell csökkenteni (I38).

Az Európai Unió felzárkóztatási politika hatása és eredményei ebben a tervezési időszakban, az időszak mostani szakaszában már lemérhetőek. Az uniós politika hatékonyságát az országok gazdasági fejlődésén lehet mérni, amelynek ma egyik legismertebb mérőszáma az egy főre jutó GDP. A fejlődés eredményeit az 12. táblázaton mutatom be, amely számos tanulsággal szolgál.

Egy főre jutó reál GDP, növekedési arány

Százalékos változás az előző évhez képest, EUR/lakos

Idősoros adatok (2010), EUR/fő

12. táblázat

geo\idő	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU (28 ország)	20000	22900	24800	25500	25800	25600	25600	26000	26500
Euro övezet (19 ország)	23400	26500	27900	28500	28900	28500	28400	28700	29200
Belgium	26600	30400	32500	33500	33900	33700	33500	33900	34200
Bulgária	:	3000	4200	5200	5300	5300	5400	5500	5700
Cseh Köztársaság	10100	11100	13500	14900	15200	15100	15000	15400	16000
Dánia	37100	42200	44400	43800	44200	44200	44400	44900	45300
Németország	26400	29000	29800	32100	33300	33400	33500	33900	34200
Észtország	5500	7600	11100	11000	11900	12500	12700	13100	13300
Írország	:	32800	39300	36700	36500	36000	36300	39300	49300
Görögország	15000	17600	20900	20300	18500	17200	16800	17000	17000
Spanyolország	17900	21400	23500	23200	22900	22200	21900	22300	23000
Franciaország	25800	29100	30500	30800	31200	31100	31200	31200	31500
Horvátország	:	8000	10200	10500	10500	10300	10200	10200	10400
Olaszország	24800	27300	28000	26800	26900	26000	25400	25400	25600
Ciprus	18100	20600	23100	23300	22800	21700	20500	20400	20800

Lettország	3800	5200	8100	8500	9200	9700	10000	10300	10700
Litvánia	4000	5200	8000	9000	9800	10300	10800	11300	11600
Luxembourg	53400	68300	75900	78700	78500	76700	77900	79600	80800
Magyarország	6700	7900	9800	9800	10000	9900	10200	10600	11000
Málta	:	13800	14800	15900	16100	16400	17000	18200	19400
Hollandia	29000	34800	36300	38000	38500	37900	37700	38100	38700
Ausztria	27500	31700	33600	35200	36100	36200	36000	36000	36000
Lengyelország	5000	6400	7500	9400	9900	10000	10200	10500	10900
Portugália	13700	16200	16600	17000	16700	16100	16000	16300	16600
Románia	3700	3700	5100	6300	6400	6400	6700	6900	7200
Szlovénia	11400	14000	16600	17700	17800	17300	17100	17600	18000
Szlovákia	6600	7800	9900	12400	12900	13100	13200	13600	14100
Finnország	24200	30500	34200	34900	35600	34900	34500	34200	34100
Svédország	28500	33800	37800	39400	40100	39700	39800	40500	41700
Egyesült Királyság	23100	26600	29800	29200	29400	29600	30000	30700	31100
Izland	22300	27600	32300	31500	32000	32200	33300	33600	34600
Norvégia	53200	61700	66800	66200	66000	66900	66700	67300	67600
Svájc	46000	50400	52600	55900	56500	56500	56800	57300	57100
korábbi Macedóniai Jugoszláv Köztársaság	:	2600	2900	3500	3500	3500	3600	3700	:
Albánia	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Szerbia	2400	2600	3500	4100	4200	4100	4300	4200	4300
:nem elérhető p= provizórikus e=becsült b=szünet az idősorban									

Forrás: I39

Az 1995. és 2015. közötti ciklusban 32-33%-kal fejlődtek átlagosan az európai 28-ak az egy főre jutó GDP mutatóban. Az Euro térség fejlődésének mutatója ezzel szemben csak 24%, amely jelzi azt, hogy relatíve lassabban fejlődött ez a térség, amellet, hogy értékében az emelkedés így is magasabb volt az Euro zónában.

Más következtetések is levonhatók azonban ezekből az adatokból. Az igazán gazdag országok fejlődési üteme ugyan elmaradt a százalékos adatot tekintve a fejletlenebb országokénál, lásd

például Dánia, Svájc eredményei, de abszolút mértékben, értékében a fejlődés nagysága azokétól magasabb.

A velünk együtt induló észak-balti országok, amelyek általában jelentősen kedvezőtlenebb eredménnyel startoltak, mint Magyarország, jóval dinamikusabban fejlődtek. Ugyanez jellemzi a mai Szlovákia, Lengyelország, Csehország fejlődési mutatóit is, hiszen amíg Magyarország fejlődése, bár az is igen figyelembe méltó, a húsz éves ciklus alatt csak 64%-ot tett ki a GDP alakulásában, addig az előbb felsorolt országok fejlődése minden esetben meghaladta a 100%-ot. Figyelemre méltó, hogy ebben az időszakban nem volt eléggé dinamikus hazánk fejlődése, így versenytársainkkal szemben jelentős hátrányba kerültünk (Varga, 2010).

A fentiek alapján a regionális politika országok között mérhető hatása ugyan pozitív, de a felzárkóztatás, a különbség csökkentése nem kellő hatékonyságú, és semmiképpen nem garantálja, hogy a célok valaha is elérhetők lesznek.

Az európai uniós fejlesztési politika 2001 és 2011 közötti hatásainak egy fontos szegmensét jól szemlélteti a 13. táblázat. Az adatokból jól látható a közép- és kelet-európai országok helyzete és fejlődése. Az eredmények egyaránt tükrözik a határozott fejlődést, illetve a jelentős mértékű elmaradást is.

Csalóka, hogy a százalékos értékek jelentősen javulnak az elmaradott, új csatlakozású országokban (Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária), ugyanakkor ezek a mutatók abszolút értékben már nem értékelhetők olyan kedvezőnek. Az alacsonyabb fejlődési szintről induló országok esetében több mint kétszeres százalékos előrelépésre lenne szükség ahhoz, hogy egyáltalán valami felzárkózás tetten érhető, mérhető legyen. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy a táblázat két legfejlettebb országának mutatói ezzel szemben romlottak (Svédország -2%, Hollandia -3%). Ez az ebben az időszakban zajló gazdasági világválságnak köszönhető.

Ezzel együtt az is tükröződik a számszerű adatokból, hogy például Románia mutatója még mindig nem éri el Hollandia 40%-os mutatóját. Kiemelhető mindezek mellett még az is, hogy a volt Jugoszlávia utódállamai ebben az időszakban, nem kis mértékben tulajdoníthatóan az uniós támogatások hiányának, még nagyobb versenyhátrányba kerültek Magyarországgal szemben is.

13. táblázat: Az uniós átlaghoz mért egy főre jutó GDP a csatlakozni kívánó államokban.

Egy főre jutó GDP (vásárlóerő paritáson mért)	2001 (%)	2011 (%)
EU 27	100	100
EU 1	115	110
Svédország	128	126
Hollandia	134	131
Spanyolország	98	99
Magyarország	58	66
Lengyelország	47	65
Románia	28	49
Bulgária	30	45
Horvátország	51	61
Izland	132	110
Törökország	37	52
Szerbia		35
Montenegró		43
Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság		36
Albánia		31
Bosznia-Hercegovina		29

Forrás: I39

4.8. A LEADER program múltjának tanulságai a jelen elvei, a jövő tendenciái

A csatlakozás utáni első teljes gazdasági ciklus (2007-2013) tapasztalatainak értékelésére már az időszak alatt is folyamatosan sor került. Bővíteni kellett a hazai fogalomtárat, pontosítani, „magyarítani” a fogalmakat. Számos megfogalmazásból, értelmezésből ki kellett választani a legmegfelelőbbeket (Sarudi,2003; Vincze, 2012): vidék, vidékfejlesztés, területfejlesztés, alulról jövő kezdeményezés, partnerség, LEADER fogalom, vidéki térség stb. „A vidéki térségek számára az iparosodás és a fokozódó globalizáció a periférikus helyzetbe való süllyedést jelentette (Tang, 2000). Ezeken a területeken az agrár-, illetve a területfejlesztési politikák elemévé vált a vidékfejlesztés. A vidék fogalma rendkívül széles spektrumot takart szakmai körökben (Kovács, 2012; Dorgai,2010). A vidékfejlesztés célja az egyik

megfogalmazás szerint a lakosság életminőségének javítása. Makkai (2008) az alábbi különbségeket fogalmazta meg a terület- és vidékfejlesztés összehasonlításában. Amíg a területfejlesztés nagyléptékű, felülről lefelé mozgást feltételez, nagytérégi beruházások megvalósítását tűzi ki célul, közvetett és hosszú távú társadalmi hatásokkal bír, amelyben az állam szerepe meghatározó és központi döntést feltételez, addig a vidékfejlesztésre a kisléptűség, az alulról felfelé való jelleg jellemző. Helyi erőforrásokat aktivizál, képes közvetlen és rövidtávon is társadalmi hatást kifejteni. Az állam csak közvetetten vesz részt benne, és partnerségi viszonyokat feltételez.

Patkós (2016a) szerint különös szerepet szánnak a LEADER programnak, amely egy francia nyelvű kifejezés rövidítése, és magyarul „akciók a vidéki gazdaság fejlesztésére” szavakkal adható leginkább vissza. Ez a rendszer volt hivatva a vidékfejlesztés működtetésére. A vidékfejlesztési programok eltérő színvonalú országokban, régiókban és kisebb térségekben működtek és működnek. Az eltérő feltételek és a jogilag hasonló szabályozás eltérő hatékonysággal működött és hozott eredményeket. Általános és speciális hibák és hatékonysági mutatók mellett működtették a projekteket.

A globalizáció és térségfejlesztés eredményei vagy eredménytelensége új módszereket igényeltek, és ennek hatására jöttek létre ezek a programok. Pike 2016-ban írta,¹²⁵ hogy a hátrányos helyzetű életterekben működő programokban jelentős arányt képviselnek a „nem üzleti típusú” megoldások (Sassen, 2000).¹²⁶ Átértékelődött a globalizáció és a lokális viszonyrendszere (Kondor, 2012).¹²⁷ Bakos et al.¹²⁸ például a magyar és román LEADER összehasonlításról szóló tanulmányukban kifejtették, hogy bár a magyar program sikeresebbnek tekinthető, de ez sem érte el a kívánatos szintet. Több és kisebb projektet támogattak hazánkban, és a felhasználást is sikeresebbnek ítélték. Amíg Romániában a forrásfelhasználás 47%-os Magyarországon ez az érték meghaladta a 70%-ot. Mindkét országban sérültek az EU vidékfejlesztési alapelvei. A szerzők a hibák kijavítása mellett javasolták a LEADER szerepének erősítését és értékelő adatbázisok létrehozatalát a jövőbeli hibák elkerülése érdekében.

A 2007-2013-as LEADER ciklusban végrehajtott, megvalósított projektek folyamatos monitorozása lehetővé tette tapasztalatok, tanulságok levonását, amelyek felhasználása a 2014-

¹²⁵ Pike: 2016.

¹²⁶ Sassen: 2000.

¹²⁷ Kondor: 2012.

¹²⁸ Bakos et al. 2014.

2021-es időszakban jobb eredményeket hozhat. Tudatosabb tervezést kell végezni, és annak érdekében, hogy a komplex és innovatív projektek minél teljesebben megvalósíthatóak legyenek, új rendeletet kell létrehozni. A feladatokat és a tevékenységet szabályozó rendeletet a Darányi Ignác Tervben (I40) foglalta össze a kormányzat.

Patkós szerint (2014) a területileg hátrányos helyzet kezelésének két alapvető módja létezik. Az első, hogy a gazdagabb régiókban megtermelt többlet egy részét elvonás után egy újraelosztási mechanizmuson keresztül a gyengébb, elmaradottabb, fejletlenebb térségek számára csoportosítják át. Ez jellemzi az Európai Unió kohéziós politikát támogató forrásokat, amely statisztikai adatok alapján működik. Ugyanakkor sokan kritizálják ezt a rendszert, hiszen a könnyen jött pénz hasznosulása nem elég hatékony, vagy akár kényszerpályára is kerülhet egy régió vagy kistérség gazdasága. A támogatások lehívásához szükség van egy intézményrendszer kialakítására is, amely csökkenti a felhasználható erőforrások nagyságát (Balogh, 2012).¹²⁹ A brüsszeli vagy központi támogatási rendszernek ugyanakkor megjelentek a vámszedői is, amely egy jól elkülöníthető projektréteget jelent, akik ezekből az euro milliókból alapozták meg egzisztenciájukat (Kovács és Kučerová, 2006).

Faragó 2005-ben pedig azt is megállapította, hogy a fejlesztendő térségek nem képesek felszívni a számukra juttatott forrásokat, így azok különböző okokból például a közbeszerzések jóvoltából a fejlett területek cégei felé áramlanak át. Ezek a mechanizmusok általánosságban alig fordítanak figyelmet a helyi sajátosságokra, arra speciális információhalmazra és tudásra, amely a térségben található. Az itt alkalmazott módszerek univerzálisak és generálisak.

Burch 2007-ben pedig annak a véleményének adott hangot, hogy a LEADER esszenciája nem annyira a központi támogatás vagy a jogszabályok összessége és azok betű szerinti betartása, hanem a helyi közösség léte és azoknak az információknak a közös tudássá válása, amin keresztül élhetővé válik az adott térség. A vidékfejlesztésben releváns tudás semmiképp sem születhet anélkül, hogy az emberi elme folyamatosan ne dolgozná fel, ill. szembesítené az őt körülvevő valósággal. Lengyel (2010) szerint a vidékfejlesztési tudás kollektív tudás, hiszen a terület- és vidékfejlesztés kollektív tevékenység. Túl kell, hogy mutasson egy-egy személy érdekein, látókörén és élethosszán. Ugyanakkor az egyének tudása elengedhetetlen alkotóeleme a kollektív bölcsességnek.

Az előző évek eredményei és a rendelkezésre álló források is hozzájárultak ahhoz, hogy az európai közösségi szabályozás 2014 és 2020-as időszak alatt vezesse be az integrált területi

¹²⁹ Balogh: 2012.

beruházást, amely lehetővé teszi a komplex megközelítést és a több alapú finanszírozást (Európai Bizottság, 2013).

A központi szintű integrált fejlesztési rendszer kialakítása 2014 végén nem tűnt reálisnak. Az egységes eljárásrend kialakítása fontos eleme lehetne az integrált fejlesztésnek, azonban ez az egységesítés egyelőre az egyszerűsítés – közösségi szinten is megállapított – követelményét kívánja szolgálni. A döntéshozók Magyarországon rendkívül kis mértékben kívántak élni azokkal az eszközökkel, amelyekkel az integrált, komplex fejlesztési elképzelések területi szinten támogathatók lennének. Az integrált területi beruházást nem alkalmazzuk, a közösségi irányítású helyi fejlesztés pedig a kötelező minimumforrással kapott helyet a Vidékfejlesztési Programban, illetve a szűk területen használható Terület- és Településfejlesztési Operatív Programon keresztül. A szinte kizárólag központi irányítású és ágazati típusú hagyományos fejlesztési eszközök alkalmazásával nagy az esély, hogy az ágazati szempontokat kielégítő, viszont a komplex fejlesztési igények teljesülése szempontjából diszfunkcionális, az térség, település fejlődését alig vagy egyáltalán nem segítő fejlesztésekre kerül sor. Így lehet jelentős költségráfordításokkal viszonylag csekély hatást elérni, a területi különbségeket a mérséklés helyett növelni. Ha az integrált tervezés és végrehajtás – melynek szélesebb körű alkalmazása kétségtelenül nagy kihívás, és amely egyidejűleg jelentős szellemi és fizikai kapacitást feltételez – Magyarországon nem tud kellőképpen gyökeret verni, akkor továbbra is csak álom maradhat a területi különbségek mérséklése és felzárkózásunk Európa fejlettebb területeihez.¹³⁰

Természetesen a LEADER programok nem működhetnek eredményesen módszertani fejlesztések hiányában. A megvalósulás minőségét a partnerség, a kormány és a szereplők viszonya alapvetően meghatározza.¹³¹

A LEADER kormányzás két dimenzióban működtethető: az egyik a helyi, horizontális dimenzió, a másik a többszintű kormányzás, a vertikális dimenzió. A többszintű kormányzás egyik alapelve, hogy összehozza a különböző hierarchikus szinteket, nyitottságot és együttműködést biztosít a különböző szintek között. A másika szubszidiaritás, amely a megfelelő szinten meghozott döntéseket biztosítja. A helyi szint alapelvei az átláthatóság, a horizontális integráció, a legitimáció, a magas szintű kommunikáció és konfliktuskezelés, valamint a magas szintű tanulási mechanizmusok. Összességében a LEADER megközelítés egyik általános megközelítése, hogy hozzájáruljon a jobb kormányzás kultúrájának gyakorlattá

¹³⁰ Finta: 2015.

¹³¹ Finta et al. 2014.

válásához a vidéki területeken (I41). Természetes, hogy a tervezést meg kell, hogy előzze a környezet állapotfelmérése, mert ennek hiányában nem úgy alakul a rendszer, ahogyan az kívánatos lenne. Az ebben a vonatkozásban vizsgálandó részterületek: a klimatikus viszonyok, a természeti értékek, a tájképi értékek, a földtani adottságok, a vízgazdálkodás és az épített környezet adottságai.¹³²

Póla et al. (2015) szerint letisztulni látszik a LEADER szerepe, illetve a vidékfejlesztés integrálása a Közös Agrárpolitika második pillérévé, amely szerint a helyi szereplők kezdeményezésére épülő közösségi tervezési módszerek alkalmazása szükséges. Ez egyben nem más, mint a LEADER egyik fő célja, azaz alulról építkező helyi fejlesztéssel javítani a vidéki térségek helyzetét, hatékonyabbá tenni a forrásfelhasználást. Magyarországon úgy tűnik, hogy az önkormányzatok, jellemzően a polgármesterek uralják a programot. Az alapelvek értelmében decentralizált, alulról építkező, az önkormányzati, a civil és a vállalkozói szféra egyenrangú partnerségére építő LEADER program magyarországi megvalósulása így a központi hatalom túlsúlya (a központosított, bürokratikus szabályozási környezet) mellett a helyi hatalom, a helyi önkormányzat dominanciájával jellemezhető. Emellett a közép-európai országok LEADER programjait értékelő jelentésekben is visszaköszönnek a negatív jelzők: a helyi autonómia hiánya, instabilitás, túlbürokratizáltság, átláthatatlanság, az elvek negligálása, a felülről vezéreltség, az innovativitás hiánya (Svobodová, 2015; Bedrac és Cunder, 2010; Kisiel és Gierwiatowska, 2013) és még sorolhatnánk tovább.

Láthattuk (pl. Patkós, 2016b), hogy a magyar akciócsoportok több mint egy évtizede jelen vannak a hazai vidékfejlesztés térképén.¹³³ A rendszernek az egyik legnagyobb gyengesége a kontinuitás hiánya, ami területileg és szimbólumokat tekintve is kimutatható. Akciócsoportjaink száma az elmúlt években sokszorosára növekedett, ami nem jelentett ideális terepet a LEADER szellemiség érvényesüléséhez. Ugyanakkor látható, hogy a különböző regionális operatív programokból is rendre kevesebb fajlagos támogatáshoz jutnak a közösségek, mint városi társaik.

Ebben az időszakban a Regionális Operatív Programból az aprófalvak 76%-a, a Gazdaságfejlesztési OP-ból pedig 91%-a nem jutott támogatáshoz. A pályázati források eloszlásáról szóló elemzés azt mutatja, hogy a vidéki térségek, azon belül is a kistelepülések fejlesztését nem lehet teljes egészében a pályázati forrásoktól függővé tenni, mert mindenképp szükségesek az állami források és beavatkozás. Nem szabad azonban egy forrásközpont

¹³² Sain: 2010.

¹³³ Patkós: 2016b.

bürokratikus szabályozását egyenrangúnak venni a tudományos elemzésekkel. Elvileg az utóbbiaknak kellene befolyást gyakorolni a forrás-szabályozásra, azonban, amint azt Bonfiglio et al.¹³⁴ (2017) megállapították, jelentős egyensúlytalanság van a központi fejlesztési döntések, az Unió támogatások és a helyi szükségletek, kapacitások között a sok ettől eltérő tudományos eredmény ellenére. Feltűnő és elgondolkasztó a regionális kérdésekkel foglalkozók számára, hogy az alapvető egyenlőtlenségek, regionális pozíciók évtizedek óta nem, hogy nem változnak, hanem éppen ezzel szemben, csak az egyenlőtlenségek erősödnek (Nemes Nagy, 2017; Uzzoli és Szilágyi, 2013).

Sajátos terület a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata. Egyrészt azért, mert a közfoglalkoztatás alapterülete maga a mezőgazdaság,¹³⁵ másrészt, mert a hazai mezőgazdasági közfoglalkoztatási rendszert annak komplex természetére tekintettel akár vidékfejlesztési eszköznek is tekinthetnénk. Létrejötté azonban sokkal inkább foglalkoztatáspolitikához köthető. Ez pedig lendületet adott neki,¹³⁶ amikor a welfare rendszert felváltotta a workfare rendszer. Ugyanakkor, amíg a közszolgáltatás egészét komoly szakmai érdeklődés kíséri,¹³⁷ addig a mezőgazdasági közfoglalkoztatás jelentősen háttérbe szorult.

Az Európára „egyenruhát” ráhúzó intézkedéseket egyébként már korábban is bírálták, jóval az EU megalakulása előtt. Ezen bírálatok közé tartozik a magyar vidékfejlesztési politika törekvéseivel kapcsolatos nézet is. Az agrárközpontúság erőltetése a vidékfejlesztésről vallott gondolkodásban tökéletesen hibás törekvés (Kovács, 2016).¹³⁸

Jelentős területe a LEADER programoknak a helyi termékek előállításának lehetősége, amely egyrészt a szociális gazdaság, másrészt a társadalmi innovációk területén kaphat a jövőben nagy szerepet (Frey, 2007; Bock, 2012; G. Fekete, 2013).

A LEADER keretében, mint a jövő egyféle lehetősége, megkezdődött egy tudatos koncepciók mentén történő építkezés, a helyi termékek előállításának, értékesítésének támogatása, hálózatba tömörítése. Alapvetően helyi/térségi, esetleg kistérségi szinten (Kiss, 2016a; Kiss, 2016b). A térség arculatának formálása, márkásítása várhatóan egy következő lépcső lesz (Csurgó és Meggyesi, 2015).

¹³⁴ Bonfiglio et al.: 2017.

¹³⁵ Samu: 2011.

¹³⁶ Kálmán: 2015,

¹³⁷ L. Csoba: 2010., Hamae: 2010.

¹³⁸ Kovács: 2016.

5. Anyag és módszer

Az uniós és egyéb források felhasználását számos tényező befolyásolja. Minden ország fejlesztésében célszerű szem előtt tartani, hogy a legfontosabb, de semmiképpen sem egyedüli tényező a pénzügyi forrás nagysága. Ahhoz, hogy a leghatékonyabb módszereket, rendszereket biztosítani tudjuk a hatékony tőkefelhasználáshoz, olyan rendszert kell kialakítanunk, amely a támogatási pénzekhez biztosítja a legjobb működést. Ezek közül a feltételrendszerek közül Tóth¹³⁹ az alábbiakat emelte ki. Disszertációmban ezt tekintetem irányelvnek az értékelésem során arra vonatkozóan, hogy mely tényezőknek kell megvalósulni ahhoz, hogy a források hatékonysága megfelelő legyen:

1. A piaczgazdaság intézményrendszerének kialakítása.
2. A jogrendszer átalakítása.
3. Infrastruktúra fejlesztés.
4. Mikrorégiók és városok szerepének helyreállítása.
5. Új vállalkozói réteg megteremtése.
6. A munkamorál javítása.
7. Az állami bürokrácia csökkentése.
8. A pénzügyi egyensúlytalanság megszüntetése.

Fentiek mellett a civil társadalom és képviseleti rendszer kialakítása, a társadalom konfliktuskezelő és szabályozó képességének és rendszerének fejlesztése, az értékrend torzulásainak kijavítása, a kisebbségi kapcsolatok normalizálása, a kormányzati stabilitás megteremtése és pozitív nemzeti identitás kialakítása is szükséges.

A fejlődés záloga még a jó nemzetközi helyzet, így napjainkban a migrációs probléma is. Ugyanakkor kedvező lehet Kelet-Közép-Európában a szellemi tőkével való gazdag ellátottság.

A fentiek közül bármelyik tényező hiánya, vagy nem elégséges volta, az elvek érvényesülését és az elégséges hatékonyság kialakítását jelentősen gátolja. Amikor a támogatási

¹³⁹ Tóth: 1995

rendszer hatását vizsgáljuk, tekintettel kell lenni azokra a tényezőkre, hogy ezek a folyamatok Magyarország Európai Unióba történő csatlakozása idején lezajlottak, vagy teljességgel megvalósultak a célkitűzések.

Az anyag és módszer fejezetben is témakörönként tárgyalom az adatbázisok összegyűjtésének helyét és az értékelésben választott módszereket.

5.1. I. témakör: Régiós fejlesztések, különös tekintettel Hajdú-Bihar megyére és a sárréti térségre 2007-2013. között

Magyarország csatlakozása után elindultak a fejlesztési programok, amelyek számos jogcímen kerültek az országba. A jelentős támogatás beáramlás hasznosulásának vizsgálata éles érdeke az Uniónak, ugyanúgy, mint a felhasználó országnak. Ilyenkor vizsgáljuk az adott ország felkészítése mellett a programok kiválasztása, azok megvalósításának hatékonysága. Mivel a jogcímek között nagyon sok erősen szabályozott, ami kevés saját lehetőséget, mozgást hagy a célországnak, ezért a közösségi kezdeményezések során felhasznált források felhasználásának értékelését több módszert felhasználva végeztem el.

Vizsgálataim során arra kerestem választ, hogy a magyarországi regionális politika, különös tekintettel, a Községi Kezdeményezésekre mennyire volt sikeres 2007-2013 között. Az Észak-Alföldi régió, Hajdú-Bihar megye és a Sárrét összehasonlító vizsgálatát végeztem el. A Sárréten kiválasztott 5 település esetében strukturált interjút készítettem a településeken élőkkel, amellyel a megvalósult fejlesztések létjogosultságát, helyi adottságokhoz illeszkedését is vizsgáltam. Értékelni kívántam, hogy az adott időszakban az európai uniós vagy tagállami forrásból Magyarországon megvalósult vidékfejlesztési beruházások milyen arányt mutattak. Az adatokat különböző szempontok szerint csoportosítottam a források nagysága, irányultsága, a forrásfelhasználás célja szempontjából, annak érdekében, hogy a köztük lévő viszonyszámok alapján érzékelhető-e a magyarországi régiók gazdasági változása. Kiemeltfigyelmet kapott az Észak-Alföldi régióra, azon belül pedig a sárréti járásra és szűkebb hazájára, Hajdú-Bihar megyére gyakorolt hatása, hogy mutat-e különbséget az esetlegesen leírt fejlődési pálya és a munkanélküliségi és foglalkoztatási mutatók változása más, olyan régiókhoz, kistérségekhez képest, ahol hasonló, illetve olyanokhoz képest, amelyek eltérő arányt mutattak a sikeres pályázatok jellegét tekintve. Kérdéses volt, hogy a vizsgált időszakban befektetett fejlesztési összegek felhasználásával sikerült-e a szegényebb régiók felzárkózása/felzárkóztatása a fejlettebb régiókhoz, vagy megmaradt, esetleg még nőtt is a gazdasági és társadalmi leszakadás

mértéke. A rendelkezésre álló adatok és KSH adatbázisok alapján végeztem el a hazai régiók összehasonlító elemzését. Azért fontos a Sárét szűkebb hazájának számító Hajdú-Bihar megyét és az Észak-Alföldi régiót egyidejűleg vizsgálni, mert egy kisebb térség gazdaságára az azt körülvevő régió politikai, ökonómiai és szociális folyamatai vannak a legnagyobb befolyással.

A kutatáshoz felhasznált adatbázist a Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet - VKSZI (később NAKVI, jelenleg Herman Ottó Intézet) bocsátotta rendelkezésre. Az adatok gyűjtését az állam által megbízott EPAP Kft. végezte. Az EPAP létrehozott egy egységes internetes felületet, aminek az volt a célja, hogy megpróbálja formalizálni és számszerűsíteni a beruházásokat. Ez segített a projektek egységesítésében és a könnyebb értékelésben is. A fejlesztések megvalósításában ugyanakkor ez hátrányt is jelenthetett, hiszen akár az egy régión belül is nagy heterogenitást mutató a területi, gazdasági és társadalmi adottságok esetében nem megoldható, hogy egy uniformizált sablon alapján válasszanak megoldást egyes problémákra. Az adatok a 2007-2013 közötti európai uniós költségvetési ciklus idején részben, vagy egészben közösségi forrásból megvalósult fejlesztéseket és az azokra vonatkozó adatokat tartalmazzák. Helyzetelemzésre is alkalmas a rendelkezésre álló adatállomány, amit az elnevezése is mutat: HPME - Helyzet, probléma, megoldás, eredmény. Azaz egy adott helyzetet, az abban felmerülő problémát és az arra ajánlott megoldást, valamint a végkifejletet, tehát az eredményt is tartalmazza. Az adatbázist Microsoft Excel fájlban kaptam meg és az elemzésekhez használt statisztikákat, grafikonokat, és táblázatokat is Microsoft Excelben végeztem. Az országos adatokat tartalmazó adatbázis 23 oszlopban tartalmazza az alábbi információkat:

- A vidékfejlesztési szervezet neve
- A megoldások csoportokba sorolását (kultúra, oktatás, szálláshely szolgáltatás, kereskedelem, stb.)
- Helyzet, Probléma, Megoldás típusa: szociális vagy gazdasági
- A Helyzet, Probléma, Megoldás, Eredmény hátrányos helyzetű településeknek szánt forrásokból valósult-e meg
- Az akciócsoport régiójának kódja és a Helyzet, Probléma, Megoldás kódja
- A kistérségben fennálló helyzet, amiből a megoldandó Probléma adódik
- A helyzetből adódó problémák
- Megoldás a Problémára
- A megoldástól várható eredmény
- A megoldást eredményező projekt becsült költsége

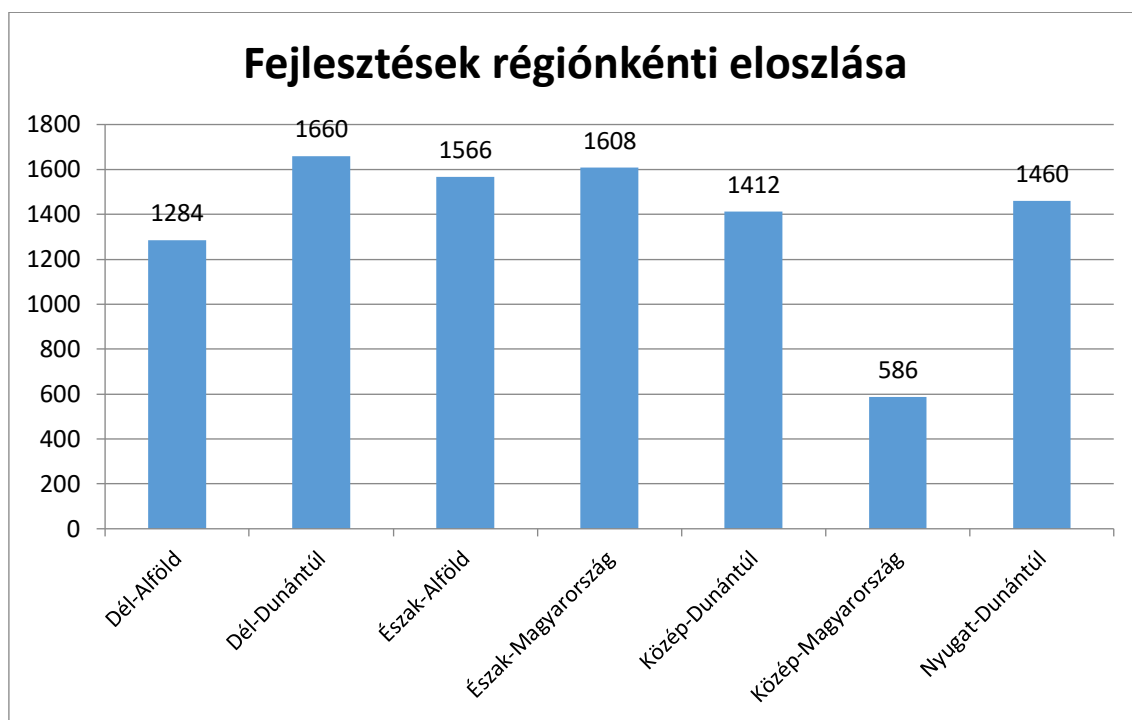
- A projekthez elnyert támogatás összege
- Projekt megvalósításához szükséges kérelmek száma
- Nonprofit szervezet része a projektben
- Önkormányzat része a projektben
- Egyház része a projektben
- Természetes személy része a projektben
- Az ÚMVP mely tengelyének keretéből származik a projekthez elnyert forrás
- A projekt jellege
- A témán belül az intézkedés jellege. A téma konkrétabb megnevezése.
- Mely jogkörök élveztek prioritást a programon belül
- Helyzet, Probléma, Megoldás, Eredmény rövid leírása
- A projekthez kapcsolódó települések listája
- A támogatható tevékenységek köre

A használt adatbázis méretét és tartalmát tekintve is nagyon terjedelmes és néhány esetben hiányos is volt, így az adatok vizsgálatát, értékelését, csak megfelelő szűrés után lehetett elvégezni. Az adatbázisban az adatsorok száma 9623, amiben tesztadatok is szerepelnek, így a ténylegesen megvalósult projektek száma ennél kevesebb, szám szerint 9577. Néhány fejlesztésnél - ismeretlen okból - nem került rögzítésre adat, ami a kutatást megnehezítette és megfelelő módszert alkalmazva korrigálni kellett a vizsgálat és elemzés során. Minderre pedig azért volt szükség, hogy a hiányzó adatok miatt ne torzuljanak az eredmények, amelyek esetlegesen helytelen következtetéseket eredményeztek volna. Az elemzésben további nehézséget okozott az elmúlt időszak foglalkoztatási politikája, amire a későbbiekben szeretnék kitérni.

Az adatok rendezése és korrigálása után az adatsorokat összehasonlító elemzésnek vetettem alá. Külön megvizsgáltam az országos, illetve a regionális adatokat, minden esetben törekedve arra, hogy az Észak-Alföldi régióban végbe vitt fejlesztésekre különös hangsúlyt fektessek. Az elemzést, értékelést a rendelkezésre álló adatok alapján végeztem. A kapott eredményeket összevetettem eltérő időszakok más adatbázisok statisztikai adataival is, hogy valós képet kapjak a regionális fejlesztések társadalmi, gazdasági, munkaerő-piaci, életminőségi hatásairól. Fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy milyen következményekkel, eredményekkel és

hatással jártak a vidékfejlesztésben kialakított és alkalmazott irányvonalak az Észak-Alföldi régióban.

Régiós bontásban a 7 régiót tekintve a Dél-Alföldön 1248, a Dél-Dunántúlon 1660, az Észak-Alföldön 1566, Észak-Magyarországon 1608, Közép-Dunántúlon 1412, Közép-Magyarországon 586 és Nyugat-Dunántúlon 1460 pályázat valósult meg (6. ábra).

6. ábra: forrás: saját szerkesztés

Igyekeztem olyan elemzési módszert választani és használni, amely kutatási eredményeimnek további felhasználási lehetőséget biztosít mások számára is. Az elemzések folytatása, az adatok további bővítése adhat egy másféle perspektívát a gyakorlati hasznosítás előtt is. Olyan módszert, módszereket szeretnék alkalmazni és olyan új eredményeket elérni, amelyek alkalmasak az adatok egyedi módszerű vizsgálatára, és ennek megfelelően a kapott eredmények mások számára is hasznosíthatóak lehetnek.

A projektek jellegét tekintve nagy változatosságot mutat a besorolásuk, mind célban, mind eszközben, mind pedig forrás nagyságban. Arányaiban a konkrét célok közül a Kulturális; a Mezőgazdaság, erdő-, hal-, vadgazdálkodási, valamint a Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátási fejlesztést célzó beruházások valósultak meg a legnagyobb arányban, ezért ezek

elemzését különösen fontosnak tartottam. A mezőgazdaság, erdő-, hal- és vadgazdálkodási projektek jelentőségét tovább emeli, miután az Alföldről van szó, hogy nagy jelentőségű a foglalkoztatási és gazdasági mutatókat tekintve a vizsgált térségben. Külön kiemelés érdemelnek a gazdasági beruházások, amelyek egészen más módon értékelhetők a jövő szempontjából, mint az infrastrukturális fejlesztések. A beruházások – történjenek azok az EU-s, vagy egyéb forrásból – több szempontból is értékelhetők. Az egyik ilyen szempont – ahogy az a dolgozatban elvégzett elemzésekből is látható – az aggregált keresetek egyik fontos eleme: Magyarországon átlagosan a GDP 20-25%-át teszi ki, és nagy mértékben befolyásolja a GDP változását is a nagyfokú változékonyság gyakorisága miatt.¹⁴⁰

Másodsorban a beruházások megvalósulásakor az EU-s vagy egyéb forrásból helyi tőke lesz, azaz gazdagítja a tőkeállományt. Ezáltal nő a termelőeszközök mennyisége és minősége is, ami megint GDP növekedéshez vezethet.¹⁴¹

A harmadik aspektus a beruházások elemzésekor, hogy a mekkora vonzerőt jelentenek a jövőbeni vállalkozások és befektetők számára.¹⁴²

5.1.1. A Sárrét településeinél alkalmazott módszertan

A térség történeti háttérének ismeretében összeállítottam egy strukturált interjút, amelyben 26 kérdés szerepel három témakörre osztva. Az interjú az 1. számú mellékletben található. Az első témakör az egyénre és a közösséghez fűződő viszonyára vonatkozott. A másodikban a megvalósult fejlesztésekre vonatkozó kérdések szerepeltek. Végül, a harmadik részében arra kerestem a válaszokat, hogy a LEADER program szellemiségéhez, illetve a helyi adottságokhoz milyen mértékben illeszkedtek a megvalósult fejlesztések. A helyben élők tapasztalatainak és igényeinek a felmérése által érhető el a legpontosabb visszaigazolása annak, hogy megfelelő irányba történt-e a fejlődés, vagy olyan, „zsákutcának” tekinthető beruházások valósultak meg, amelyeknek nincs létjogosultsága, és a fenntartásuk még meg is terhelheti a település, vagy a helyi közösség költségvetését.

A LEADER esetében csak a forrás áll rendelkezésre, tehát a helyi aktivitás, kreativitás, találékonyság jól utolérhető egy közösség szándékait és munkáit illetően egyaránt. Fontos

¹⁴⁰Benczúr és Rátfai: 2005

¹⁴¹Gál: 2007

¹⁴²Harsányi et al.: 2007

megvizsgálni azt, hogy a kutatási területen élők mekkora szerepet vállalnak a saját sorsuk alakításában és jobbra tételében, életszínvonaluk növelésében, ha erre lehetőséget kapnak és erről tájékoztatják is őket. Fontos, hogy a két feltétel egyszerre teljesüljön ahhoz, hogy a lakosság hozzáállását meg lehessen ítélni, hiszen amennyiben nem jut el az információ a szereplőkhöz, úgy nem tudnak lépni a pályázatok és fejlesztések irányában. Más a megítélése annak, ha az információ birtokában, ismeretében sem gondolják úgy, hogy élniük kell a lehetőséggel, aminek segítségével javíthatnak a településen vagy a járásban élők, valamint saját maguk és családjuk életkörülményein.

5.2. II. témakör: A juhágazat fejlesztésének hatása a vidéki lésre

Második témakörként a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés sajátos kapcsolatrendszerét elemeztem. Egy nagy múltú, hagyományosnak mondható állattenyésztési ágazatot, a juhászatot választottam, amely jellemző a Sárret térségére, és a történelme során nagyban befolyásolta annak kultúráját, örökségét és hagyományainak alakulását. A paraszti kultúra és hagyományok a sárreai térségben mindenhol jelen vannak. Ennek szerves részét képezi a juhászok és a juhtartók által kialakított életmód és annak minden velejárója. Emellett a juhtenyésztés gazdasági jelentősége is nagy, hiszen sok családnak biztosít megélhetést azokon a területeken, ahol más megélhetési lehetőség csak elvétve akad.

A juhászat sokakat foglalkoztatott a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatrendszeré és annak kölcsönhatásait vizsgáló kutatók között. Mindenekelőtt a térség juhászatának néprajzi kutatásait kell kiemelni. Etnográfusok és folkloristák számosan említik, többen közülük elemzik is a sárreai nagyállattartás sajátosságait, fő jellemzőit. Ez a hagyományanyag ugyan jelentős részben már a múlté, de a vidékfejlesztés szempontjából 2 vonulata máig is iránymutató lehet. Az egyik, hogy az ágazat fejlesztésének útját legalább részben alakíthatja a sok évszázadon át formálódott hagyományos gyakorlat, amelynek több eleme beépíthető. Másrészt pedig az a tény, hogy a helyi hagyomány a helyi gazdaság lokális színezetéhez képes hozzájárulni, akárcsak például a terület közvetlen szomszédságában lévő hortobágyi pásztorkodás, amely mára már világszerte ismertté vált.

A sárreai hagyományos gazdálkodásában a juhtartás évszázadokon át kiemelkedő szerepet játszott, megélhetési forrást biztosítva az itt élőknek. A szarvasmarha mellett, helyenként annál is nagyobb mértékben volt jelen a gazdasági ágak között. A juhtartásra számos történeti adat,

forrás áll rendelkezésre, amelyek alapján képet alkothatunk a mai juhágazatot megelőző állapotokról, arról a tradicionális gazdasági ágról, amelynek maradványai a közeli múltban is tovább éltek, és jellemezték az itteni juhtenyésztést.¹⁴³

A juhállomány a 19. századi Magyarországon a század közepe táján érte el csúcspontját, ami összefüggött a gyapjú iránt megnövekedett kereslettel. Az országos tendencia a Sárrét gazdaságában is éreztette hatását. A fajtaváltással a magyar juhajtákat szinte teljesen kiszorította a merinó, ugyanakkor vidékünkön a falkák/nyájak nagy részében őriztek néhány egyedet a régi magyar rackából.

A merinó tartásához kapcsolódóan jelentek meg a Sárréten is azok a technikák, eszközök, építmények, amelyek a juhtartást az Alföldön, a tiszántúli térségekben a 19. században és a 20. század első felében jellemezték.

A 18. században és az azt megelőző évszázadokban a Sárréten számos alkalommal a kedvezőtlen időjárás, egyszer a víz, máskor az aszály, az állatállományt a takarmányhiány, a marhadög és más csapások tizedelték. Orosz István adatai szerint a sárréti járás 42 helységében 1737-1740 között sok ezernyi szarvasmarha, sertés és más jószág, köztük 8821 juh pusztult el.¹⁴⁴A térségben az állatállomány összetételét a szarvasmarha- és juhtartás határozta meg. Az 1700-as évekből származó adatok szerint az összeírt jószág 34%-a szarvasmarha, 35,4%-át pedig a juhállomány alkotta.¹⁴⁵Mindez jól mutatja a sárréti juhtartás súlyát a kor gazdaságában.

Az állattenyésztés a későbbi időszakokban is a fő megélhetési források közé tartozott. Varga Gyula a térségről írva arra a megállapításra jutott, hogy a korszerű gazdaság a 20. század első felében a Sárrét vidékén azt jelentette, hogy a megtermelt takarmányt az állatállományon keresztül igyekeztek hasznosítani.¹⁴⁶ Mindemelllett az állattenyésztés alapját még ebben az időben is a legeltetés jelentette. Varga a vizsgált falvak szomszédságában lévő Berettyóújfalu juhtartását a következők szerint jellemezte: a két világháború közötti időszakban az általa vizsgált falvakban „már nem volt általános a juhtartás.... ebben az időszakban már kizárólagosan a fésűs merinót tenyésztették, legfeljebb bunda céljára tartottak két-három rackát... A juhtartás formája rendkívül régies hagyományokat őrzött. A közös nyájakat

¹⁴³ A népi juhtartás szakirodalmának ismertetésére disszertációmban nem vállalkozom, hiszen azt egyrészt más összefoglaló munkákban már megtették, emellett dolgozatom témája sem igényli a részletes történeti néprajzi, gazdaságnéprajzi áttekintést.

¹⁴⁴Orosz: 1981. 230.

¹⁴⁵Orosz: 1981. 250.

¹⁴⁶Varga: 1981. 426.

...szalmatetejű hodályokban éjszakáztatták. Ősszel a nyájakat szétszórták s ekkor az udvarokon, tanyákon található birkaszínekben teletették. A fejős juhokat külön falkákban őrizték. A tejet a juhok számaránya szerint osztották el, a vasárnapi tej a juhászt illette. Külön falkában őrizték a kosokat is, ezeket csak a párzás idejére engedték a jereké közé. A juhászok között ősi pásztordinasztiák is voltak, akik a gondozás, gyógyítás hagyományait szigorúan őrizték”.¹⁴⁷

Más képet mutat a disszertáció vizsgálati körébe tartozó Sárrétudvari juhtartása. A falu néprajzi monográfiája, Pusztainé Madar Ilona leírása szerint a juhtenyésztés a helyi juhgazdaságok irányításával történt. Mint írja, a juhgazdaságokba tömörült családoknak az 1990-es évek elején még meglévő szokásanyaga „régí rendszer maradványait sejteti.” A juhászgazda köztisztviselőként álló ember volt. Tél végén az ő házában gyűltek össze a pásztor, a fűbérlet, a (fentebb említett) hodály javításának ügyében.¹⁴⁸ Többnyire az előző évi pásztort fogadták újra. Munkájukat bojtárok segítették. Nem csak a legeltetési időszakban, de télen is gondját viseltek az állatoknak, ha szükség volt, gyógyították is őket. Sárrétudvariban a magyar juhokat 5-600 darabos falkákban legeltették. Az anyaállatokat külön választották, a fejőket három hónapon át fejték. A fajtaváltás után is megőriztek magyar juhokat, legalábbis azok egyedeit, ezek az állatok a falka díszai voltak. Nehezebben lehetett vele bírni, a visszaemlékezések szerint a puli nehezen érte utol, de a vezérürével együtt büszkeségei voltak a gazdáknak. A vezérürüket nem nyírták meg egészen, a nyakán, a négy lábszáran és a farkahegyén meghagyták a gyapját. Húsz-huszonöt anyabirkára számítottak egy kost, a két világháború közötti időkben 200 körüli volt a helyi kos állomány.¹⁴⁹

Lehetne még folytatni a néprajzi leírások, adatok sorát. A juhtenyésztés a vizsgált területen betöltött gazdasági jelentősége révén okkal keltette fel a különböző diszciplínák művelőinek, valamint a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek figyelmét. A szerzők főleg az elmaradott térségekben a juhászat és vidékfejlesztés problémáival foglalkoztak. Madai álláspontja szerint magyarországi vidékfejlesztés lényeges eleme olyan mezőgazdasági ágazatok fenntartása és fejlesztése, melyek adott területeken – főként a kedvezőtlen adottságú és elmaradott térségekben – megoldhatják a lakosság megtartását, munkalehetőséget és elfogadható életszínvonalat biztosíthatnak a vidéken maradók számára.¹⁵⁰ Ennek egyik alternatívája lehet a

¹⁴⁷ Varga: 1981. 426-427.

¹⁴⁸ Pusztainé: 1993. 115.

¹⁴⁹ i.m. 126.

¹⁵⁰ Madai: 2000

legeltetésre alapozott – extenzív, illetve félintenzív juhtartás is, amely részben megoldhatná – akár családi gazdaságok formájában is – a gazdasági és foglalkoztatási problémákat egy-egy térségen belül. Ezt támasztják alá azok a felmérések is melyek szerint a kedvezőtlen adottságú területeken nagy számban található magyar juhászok megfelelő fejlesztési irányokat választva a vidékfejlesztés eszközrendszerébe is jól illeszthetők.¹⁵¹ szerint a vidékfejlesztéshez és az ágazathoz kapcsolódó támogatások bevonása a stratégiába jobban segítheti a differenciált, termelési szinthez, hatékonysághoz kötődő támogatási formák megvalósítását, mivel a szociális jellegű jövedelempótló támogatásokat a vidékfejlesztéshez kapcsoló támogatások részben helyettesíthetnék.

Mindez azért is fontos, mert Jávor és Nábrádi,¹⁵² számításai szerint a társadalmi és infrastrukturális szempontból elmaradott településeken volt az anyajuhállomány 25,4%-a, az országos átlagot 1,5-szeresen meghaladó munkanélküliségű települések gazdálkodói az ország anyajuh-állományának 15,3%-át tartották. 1999-es adatok szerint a juhászok 67%-a kedvezőtlen térségekben található, és ennek mintegy 2/3-a halmozottan kedvezőtlen adottságú. A juhászok és a vállalkozók 77,5%-a termel kedvezőtlen környezetben. Tudjuk, hogy a különböző források, amelyek a vidéki életminőség fejlesztését szolgálják, kölcsönösen hatnak egymásra. Ezért egy tipikusan környezetjavító, a lakosság megtartásban pozitív szerepet játszó, ugyanakkor mégiscsak extenzív állattenyésztési ágazat, nevezetesen a juhászat – amely mintegy 8000 tenyészetben működik – fejlődésének intenzitása, dinamizmusa szempontjából fontos, hogy hogyan hathat a juhászok létszámára, jövedelem termelésére, életminőségére, illetve gazdasági, társadalmi szerepére és foglalkoztatási arányára.

Hogyan alakulhat a jelenleg mintegy nyolcezer juhász sorsa, kiemelten a sárréten tevékenykedőket értékelve, milyen lesz a foglalkoztatás; hány tenyészet fog működni; milyen lesz a termelési színvonal; mennyi lesz az anyajuhok száma? Többen vagy kevesebben fognak dolgozni az ágazatban és talán még fontosabb, hányan tudnak megélni az európai uniós juhászok szintjén a juhászoknál?

Coste és Kukovics¹⁵³ szerint a juhtenyésztés ezerévestradíció Európában és a világon. Az egyéb kérődzőkhöz hasonlóan a juh is megtalálható a legtöbb európai országban. Mint növényevők, a kérődzők alkalmasak arra, hogy a legelőfü fehérjéit az ember számára könnyen emészthető

¹⁵¹Madai: 2000

¹⁵² Jávor és Nábrádi: 1999

¹⁵³Coste és Kukovics:(2008) A kérdés jelentős néprajzi szakirodalmáról már korábban több összefoglaló áttekintés született.

formába transzformálják. Az élelemtől és a gyapjútól eltekintve a juh az európai vidék kulturális örökségét is formálta, ugyanakkor a foglalkoztatottság jelentős forrását is képviseli a Közösség mezőgazdasági területeinek nagy részében. A legeltetési gazdálkodás, a gyepterületek és a kevésbé termékeny területek természetes fenntartása, ami nem egyszerű feladat más típusú mezőgazdasági tevékenység számára, azok a fő területek, ahol a juhtenyésztés a környezeti egyensúly fenntartásában részt vesz (a biodiverzitás, és a víz minőség fenntartása, az erózió, az árvizek, a lavinák és tüzek elleni közdelem, a széntartalmú vegyületek tárolása a talaj szerves anyagaiban). Ugyanakkor a mezőgazdasági területek szociális kohéziójában is meghatározó a juh szerepe.¹⁵⁴

Hogyan kell kezelnie a vidékfejlesztésnek a megváltozott foglalkoztatást, megváltozó jövedelmi viszonyokat? Tud-e hozzátenni az önkormányzat a mezőgazdasági fejlődés asznosításához, tovább fejlesztéséhez? Vagy éppen az önkormányzatoknak jelent többletfeladatot egy mezőgazdasági ágazat fejlődése? A fentiek tisztázására juhászati szakemberek bevonásával és a vonatkozó szakirodalom alapján¹⁵⁵ modellszámításokat végeztem a biológiai lehetőségek, a törvényi háttér (földbirtok politika, tulajdonvédelem, stb.) és a világon megtalálható, különböző országokban – fókuszálva a hazai adottságokra – kialakult juhászati berendezkedésre, struktúrára és hatékonyságra tekintettel.¹⁵⁶

Meg kívánom jegyezni, hogy évtizedes elvi viták vannak arra vonatkozóan, hogy egy saját, illetve családi vállalkozás esetében kell-e elkülönítetten a munkabért számolni. Az én számításaimba a juhászok szempontjából a hosszabb távon kedvezőbb nyugdíjalap befizetést tekintettem irányadónak.

A bemutatott modellek esetében statikus helyzeteket hasonlítottam össze, hiszen az adott állapot elérése többféle intenzitással történhet, ami pedig politikai döntés, forrás hozzárendelés kérdése a biológiai törvényszerűségek figyelembevétele mellett. Ennek megfelelően engem nem a változások, hanem az adott állapot értékelése vezérelt.

¹⁵⁴Kukovics: 2017

¹⁵⁵Jávor et al.: 2017; Kukovics et al.: 2017; Nagy és Polai: 2017

¹⁵⁶Jávor és Fésüs: 2000; Kukovics és Jávor: 2008

5.3. III. témakör: A fejlesztések lakossági értékelése strukturális interjú alapján

Ebben a témakörben kívántam megvizsgálni, hogy a falvak lakossága hogyan élte meg lakóhelyének fejlődését. Látja-e a fejlődés illeszkedését a községe életében, érzékeli-e az életminőség javítását vagy javulását, a szolgáltatások minőségének változását? Vannak-e olyan lakossági csoportok, akik eltérően érzékelik a falu életének változását, a gazdasági, szociális és infrastrukturális beruházások hatását a falu életében? Törekedtem arra is, hogy a megkérdezettek tükrözzék a lakosság összetételét, iskolázottság, életkor és a nemek vonatkozásában. A választ adók által kitöltött interjúk nehezen érkeztek be, ezért személyes interjún töltöttem ki a kérdőíveket.

Az összeállított interjú alkalmas annak vizsgálatára is, hogy felkészült-e az ország a fejlődésre, megtette-e az előkészületeket, az emberek tudnak-e alkalmazkodni a forrás-növekedéshez, a többlet tőke okszerű felhasználásra, hatékony elköltésére. Megtalálják a helyes arányokat a döntéshozók, az önkormányzatok, a civil szféra a gazdaságfejlesztési, szociális beruházások vonatkozásában.

Az interjú az 1. számú mellékletben található.

6. Saját vizsgálatok¹⁵⁷

6.1. I. témakör: A vidékfejlesztési források felhasználásának vizsgálata különös tekintettel az Észak-Alföldi régióra

Közel másfél évtizeddel ezelőtt vált Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagjává. Hazánk gazdasági fejlettségének állapota, gazdasági-társadalmi potenciálja jelentős elmaradottságról árulkodik. Ezt az 14. és 15. táblázat szemlélteti. Az országos GDP és az egy főre jutó GDP adatok sem tüntetik fel kedvezőbb képet hazánkat. Emellett a régiók fejlettségi sorrendjének helyzete még rosszabb képet mutat. A magyarországi régiók az uniós államok összevont régiós listájának végén helyezkednek el. Nemcsak a helyezésük kedvezőtlen, de az egy főre jutó GDP vonatkozásában még rosszabb a helyzet, hiszen több olyan magyar régió van, amely a leggyengébb 20 térség között van ezen a listán, valamint négy hazai régió is található azok között, amelyek teljesítményükkel nem érik el az uniós GDP átlag 50%-át. A legrosszabb 20 régió között talán nem véletlen, hogy 19 közép- és kelet-európai – csak egyetlen közöttük a francia – szerepel. A 4 magyar szereplő mellett 5 bolgár, 5 román és 5 lengyel térség is ezen a listán található.

Ugyanakkor az az általános meggyőződés, és ez Kelet-Közép-Európa összes országára vonatkozik, hogy csak akkor válhatunk gazdaságilag és főleg szemlélet, mentalitás tekintetében az unió jól integrálódott tagjává, ha hazánk mind a 7 régiója eléri vagy megközelíti az Unió átlagát.

Az Európai Unió és tagállamainak közös célja az országok és a közigazgatási régiók dinamikus és harmonikus fejlesztése, az országok és a gazdasági kiegyensúlyozottság növelése, a különbségek csökkentése, eliminálása. Ezen az alapon működik az Európai Unió vidékfejlesztési politikája és ezért növekszik kiemelten, mind abszolút mértékben, mind pedig költségvetésen belüli arányában egyaránt, évente egyre nagyobb mértékben a Szociális és a Kohéziós Alap. Mára az Európai Unió legnagyobb költségvetési tétele ez az alap.

Ebből az következik, hogy az Uniós szempontokat figyelembe véve minden országnak, köztük Magyarországnak is élnie kell a pályázati lehetőségekkel, majd az elnyert és projektekhez rendelt támogatási forrásokkal. Ezek a támogatások a fejletlen országok esetében, mint amilyen

¹⁵⁷ A saját vizsgálatok során a terepmunkával összegyűjtött és feltárt adatokkal dolgozom. A disszertációnak ehhez a részéhez nem álltak rendelkezésre szakirodalmi adatok.

az Európai Unió országai között Magyarország is, kiemelten nagyok. A fennálló lehetőségek azonban időben rendkívül korlátozottak, hiszen már egyre többet tudunk arról a módosítási és csökkentési szándékról, amelyeknek bevezetésének küszöbön álló dátuma a 2020-tól kezdődő időszak. Persze ma még mindig nem eldöntött, hogy mi lesz 2020 után a következő ciklusban, hogyan változnak meg a támogatási szempontok, hogyan alakulnak a források, milyenek lesznek az elosztás elvei és módszerei, valamint, hogy miképpen alakul az esélyegyenlőség a tagországok és a társult államok összehasonlításában.

Mielőbb tudatosan fel kell készülni a küszöbön álló 2020 utáni ciklusra, fontosak az elemzések, értékelések és a forrásfelhasználás hatékonyságának növelése. A jelenlegi ciklus után - a várhatóan csökkentett vagy megszüntetett uniós források, támogatások és pályázatok csökkenése vagy szűkített összegű pályázatok esetében - már nehezebb lesz felzárkózni a fejlett országokhoz, különösen azok legfejlettebb régióihoz. A támogatások csökkenését vagy hiányát enyhíthetik a nemzeti források a jövőben, amelyek esetében azonban még szigorúbb lesz az elszámolás és még hatékonyabb kell legyen a felhasználás, mert a nemzeti források ezen a területen töredékét fogják jelenteni a jelenlegi uniós pénzeknek. Látható, hogy a felzárkóztatás szándéka és a lehetőségek időben és forrásokban is korlátozottak. Ha és amennyiben valaki nem él az uniós forrásokkal, a későbbiekben már csak szűkített lehetőségekre és egyre inkább a saját, nemzeti forrásokra számíthat. A nemzeti források nagysága pedig esetleg már más prioritások mentén kerül elosztásra, ugyanakkor erőteljesen a hazai gazdaság erősségének függvénye.

Magyarország lakosságának több mint a fele, egyesek szerint, ha Budapestet külön kezeljük, akkor 80%-a él vidéki térségben. Abban biztosak lehetünk, hogy a vidék népességmegtartó ereje jelenleg nem elégséges (I42). Ennek legeklejtőbb bizonyítéka, hogy folyamatos a fiatalok, a fiatal munkaképes lakosság kis- és nagyvárosokba vagy külföldre történő elvándorlása. Ezzel szemben a visszaáramlás elenyésző, minimális azoknak a száma, akik a városokból falura szeretnének költözni. A lakosságmegtartó képesség tekintetében jelentős különbség van a falvak és a vidéki városok között. Hiszen a községek lakosságmegtartó ereje jelenleg szórt, de minimális, ezzel szemben a vidéki városokban ennél egy kicsit magasabb. Kevés a jó minőségű munkahely, és az elérhető minőségi élet hiánya sem ad perspektívát a fiatalok számára. A népesség nem csak csökken, de a fenti okok miatt el is öregszik. A vidéki népesség megtartásához elengedhetetlen az elvándorlás csökkentése, megállítása és az

előregedés lassítása. A vizsgált régióban az elhalálozások is jelentősen csökkentik a vidék lakosságát, sok a csonka család, és nincs kellő utánpótlás.¹⁵⁸

Ezért mindenképpen emelni kell a rurális térségek gazdasági és szociális vonzerejét, növelni kell a környezet minőségét, továbbá az elérhető életminőséget is a lehetőségekhez képest gyorsan közelíteni kell a városi szintekhez. Ehhez mindenütt lehetővé kell tenni, hogy az emberek ne csak a mezőgazdaságra támaszkodhassanak, ha a megélhetésükről van szó, hanem széles munkahelyi kínálatot is kell biztosítani számukra az iparban, a gazdaságban, a szolgáltató szférában. Ennek a növekvő adóbevételek, a fogyasztás bővülése járulékos haszna lehet. A munkahelyfejlesztés alapeleme a vidékfejlesztésnek, ugyanakkor a vidékfejlesztés semmiképpen nem csak az agrárágazatot foglalja magában, mint ahogy azt sokan tévesen hiszik, sőt terjesztik. Ezzel ellentétben a vidékfejlesztés egy komplex terület, a vidék egy teljes körű élettér, így annak a turizmus, a vendéglátás, az élelmiszer-feldolgozás és még a szolgáltatások hosszú sora is részét képezi, bővítve a munkahely választékot, a megélhetés lehetőségét, pozitívan visszahatva a falu életére. A lakosságmegtartás azonban az esetek többségében a gazdasági háttér minősége mellett a természeti és épített környezet (utak, közművek) minőségén, és a szolgáltatások (egészségügy, bölcsőde, óvoda, iskola, vásárlási lehetőségek, vendégfogadás, közétkeztetési szolgáltatás, stb.) színvonalán is múlik.

A gazdasági, pénzügyi és társadalmi újítások mellett elengedhetetlen az elmaradott régiókban élő emberek versenyképességének és munkaerő piaci potenciáljának növelése úgy, hogy alkalmasak legyenek egyre kvalifikáltabb munka elvégzésére. Ezt a célt magasabb végzettséggel, folyamatos képzésekkel, élethosszig tartó tanulás biztosításával lehet elérni. Szükség is van erre, mert a munkaadóknak egyre jobb, felkészültebb, szakképzett és konvertálható munkavállalókra van szüksége. Azért is biztosítani kell a folyamatosságot, hiszen hosszú távon az, hogy milyen szaktudás, szakismeret szükséges, a munkalehetőségektől függően folyamatosan változhat, hiszen épp ez a fejlődés alapja. Ennek megfelelő elengedhetetlen az emberek folyamatos képzése, illetve átképzése.

Számos példa van arra, hogy a szakképzett munkaerő jelentős vonzerő egy vállalkozás számára, hiszen amennyiben rendelkezésre áll a megfelelő minőségű és létszámú humán erőforrás, úgy nem kell pénzt és időt fektetni annak képzésébe. Ma rengeteg példát találunk arra, hogy egy vállalkozás letelepedésében döntő érv a munkaerő létszáma és színvonala. A legjobban talán éppen Debrecennek az utóbbi években elért látványos fejlődése mutatja ezt a példát, ahol

¹⁵⁸Móring: 2015

a szakképzett munkaerőt a Debreceni Egyetem évről évre nagy számban képes kibocsátani mind a mezőgazdaságban, az iparban, mind az élet számos más területén. Miután a képzett munkaerő jelentősége egyre fontosabb tényezővé válik, így a vidékfejlesztésben ennek a tényezőnek egyre nagyobb szerepe lesz, mondhatni meghatározóvá válik. Ahol nincs képzett munkaerő oda nem szívesen megy a tőke és nem települ vállalkozás.

Természetesen a tőke és a beruházás vonzásának emellett még nagyon sok tényezője, eleme létezik. Az infrastruktúra és a környezet minősége a humán erőforrás mellett szintén meghatározó elemek, és jelentősen befolyásolják a komplex vidékfejlesztés sikerét a térség lakosságmegtartó erejének növekedésében és a lakosság foglalkoztatásában. Ugyanakkor nagyon veszélyes, hogy minél képzetesebb a munkaerő, annál keresettebb és egyre növekvő az esély az ideiglenes külső munkavállalásra, elvándorlásra, sőt a végleges elköltöztetésre is.

A 2020 utáni Európai Unió költségvetési időszakában várhatóan megszűnnek, de mindenképpen átalakulnak a konvergencia alapú támogatások. Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy hatékonyabban kell pályázni, mert jelentősen csökkenhetnek a támogatások és a nagy verseny miatt elnyerhető pályázati források. További célkitűzés, hogy a megmaradó pályázati pénzek már csak visszatérítendő formában kerülnek kiírásra. Így nagyobb kockázatot fog jelenteni befogadásuk. Ahhoz, hogy ilyen támogatásokat a vállalkozások megpályázzanak, stabilan kell gazdálkodniuk. Amíg ez a következő ciklus eljön, éppen ezért a forrásokat a lehető leghatékonyabban kell felhasználni annak érdekében, hogy a megvalósult projektek önfenntartóak vagy egyéb módon fenntarthatóak legyenek. Erre az időszakra „kötelező módszerre” kell válnia olyan mértékű profittermelése ezeknek a projekteknek, hogy a nyereség, a fenntarthatóság a támogatás visszatérítés mellett is működjön. A „szépítő” beruházások (parkok, belső úthálózat, egyéb infrastrukturális beruházások, stb.) arányát csökkenteni kell a gazdasági, munkahelyteremtő beruházások javára úgy, hogy az egészségügyi, oktatási és kulturális projektek száma is növekedjen.

A magyar gazdasági fejlődés nagymértékben függött és ma is függ a gazdaságélénkítésre szánt uniós és nemzeti források mértékétől. Sajnos számos esetben a beruházások létesítésében gyenge hatékonyság volt tapasztalható, sőt, néhány alkalommal „forrás-pazarlás”, elrontott felhasználás is történt. Ez sok esetben az adott időszakra vonatkozóan a pályázati- és forrásbőséggel is magyarázható volt, ami a közeli jövőben valószínűleg már nem lesz fennálló tényező.

Sok esetben a térségek és az önkormányzatok sem nőttek fel vagy nem voltak képesek felnőni a feladatokhoz, aminek okait egy külön tanulmányban érdemes lenne megvizsgálni. A tények tudatában még inkább egyértelművé válik, hogy a 2020-ig rendelkezésre álló összegek elnyerésében jól kellett pályázni, és az elnyert összegeket gondosan, hatékonyan és a lehető nagyobb körültekintéssel kell felhasználni. A már szűk mozgástérben a magyar kormány szándéka is az, hogy növelje a hatékonyságot, jelentős mértékben fordítson a szociális és gazdasági beruházások arányán. Mindenképpen kívánatos a gazdasági irányú felhasználások arányát minimum 60%-ra emelni. Az új döntések meghozatalához, a tervezéshez fontos a már lezajlott költségvetési ciklusban felhasznált uniós és nemzeti forrásból megvalósult beruházások vizsgálata és az elemzése, folyamatos felhasználása a további munkában. Az új tervezési ciklus nem indítható el hatékonyan vagy sikeresen a következtetések felhasználása, figyelembevétele nélkül.

Az értékelés megmutathatja, hogy milyen irányba kell változtatni, mely elemekben kell fejlődnünk, hol maradtunk el leginkább a lehetőségeinktől. A feladat, amit ebben a munkában vállaltam, az a korábbi években országosan és különösen az Észak-Magyarországi régióban – amely az Európai Unió egyik legfejletlenebb régiója – az uniós és hazai vidékfejlesztési források felhasználásának értékelése volt. A disszertáció a felhasználás céljaira, a megvalósítás arányaira is igyekszik javaslatokat adni, nem utolsósorban a helyi hagyományokra, a néprajzi adatokra támaszkodva.

A kohéziós politika forrásainak döntő szerep jut az elmaradott régiók felzárkóztatásában, különösen akkor, ha nemzeti forrásokkal is kiegészülnek ezek a támogatások. A felhasználásban az Európai Unió kiemelt szerepet szán a korábban már említett szubszidiaritás elvének, hiszen az ebből a módszerből eredendő kezdeményezések kiemelkedően fontosak a vidéki térségek gazdaságának élénkítésében. Magyarország elmaradott régiói közül az Észak-Alföldre is jellemző, hogy a vidéki környezetben sok ember számára szinte az egyetlen megélhetést a mezőgazdaság jelenti. Ebből következően ennek korlátaival, jövedelmezőségi mutatóival, tökehiányával, illetve gyenge lakosságmegtartó erejével kell számolnia.

Az ennyire elmaradott régiók felzárkóztatására működik az Európai Kohéziós Politika. Miután ez a régió infrastrukturálisan, természeti és épített környezetével, szolgáltatásaival a leggyengébb régiók közé tartozik, ezért nagy a veszélye annak, hogy a rendelkezésre álló felzárkóztatási források felhasználása nem a gazdasági célok megvalósítására történt elsősorban, hanem szociális, hangulatjavító beruházások valósultak meg belőle. Az is

megállapítható, hogy – a projektek nagy száma miatt erre nagy volna a szükség – a források felaprózódását is eredményezte. Ez hatékonysági problémát is jelezhet.

A vidékpolitika az agrárgazdálkodás mellett, illetve helyett végezhető gazdasági tevékenységek támogatásával a jövedelemszerzés egy vagy több más formáját kívánja előtérbe helyezni, annak létrejöttét segíteni, hogy a vidéki térségben élő emberek ne csak a mezőgazdaságra támaszkodhassanak. A diverzitás és a szemléletváltás fontosságát hazai és külföldi pozitív példákkal érdemes bemutatni a hazai vidéki lakosság számára. Természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a környezet (természeti- és épített) és a szolgáltatások (iskola, óvoda, közlekedés, kereskedelmi szolgáltatások, vendéglátás) milyen színvonalon állnak rendelkezésre. Miután ezen a területen is nagy a lemaradásunk, a külön vizsgált régióban még nagyobb a hátrány, ezért a vezetők, irányítók, vállalkozók fejében sok esetben nagy a kísértés arra, hogy ezekben a térségekben inkább szociális területeken fejlesszenek a gazdasági beruházások helyett. Ezzel továbbra is elmaradnak a gazdasági, versenyképességi beruházások a kívánatostól. Ennek hosszan tartó következményei lehetnek a régió jövőjére vonatkozólag.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a veszélyek elkerülése érdekében elengedhetetlen a korábban elnyert fejlesztési pénzek felhasználásának és hasznosulásának vizsgálata a jövő döntéseinek jobb megalapozásához. A vizsgálatoknak ki kell terjedni a célkitűzésektől a hasznosulások értékelésére is. Amennyiben ez a munka elmarad, megismétlődhetnek a ciklusban elkövetet hibák, amelyek a csatlakozási felkészülés hiányosságaiból eredeztethetők. Értékelni kell, hogy az egyes régiókban megvalósult beruházások hosszú távon milyen hatással voltak egy térség vagy egy teljes régió fejlődésére és felemelkedésére. Vizsgálni kell a beruházás gazdasági, szociális és egyéb jellegét, valamint hatásait a térségben. Ezek a hatások a következők: a gazdasági potenciál növelése, az életminőség javítása és a lakosságmegtartó képesség emelése.

Az értékelés eredményei alapján levont következtetések jó alapot adhatnak, amelyekből irányelveket határozhatunk meg a fejlesztésekre vonatkozóan. Emellett jobb pályázatokat írhatunk ki, amelyek segíthetnek a kohéziós forrásokból származó összegek hatékonyabb felhasználásában, hogy azokkal elérjék eredeti céljaikat, az élhető vidéket, a lakosságmegtartást és a gazdasági potenciál növekedését.

A NAKVI (Hermann Ottó Intézet) adatbázisa tartalmazta a Magyarországon megvalósított vagy megvalósítás alatt álló (forrásbiztosított) vidékfejlesztési projekteket. Az országos adatokból képezhetők a magyarországi régiók adatai is. Miután az Európai Unió a nemzeti

adatok mellett a régiós adatokat gyűjti, így az országos adatok mellett ezt a közigazgatási egységet tekintettük az értékelés bázisának.

„A régiók az Európai Unió által használt statisztikai és közigazgatási területi egységek, melyeket a következőképpen határozott meg a törvényhozás: a statisztikai célú területi egységek nómenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról szóló 2003. május 26-i 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben meghatározott NUTS-2. szintű területi egység. ”A fentiek alapján Magyarországon, mint korábban említettem, 7 régió található. Közülük sajátosnak tekinthető a Közép-Magyarországi régió, amelyet külön kell emiatt értékelni. (7. és 8. ábra)

A magyarországi vidékfejlesztési jellegű beruházásokat bemutató 8-as számú ábra adataiból jól látható az, amit a korábbiakban már több alkalommal is említettem, hogy a vizsgált időszakban összesen 9576 beruházás valósult meg országos szinten. Miután a fejlesztések jellegét tekintve megkülönböztetünk gazdasági és szociális típust, így ezeket az adatokat az ábrákon elkülönítetten is bemutatjuk. Országos szinten ezek eloszlása szerint 4598 a gazdasági jellegű beruházás, miközben szociális fejlesztésből 4978 valósult meg az eltelt időszakban (7. ábra).

A gazdasági jellegű beruházások termelési értékteremtők, foglalkoztatás növelők, és egyben erősítik a lakosság jövőképét a megélhetést a jobb élet lehetőségének biztosításával. Az ilyen típusú beruházásokkal növekszik a lakosság fizetőképessége, a fogyasztás iránti igénye, ugyanúgy, mint a helyi adók befizetésének képessége is. A szociális jellegű beruházások ezzel szemben kedélyjavítók, javítják a szolgáltatásokat, de gyakorlatilag közvetlenül nem járulnak hozzá a gazdasági versenyképesség növeléséhez. Ezért fontos a két beruházási cél következetes szétválasztása a későbbi szakmai döntések megalapozásában. A belső arányok eldönthetők, hogy a szociális beruházások hatására miképpen növekszik a fenntartási költség anélkül, hogy a gazdasági termelő beruházások miatt arra többletforrás jutna, Ez azért állítható, mert a térségi vállalkozások hiányában nincs megfelelő árbevétel. Ezért is figyelemreméltó, hogy a vizsgált ciklusban országosan mintegy 48,01% jutott gazdasági jellegű beruházásokra, fejlesztésekre, és 51,99% szociális célokra. Valószínűsíthetően ez az arány rendkívül kedvezőtlen. Ez az adat már további elemzések nélkül is azt sugallja, hogy az arányokon mindenképpen változtatni kell.

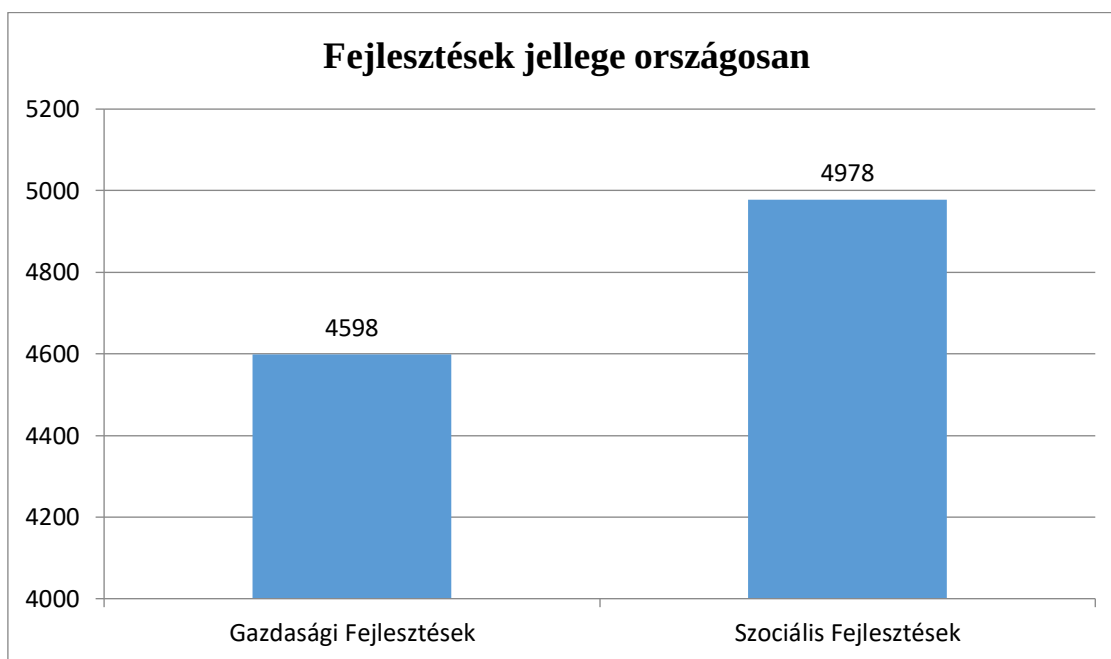
Feltételezhető, hogy a szociális jellegű beruházások fenntartása a későbbiek során is többletforrásokat igényel, amelyek megteremtésére adóbevételek hiányában az önkormányzatnak, a civil szférának saját tőkéje nincs, és a lakosság sem képes azt

megvásárolni, miután nincsenek bevételei. Ugyanakkor a termelő, gazdasági beruházásokból kevés jut az önerő megteremtéséhez, a költségvetés finanszírozásához.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy az elmaradt térségek lakosságának a hangulatjavító beruházások sokat jelenthetnek rövid távon a problémák elfedésében. A gazdasági típusú fejlesztések elmaradása azonban konzerválja, sőt, növelheti a különbségeket a falvak között a célok elérése és a kiegyenlítődés helyett.

A munkahelyek számának növekedése nélkül – ez a munkahely lehet az adott infrastruktúrában elérhető közelségben kell legyen – folytatódik az elvándorlás. Annak ellenére ez a helyzet, hogy a vidéken alacsony a mobilitás. Azt azonban látni kell, a fiatalok esetében nagyobb a vágy és nagyobb a tetterő a változtatásokhoz.

Ettől egy kicsit eltér az úthálózat és a közlekedés kérdése, mert ezek más, nem regionális forrásokból valósulnak meg, így nem terhelik a helyi büdzsét. Bár az is igaz, hogy a térség vonzereje mindenképp szükséges ahhoz, hogy ezek a területek kecsegtetővé váljanak az állami, illetve a hazai és külföldi gazdasági szféra befektetői számára. Ehhez pedig úthálózat, utazási megoldások és jobb színvonalú szolgáltatások kellene a képzett munkaerőn túl.

7. ábra: forrás: saját szerkesztés

Az országos adatok után a regionális értékek elemzésére is sort kerítettem (8. ábra). Miután a hazai régiók mindegyike – kivétel a központi régió (ez is csak tévedésből) és Budapest – rendkívül elmaradottnak számít, így a források felosztásában szerencsés lenne, ha a lakosság

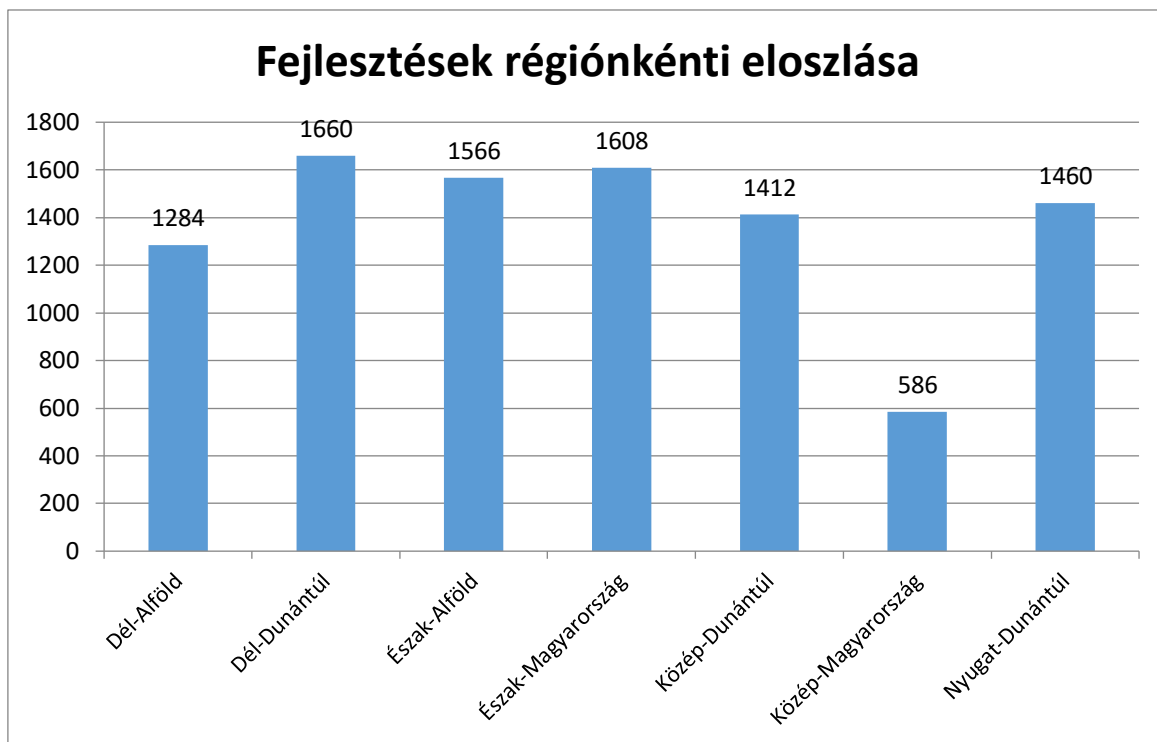
számaránya játszana szerepet. Régiós bontásban a 7 régiót tekintve a Dél-Alföldön 1248, a Dél-Dunántúlon 1660, az Észak-Alföldön 1566, Észak-Magyarországon 1608, Közép-Dunántúlon 1412, Közép-Magyarországon 586 és Nyugat-Dunántúlon 1460 pályázat valósult meg. (8. ábra)

Az is megfigyelhető, hogy a projektek száma nem mindig van arányban a régiók méretével. Hiszen a legnagyobb régiónak az Észak-Alföld tekinthető – ahol a vidéki lakosság 18,6%-a él –, amely az utolsó előtti helyen áll a egy főre jutó GDP vonatkozásában, a pályázatoknak pedig csak 16,8%-át nyújtotta be. Ugyanakkor a legerősebb magyar vidéki régió Nyugat-Dunántúl, ahol az egy főre eső GDP 15900 Euró, és a lakosság 12,4%-a él itt, miközben a jogosultságok 15,2%-át kapta meg. Ez a kiegyensúlyozatlanság a többi régió vonatkozásában is fellelhető. Az adatok a 14. táblázatban és a 8. ábrán olvashatók. A kiegyensúlyozatlanság természetesen még tovább növelheti a régiók közötti különbséget a kívánt kiegyenlítő hatás helyett.

Mivel a központi régió kivételével rendkívül fejletlenek a magyarországi térségek, mindenképpen fontos és kívánatos lenne az arányos és igényeknek megfelelő fejlesztés. Amennyiben ez elmarad, a különbségek nem csökkennek, hanem akár növekedhetnek is. Ebben megfontolt politikai és szakmapolitikai döntések szükségesek.

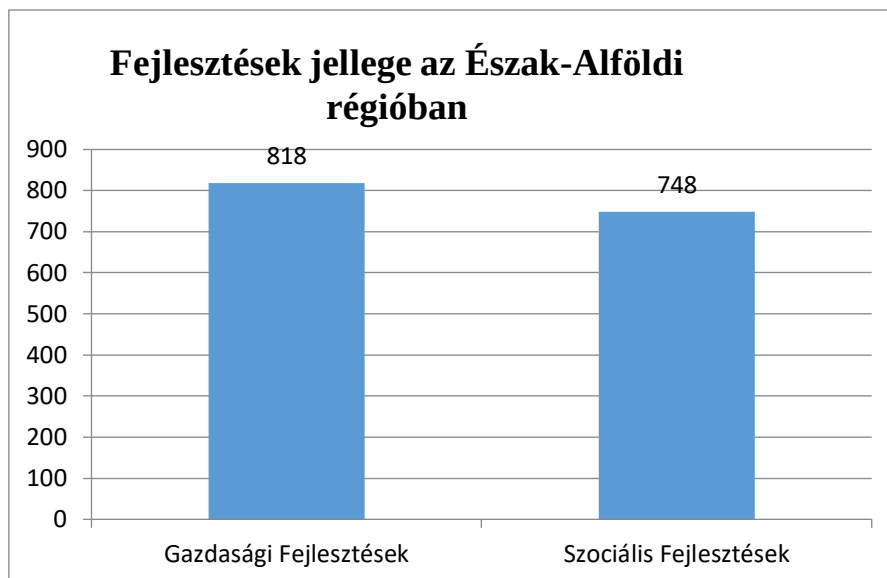
Csalóka a Közép-Magyarországi régió 6,1%-os részaránya, azonban, mivel egyetlen megyéről van szó, ezt a részarányt is túldimenzionáltnak vehetjük, miután relatíve fejlettnak tekinthető ez a térség.

A forrás-felhasználások vonatkozásában jól látható, hogy a fejlesztések száma nem illeszkedik teljességében a fejlesztési igényekhez, lehetőségekhez, a térség fejlettségéhez, de még csak a lakosság számához sem. Tulajdonképpen más logikus magyarázat nincsen a területi eloszlásához, mint a polgármester, a településen működő civil szervezetek tehetsége, kapcsolatrendszere és a lobbierő.

8. ábra: forrás: saját szerkesztés

Kutatási területként kiválasztottuk a legnagyobb és második legszegényebb, azaz az Észak-Alföldi régiót, amely az adott ciklusban 1566 regionális vidékfejlesztési pályázatot nyert és valósított meg. Ennek a régiónak a gazdasági és szociális jellegű megoszlása kedvezőbb képet mutat az országos mutatóknál. A gazdasági fejlesztést szolgáló projektek aránya 52,33%, - ami még mindig elmarad a szakmailag kívánatos 60%-tól – a szociális fejlesztések a jogosultságok mintegy 47,67%-át tették ki. Bár ezek a mutatók jól jelzik a szándékot a gazdasági projektek számának növelésére, de ezek a gazdasági beruházások is messze elmaradtak a kívánatostól és a kormány jelenlegi szándékától, amely szerint 60%-ra növelné a gazdasági beruházások arányát. A fejlesztések megoszlása, hasonlóan az országos arányokhoz, jól prezentálják azt az igényt, ami a szociális szféra megváltoztatását, a minőség növelését és jelentős fejlesztéseket teszi fókuszba, a kellő gazdasági fellendüléstől elvonva a működő tőkét (9. ábra).

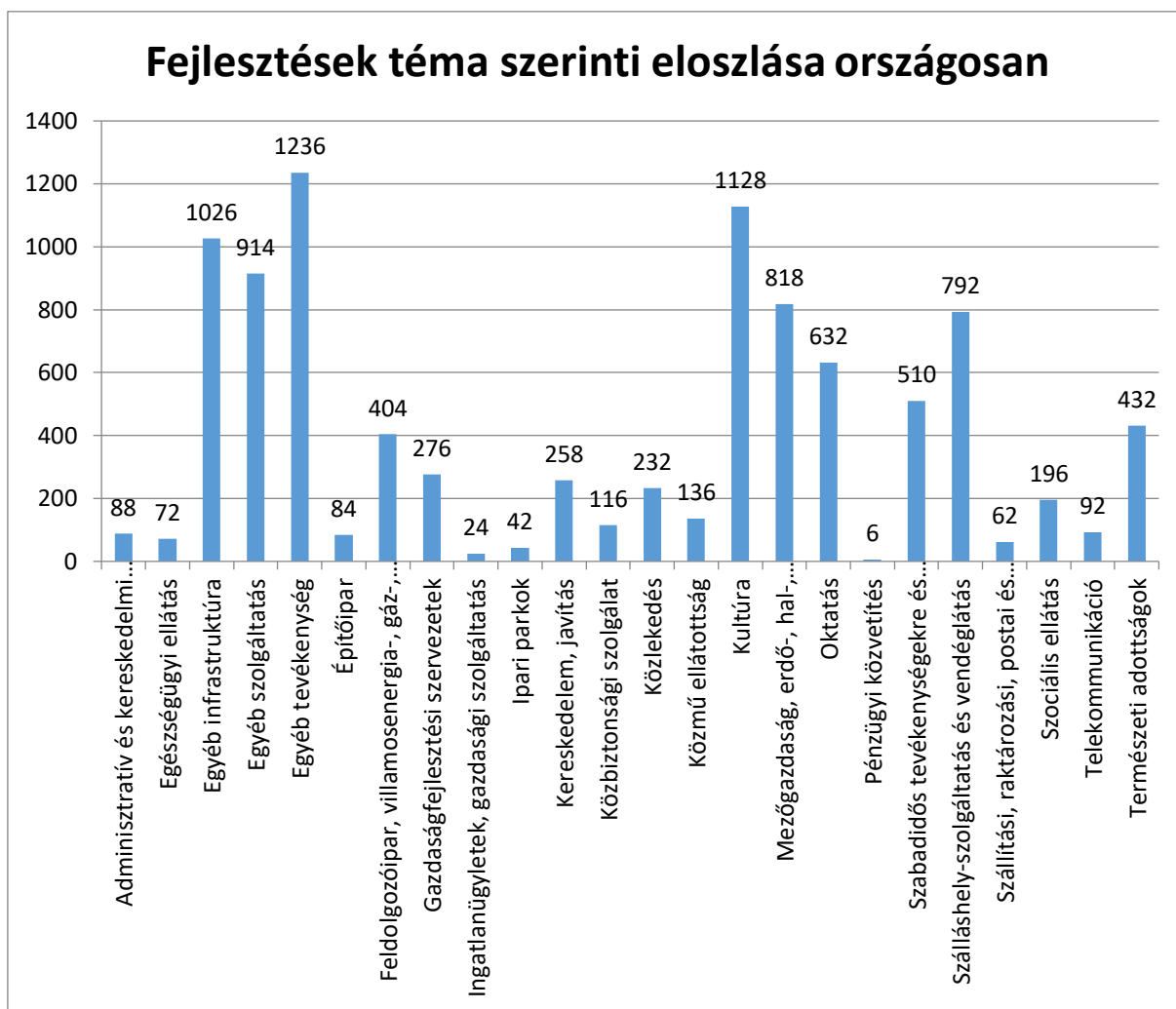

9. ábra: saját szerkesztés

A vidékfejlesztési projektek országos és regionális értékelését, elemzését elvégeztük egy másféle statisztikai csoportosítási szempontból is. Ez a szempontrendszer 26 jogcímet fogalmaz meg, azaz 26 területen lehetett Európai Uniós forrást igényelni a magyar vidékfejlesztésekhez. Ez a paletta önmagában is elég széles, de soronként további elemekből áll össze, hiszen például 3 olyan jogcím is van, amely nem sorolható egzaktnan egyikbe sem, de valószínűleg többségében szociális jellegű elemeket tartalmaz. Ennek megfelelően javítani kellene a témakörök elnevezését is, hogy pontosabb besorolást lehessen használni. Ezek a jogcímek az egyéb szolgáltatás, az egyéb infrastruktúra és az egyéb tevékenység. Ugyanakkor a jogosultságok elnyerése a források felhasználásában a politikai akarat mellett a társadalmi igények, valamint az adott régióban vagy megyében mutatkozó hiányosságok is szerepet kaptak.

Valószínűsíthető, hogy a lobbierő is beleszólhatott a projektek kiválasztásába, a források biztosításába. Ez is torzulásokat eredményezhetett a rendszerben, illetve eltéréseket a fő céltól a kívánatos arányok elérésétől. Az országos adatokat a 10. ábra tartalmazza. Az egyéb kategóriák (ez az egyéb szolgáltatás, egyéb infrastruktúra, egyéb tevékenység), a projektek 32,82%-át jelentik. Kiemelkedő beruházási, illetve projekt-megvalósítási tevékenységet a kultúra területén 15,65%, a szálláshely és vendéglátás vonatkozásában 8,18%, az oktatás szférájában 6,53% találtunk. Jelentős számú forrás esett a természeti adottságok javítására, a kereskedelem színvonalának emelésére és a szociális ellátás fejlesztésére is. A gazdasági jellegű beruházások vonatkozásában a feldolgozó- és villamos ipar 4,17%, valamint a mezőgazdaság, erdő-, hal- és vadgazdálkodás 8,18% tekinthető nagy forrás felhasználónak. Érdekes módon a minősége miatt sokat szidott egészségügy részaránya csak 0,74%, a közlekedés 2,39% volt a

fejlesztési területek között. A sajátos beruházként értelmezhető ipari park létesítés csak 0,43%-ot tett ki, pedig ez a tevékenység a külső beruházások betelepítését hivatott segíteni. Nem érthető a telekommunikációs beruházások alacsony részesedése, ami nem érte el az 1%-ot. Bár a közmű-ellátottság is fontos terület lenne, részesedése a beruházásokból csak 1,44% volt, ami nem támasztja alá a terület fontosságát. Emellett persze számos oka lehet a sokszor kívülről nehezen értelmezhető arányoknak. Ezek között a lakossági prioritások, a helyi specifikumok a faluban fellelhető belső kapcsolati kör és lobbierő is szóba jöhet.

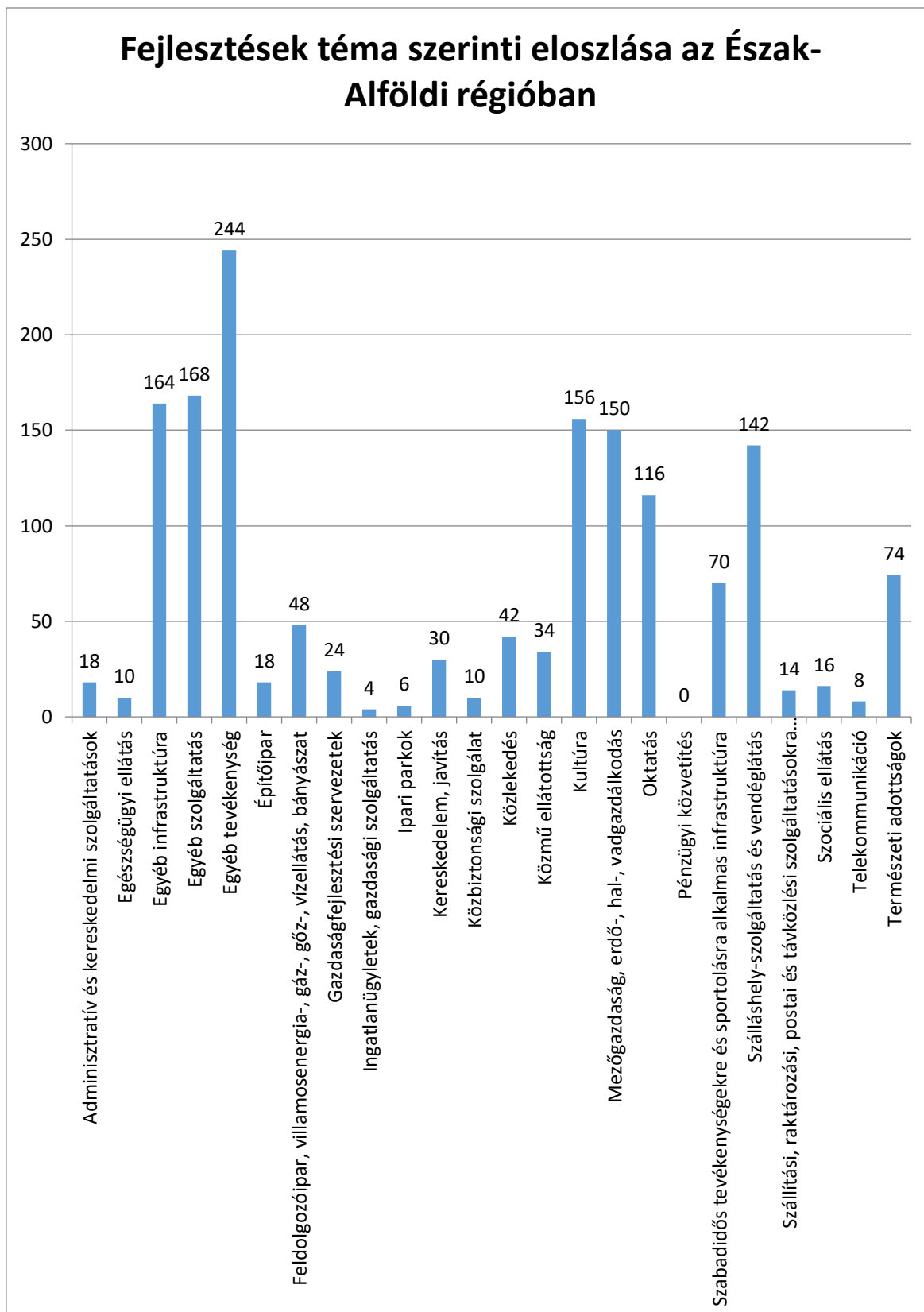

10. ábra: forrás: saját szerkesztés

A fejlesztési területek szerinti megoszlás elemzése külön, az Észak-Alföldi régióra vonatkozóan is elkészült. Itt is a legnagyobb arányt, hasonlóan az országoshoz, a megvalósított, létrehozott 1566 projektből az egyéb szolgáltatás, az egyéb tevékenység és az egyéb infrastruktúra jelentette 36,78%-kal. Jelzésértékű, hogy ebben az elmaradott térségben rendkívüli igény mutatkozott a kulturális fejlesztésekre (9,96%), az oktatási feltételek javítására

(7,1%), szálláshely és vendéglátás minőségi javítására (9,06%), és a természeti adottságok fejlesztésére (4,72%), valamint a szabadidős tevékenységre és sport irányú beruházásokra (4,46%). Ezzel szemben ugyanakkor építőipari beruházásra 1,14%, feldolgozóipari kapacitásnövelésre 3,06% jutott. Hasonlóan alacsony arányú volt a közlekedés, közműellátottság fejlesztési projektek száma, és az is érdekes, hogy az egészségügyi ellátás javítására összesen 10, ipari parkok kialakítására pedig csak 6 esetben nyújtottak forrást a döntéshozók. Meglepő, hogy a régió alacsony közbiztonsági szintjét sem sok helyen kívánták vidékfejlesztési forrásokból biztosítani, hiszen csak összesen 10 ilyen projekt valósult meg a régióban, ami a jogcímek 0,63%-át jelenti (11. ábra).

A pályázatok téma szerinti szerkezete általánosságában tükrözi a megyei prioritásokat. Igaz, ez nem biztos, hogy egybeesik a lakossági fontossági sorrenddel. Azonban az mindenképpen feltételezhető, hogy a döntéshozók – hiszen ők a leghivatottabbak a döntésre – támaszkodtak, illetve támaszkodni fognak a jövőben is a lakosság véleményére.

11. ábra: forrás: saját szerkesztés

6.2. II. témakör: A juhágazat fejlesztésének hatása a vidéki létre

Az utóbbi években számos elemzés készült a mezőgazdaság szerepéről a vidékfejlesztésben. Ezekben a tanulmányokban többen megkérdőjelezték a mezőgazdaság kizárólagos szerepét. Kétségbe vonták, hogy lehetséges-e döntően a mezőgazdaságra alapozni a vidékfejlesztést. Ugyanakkor általánosságban azt is megállapították, hogy a mezőgazdaságnak mindenképpen szerepet kell kapni a vidékfejlesztésben. Ez elsősorban a nehéz gazdasági helyzetben lévő térségek esetében igaz.¹⁵⁹ Az EU-ban nem általában vidékfejlesztés, hanem agrár-vidékfejlesztés folyik, mely az agrárpolitika szerves része, annak un. második pillére.¹⁶⁰ Lényegében agrárgazdasági célokat és érdekeket szolgál (I43). Célja az agrárgazdaság versenyképességének erősítése. Bár sok elemzés kritizálta ezt az alapállást, a vidékfejlesztés mint önálló problémakör és policy terület egyelőre nem tudott teret nyerni, nem tudott leszakadni az agrárpolitikáról. Lehetséges, hogy később érkezik majd felismerés, hogy a kiürülő, elöregedő, elszegényedő vidék és az együttműködésre, összefogásra már nem képes, passzív, kohézió nélküli helyi közösségek egy idő után már inkább hátráltatni fogják az agrárszektor megcélzott versenyképességét is?

A vidékfejlesztés és a mezőgazdaság kölcsönhatásainak igazolására egy olyan ágazatot választottam, amely hagyományait talán még a legjobban ápolja, körülményei, működése, munkarendje a legkevésbé alakult át, hiszen munkahelyi fogásai, működtetési eszközrendszere nem igazán tudott megújulni.¹⁶¹ Ugyanakkor ez magában hordozza a fejlesztés igényét, mert jelenlegi struktúrájában teljességgel versenyképtelen. Jól mutatják ezt az utóbbi évek statisztikai jól mutatnak (Magyar Juh- és Kecsketenyésztő Szövetség időszaki tájékoztatói, 2016; 2017; 2018). Az Európai Unióhoz való csatlakozás idején 1 163 000 anyajuhot tartottak a gazdák, ugyanakkor 2018-ban már csak 958 000 termelt hazánkban. Minisztériumi becslések szerint erre az évre már 800 000 alá csökkent az egyedszám.¹⁶² A csökkenő tendencia a török tenyészhuh import hatására folyamatosan érvényesül, és dinamizmusában egyre erőteljesebb lesz. Változások nélkül akár megharmadolódhat ez az állománylétszám is.

A tények, az adatok is alátámasztják, hogy meg kell újulnia termelési színvonalában, termelési feltételeiben, munkaszervezésében egyaránt. A termelési színvonal – tisztelet azoknak a kivételeknek, amely példák a jövő útját jelenthetik – évtizedek óta változatlan, nem biztosítja a

¹⁵⁹Samu: 2011; Koós: 2016; Kovács és Koós: 2018

¹⁶⁰ Kovács: 2018

¹⁶¹Nábrádi et al.: 2007

¹⁶²Feldman: 2019

jövedelmező termelést, ebből eredően nem biztosít megfelelő életminőséget az ágazatban dolgozóknak. Változnia kell a technológiáknak (tartás, takarmányozás) mert olyan életkörülményeket és munkafeltételeket biztosít a juhászoknak, sőt családtagjaiknak is, amelyek már nem vonzóak a fiatalok számára. Az itt tapasztalt feltételrendszer még sokkal kedvezőtlenebb a mezőgazdaság átlagánál is. Emiatt jelentős az elöregedés, hiszen az évenkénti 365 munkanap, az éjjel-nappali felügyelet és munka, a tanyán való élet nem teszi lehetővé a családok számára a teljes életet. Az élet számos minőségi területe – kultúra, tanulás, pihenés, szabadság, nyaralás minőségi eltöltése, szolgáltatások – korlátozottan, sőt az esetek zömében teljesen elérhetetlen a juhászcsaládok számára. Az elérhető jövedelem, az alacsony állománykoncentráció miatt, a gyenge termelés okán nem ad lehetőséget arra, hogy változtassanak életkörülményeiken, és ha tehetik, mint egyetlen lehetőség, elmenekülnek a juhászati ágazatból.

Az utóbbi évek mezőgazdasági változásai a birtokstruktúrában (a legelők elvesztése), a klímaváltozás, az egyre növekvő jövedelemigény, amelynek egyrészt a hazai általános jövedelemnövekedés az okozója, másrészt az EU csatlakozás az oka, tovább rontották az ágazat helyzetét. A tőke, az áru, a munkaerő és a pénz szabad áramlása megváltoztatta a versenyhelyzetet, miközben növelte az igényeket is. Sürgős és mélyreható változásokat indukál ez a helyzet a magyar kiskérődző ágazatban. Egyre inkább látszó tendencia, hogy folyamatosan fennmarad az elöregedés a juhtartók között, egyre többen felszámolják juhászatukat. Ezt az is okozza, hogy a jövedelemtermelés jelenlegi szintje nem teszi lehetővé a saját erőből történő megújulást. Néhány százra tehető azoknak a vállalkozóknak a száma, akik mégis látnak perspektívát a juhágazatban. Az ő megerősítésük lehet esetleg kiút a válságból.

A szakirodalom szerint az egy hazai tenyésztetre jutó kevesebb, mint 150 anyajuh helyett a korábban szükségesnek ítélt 300-as létszámnak ma már a többszöröse, mintegy 1000 anyajuh teszi lehetővé a gazdaságos működtetést. Emellett a 0,6-0,7 bárány/anyajuh hasznosult szaporulatot 1,6 fölé kell emelni, mint gazdasági minimumot.¹⁶³

Ezen két változáshoz növelni kell az átlagos tenyészet-nagyságot, korszerűsíteni kell a tartást és takarmányozást, genetikailag cserélni kell az állományt, amelyre több genotípus keresztezésével nyílik lehetőség. Az ilyen állományok képesek nagyobb szaporulatra. Ezek a fajták azonban, ezek a keresztezett populációk sokkal igényesebbek a takarmányozással szemben, és a tartástechnológiában is új eszközök, módszerek használatát követelik ki. A

¹⁶³ Kukovics és Jávor: 2009; Kukovics és Jávor: 2010

hagyományos eszközök, amelyekkel a hagyományos juhtartás zajlott¹⁶⁴ alkalmazása helyett új gépek (villanypásztor, fejőgép, válogatókarám, stb.), berendezések használata szükséges. Bizonyos biotechnológiai és biotechnikai eszközök használatát is meg kell tanulnia a juhászoknak. Az új módszerek alkalmazása az állategészségügy új kihívásaiban is felkészültebb juhászt igényelnek, mivel ma már nem elég a családi tradíció a felkészüléshez.¹⁶⁵ Az iskolákban jelenleg nincs ilyen irányú szakképzés, sem pedig továbbképzés. Az ágazati célkitűzésekben 2000 juhtartó szerepel a tervek között a jelenlegi 8000 juhtartóval szemben, a 800000 anyajuh egyedszámot pedig több, mint kétszeresére szükséges emelni.

A termelési színvonal megemelése is az előbbi két tényezővel együtt hathatós beavatkozásokat igényel a politikai és a szakmapolitikai ágazati irányítástól. Csak így maradhat a juhászat talpon. A tét nagy, vagy pedig látványosan tovább csökken a juhállomány, akár az ágazat megszűnéséig, ha nem tesszük meg a szükséges intézkedéseket. A teljes megszűnés esetén 8000, az intenzív fejlesztés esetén 6000 fővel csökkenne a juhászok száma. Amellett, hogy nagy területek maradnak állatok és gazdák nélkül műveletlenül, a létszámcsökkenés egyidejűleg alulképzett munkaerő megjelenését is eredményezi. Különösen nagy problémákat jelenthet azokban a régiókban, amelyek amúgy is szegények, ahol nagy a juhtartás hagyománya és sokan élnek még ebből az ágazatból. Ilyen Hajdú-Bihar megye, ezen belül a megye egyes térségei, mint például a Sárrét is. A 2018-as statisztikák szerint a hazai juhtartók több, mint 17%-a (közel 1400 fő) és a juhok több, mint 21%-a él ebben a megyében.

A juhászat előtt álló fejlődés, amely reményeink szerint átalakítja az ágazatot, versenyképesebbé teszi azt, átalakítja majd a juhászok összetételét, a velük szemben megfogalmazott munkaerő felkészültségi igényeket is. A jobb termelés, az erőteljesebb munka, a több anyajuh megnöveli a felkészültségi igényt, nagyobb jövedelmet biztosít, ezzel pozitívan hat az életminőségre is. Ennek függvényében a kutatás során felvázoltam a térség juhágazati jövőképét, illetve annak hatását az élet egyéb területeire, különös tekintettel mezőgazdaságra.

A kutatás során a vidéki közösségek reakcióképességét értékeltem az európai uniós források befogadásának, felhasználásának hatékonyságára vonatkozóan. Értékeltem a felhasználás eredményeit is a vidéki lét vonatkozásában. Ezen munka közben elvégeztem egy másik értékelést is, hiszen a különböző források nem kezelhetők egymástól függetlenül. Ez az értékelés arra irányult, hogy egy tipikusan környezetminőséget javító (területek

¹⁶⁴ A kérdéshez l. Molnár: 2015; Szabadfalvi: 2001; Paládi-Kovács: 1993; Paládi-Kovács: 2001; Paládi-Kovács: 2010; Janó: 2011

¹⁶⁵Kovács: 2012, Molnár: 2015

elhanyagoltsága, pollenszennyezettség, stb.), lakosság megtartásban pozitív szerepet játszó, ugyanakkor mégiscsak extenzív állattenyésztési ágazat, mint a juhászat – amely mintegy 8000 tenyészetben, egységben működik – fejlődése, annak intenzitása, dinamizmusa, hogyan hathat a juhászok létszámára, jövedelem termelésére, életminőségére, illetve gazdasági, társadalmi szerepére és foglalkoztatási arányára. Hogy miként alakulhat a jelenleg mintegy nyolcezer juhász sorsa, milyen lesz a foglalkoztatás; hány tenyészet fog működni; milyen lesz a termelési színvonal; mennyi lesz az anyajuhok száma. Hányan tudnak megélni belőle akár közvetlenül, akár közvetetten termékfeldolgozásból mind a három termékre (gyapjú, tej, hús) vonatkozóan. Többen vagy kevesebben fognak dolgozni az ágazatban, és talán még fontosabb, hogy hányan tudnak majd megélni az európai uniós juhászok szintjén a juhászatoknál. Hogyan kell kezelnie a vidékfejlesztésnek a megváltozott foglalkoztatást, megváltozó jövedelmi viszonyokat? Tud-e hozzátenni az önkormányzat a mezőgazdasági - jelen esetben a juhászati - fejlődés hasznosításához, továbbfejlesztéséhez?

Amikor elkezdődtek az Unióhoz való csatlakozási tárgyalások, Magyarország arra törekedett, hogy a lehető legjobb pozíciókat harcolja ki magának, illetve a gazdaságot a lehető legjobb állapotban vezesse be az Unióba. Egy jó csatlakozási előkészítésnek széleskörű feltételrendszer teljes körű lefedésére kell törekednie.¹⁶⁶ Biztosítani kell a jogi, gazdasági és a társadalmi hátteret egy sikeres bekapcsolódáshoz. Így kellett tenni a juhágazat esetében is. Tudjuk, hogy az uniós mezőgazdasági támogatási rendszer minden esetben átlagos szereplőhöz, illetve az átlagos termelőhöz igazodik, tehát az igazi nyertes az átlag feletti, és teljességgel vesztes az átlag alatti szereplő. Természetesen a csatlakozás után ez nem egy adott ország, hanem az Unió egészének átlagára vonatkozik, tehát a magyar juhász versenytársa az Unió juhászati szereplő. Erre kell felkészíteni az állampolgárokat.

A felkészítés eredményessége különösen hangsúlyos olyan esetekben a csatlakozás szempontjából, ahol a normatív támogatás egysége az egyedszám, és – ilyen például a juhágazat – nincs köze a hozamokhoz, versenyképességhez. Egyszerűbb esetekben is többlépcsős a feladat, de a juhászat nem ilyen. Az Unión belül a csatlakozás és működtetés kérdése az ágazat szempontjából komplexen kezelhető csak, amibe beleértendő a humán erőforrástól a birtokpolitikától, a hozamoktól egészen a minőségig. Emellett magában foglalja a kiegészítő tevékenységeket a kereskedelmi tevékenységek teljes spektrumát is. Az ágazat kitettségét növeli az is – bár ez a juhágazat esetében már korábban is így volt – hogy egy nemzetközi

¹⁶⁶ Tóth: 1995

piacon kell megméretnie magát, mégpedig olyan piacon, ahol maga a termelési verseny is folyik. Ezért volt kiemelten fontos az előkészület megfelelés minősége.

A juhászok kedvezően fogadták a csatlakozás előtt és során meghozott döntéseket és a megtett intézkedéseket. Rövid idő alatt 30%-kal nőtt a létszám, és kialakult egy közel 1,2 millió körüli egyedszám (I44), ami biztató jövőt ígért. Ugyanakkor az is látszott, és erre felhívták az ágazat szereplői is a figyelmet, hogy számos fejlesztési és előkészítési elem is elmaradt az ágazatban, ezért már akkor várható volt, hogy nem lesz tartós növekedés.

Annak ellenére, hogy látszólag rendben volt az ágazat helyzete, az elképzelt és tervezett fejlődés megállt, sőt, erős csökkenés következett be. Az elérhető pénzügyi támogatások nem ellensúlyozták a termelés és főleg a kereskedelem bizonytalanságait, sőt hiányosságait. Emellett arra is rávilágítottak a szakemberek, hogy a termelési mutatók versenyképessé tételével csak 2-3 ezer család számára marad hely a juhágazatban. Szakmai prognózisok elkészítésére, az állítások igazolására vagy azok cáfolatára mindenképpen szükség van az ágazatnak. Tudni kell országos, megyei és kistérségi, járási szinten is, hogy milyen hatása van az ágazat fejlődésének, fejlesztésének. A disszertációban a Sárrét, az akkori kistérség esetében kívántam megállapítani, hogy hogyan változik a mezőgazdaságon belül a juhászat eltartó képessége, a juhászati ágazat működőképessége, hogyan változik a juhászok száma annak függvényében, hogy milyenek a törvényi szabályozás feltételei (földbirtok politika, tulajdonvédelem, stb.). Választ kerestem arra is, hogy hogyan alakul a juhászati berendezkedés, stratégia és a hatékonyság, és versenyképesség. Vizsgálatom tárgyát képezte az is, hogy a jelenlegi szerkezetű juhászatok milyen mértékben tudnak hozzájárulni az adott térség gazdaságához és lakosság megtartásához. A fejlődés értékelése pedig a megváltozott teljesítőképesség elemzését foglalta magában.

Az ezzel kapcsolatos legfontosabb kérdések a következők:

Milyen következményekkel járhat a foglalkoztatás szempontjából országosan, illetve egy juhtenyésztésben perspektivikus régió (kisrégió) esetében, ha és amennyiben nemzetközi szintre emelkedik a juhászatok színvonala? Egy klasszikusan extenzív ágazatban hogyan hatna a munkaerő mérlegre a jövedelemtermelés megváltozása adott területen? Tudjuk, ha a mezőgazdaság fejlődik, netán versenyképessé válik, kevesebb munkaerőre van szükség. Ez igaz a juhászatok esetében is. A legnagyobb magyarországi juhtartó megye egyik tájegységében, a Sárréten bizonyára jelentős hatásai lennének egy országos fejlesztésének, amely kihatna az itt elemzett településekre is. Ez azért is fontos, mert a juhászfoglalkozás még tradicionálisnak és

emellett eléggé sajátosnak számít. A juhász különleges ember. Ez úgy is értelmezhető, hogy nehéz a váltás más foglalkozás, más szakma irányába.

Hazánkban a 2017-es adatok szerint 7750 juhtartó gazdálkodott, egy átlagos juhászat egyedszáma 104 anyajuh. Az átlagméret az, ami jellemző paraméter és az egyik legfontosabb termelést befolyásoló tényező a gazdálkodás szempontjából, amely befolyásolja, sőt behatárolja a termelési színvonalat, a munkabéreket, a munkaszervezést, az alkalmazható technológiát és a piaci pozíciókat is. Ezzel a ténnyel szembesülnek naponta a kis juhászatok, és ezt támasztja alá a hazai juhállomány csökkenéséből adódó piaci súlyunk is. Feltételezésem az volt, hogy a modellkészítésben erre különös figyelemmel kell lenni.

Az országos adatok közül ki kell emelni Hajdú-Bihar megyét, ahol a juhászok 19,96%-a és a juhok 23,7%-a található, tehát kiskérődző ágazat szempontjából a legfontosabb megyének tekinthető Magyarországon. Értékelésem szerint emellett a kistérség teljességgel tükrözi az országos, illetve a Hajdú-Bihar megyei állapotokat is.

Feltételezéseim voltak a vizsgálat előtt, hogy:

- a mezőgazdaság extenzív fejlesztése nem biztosít kellő jövedelmet az Európai Unió versenyben,
- a mezőgazdaság fejlesztése munkaerő felszabadulással jár együtt, és ez igaz a juhászati ágazatra is,
- a juhágazat fejlesztése vonatkozásában munkaerő felszabadulás történhet, akár fejlődés, akár sorvadás következik be. Ugyanakkor járulékos következménye az ágazatban maradók jobb megélhetése, de az is, hogy a kiesők számára más területen kell keresni megoldást,
- a térségtől függően eltérő számban, de mindenképpen ezres nagyságban jelenhetnek meg képzetlen, vagy csak speciális képzettséggel rendelkező emberek a munkaerőpiacon. A fejlődés miatt egyidejűleg megnő a munkaerő minőségére és felkészültségére vonatkozó igény, amelynek kielégítése igencsak nehéz feladat a juhászati ágazat vonatkozásában.

A bemutatott kérdéskör értékelésére a juhászati szakirányú vezetők bevonásával modelleket dolgoztam ki a fejlődés lehetséges alternatíváira – intenzitás, méret, koncentráció - illetve annak hatásaira vonatkozóan. Az eredményeket az 14. és 15. táblázat foglalja össze és mutatja be. Nyilvánvalóan ez az összegzés nem magát a fejlődést, hanem csak egy-egy fejlődési állapot

értékelését mutatja, ami azonban elegendőnek tűnik, és a célnak teljességgel megfelelt. Egy-egy időben mért állapot jelenti az ágazat pillanatnyi helyzetét. Ebből megállapítható, hogy egy-egy fejlődési állapotban milyen az ágazat helyzete a jövedelem, a versenyképesség és a foglalkoztatás területén.

14. táblázat: A magyar juhágazat jövedelemtermelésének lehetséges fejlődése.

Juhászatok száma	Anyajuh létszám	Átlagos egyedszám tenyészetenként	Hasznosult szaporulat anyajuhonként	Ágazati termelési érték (mrdFt)	Összes európai uniós támogatás (mrd Ft)	Ráfordított munkabér és közteher (mrd Ft)	Ágazati eredmény (mrdFt)	Eredmény támogatással (mrd Ft)
7750	806000	104	0,87	14,347	6,799	20,820	-6,473	0,326
7750	806000	104	1,4	22,890	6,799	27,761	-4,921	19,280
3000	1200000	400	0,87	21,860	10,123	8,058	13,802	18,181
3000	1200000	400	1,4	34,080	10,123	11,556	22,524	36,669
2000	1200000	600	1,4	34,080	10,123	8,959	25,121	35,274
2000	1200000	600	1,6	38,888	10,123	8,959	25,121	40,052
2000	1600000	800	1,6	52,248	13,457	10,745	28,413	54,960
2000	2000000	1000	1,7	68,880	16,872	12,536	56,344	73,186

Forrás: Saját szerkesztés

Figyelembe kell venni, hogy a fejlettebb juhászatokkal rendelkező országok közelebb vannak a faj biológiai képességének kiaknázáshoz, ennek megfelelően feltételezhető, hogy a mi mutatóinkhoz viszonyítva jelentős különbségcsökkenés várható, ami azt jelenti, hogy csökken a két összehasonlított ország közötti szintkülönbség. Az elemzés eredményeit tartalmazó 14-es és 15-ös táblázat adataiból a következő további gondolatok indukálódtak, illetve a következő megállapítások tehetők:

- Jelenleg a magas támogatások ellenére a juhágazat átlagosan nem, hogy jövedelmet nem biztosít, de jelentős veszteséget jelent a juhtartóknak. Emellett a juhtartóknak fizethető, illetve elérhető munkabér jelentősen elmarad a mezőgazdasági átlagtól, sok esetben még a régi beidegződések szerint lakás és ellátás (szalonna, kenyér, pálinka, bor) jelenti a juhászok fizetségét. Emellett igaz az is, hogy a juhászok döntő hányada tévesen munkabérrel és járulékfizetéssel nem számol. Mindezek annak ellenére igazak, hogy a támogatás az összes árbevétel mintegy egyharmadát jelenti az ágazatnak.
- A jelenlegi struktúra az ágazatra jellemző nyájankénti átlagos egyedszám mellett eredményeim szerint még a hozamok 60%-os emelésével sem biztosított a rentábilis

működés. Ennek megfelelően a jelenlegi állománykoncentráció mellett a hozamnövelés önmagában nem biztosít jövedelmet.

- Hiába növekedne az anyajuh állomány akár 50%-al mintegy 1,2 millióra, az ágazat a jelenlegi hozamokkal nem válhat jövedelmezővé. Fejlődés nélkül a bővítés teljességgel értelmetlen.
- Amennyiben sikerülne a két tényező együttes növelése, akkor egy lényegesen magasabb szint után kialakulhatna a jövedelmező ágazat. Ez a szint mindkét mutatóra vonatkozóan minimum 50%-os emelkedést jelentene. Ezzel egyidejűleg jelentős mértékű tenyészet csökkenéssel kellene számolni. Természetesen ez együtt járna – az amúgy juhász hiánnyal küszködő ágazat esetében – a juhászatokban dolgozók létszámának csökkenésével. A csökkenés a fejlődés beindulásával automatikusan megkezdődne, de indukálás nélkül igen lassú lenne a folyamat. Az indukálást, jelen esetben a támogatásnövelést, a támogatási források felhasználását stratégiai célok megvalósításához kell hozzárendelni. Ez azt jelenti, hogy csak azok a juhászatok részesülnének támogatásban, amelyek innovációt, hatékonyság növelést vállalnak és érnek el.
- Amennyiben a koncentráció folyamata szakmailag kezelten, szabályozottan megy végbe, akkor két kiemelt eredményre számíthatunk. Az egyik pozitív eredmény, a minőségi juhászatok kialakulása mellett, illetve azzal párhuzamosan egy minőségi juhásztársadalom megteremtésével is járna, akik családtagjaikkal együtt megfelelő életminőséget tudnak elérni. A másik inkább következmény, és további feladatokat ró a térségre. Miután a fejlesztés következményeként megfelelődné, megharmadolódna a juhászatok, juhászok száma az ágazatban. A kiesők eléggé alulképzetten jelennének meg a kistérség munkaerő piacán. Ez Hajdú-Bihar-megye esetében 600-1000 főt is jelenthetne, míg a vizsgált kistérségben, ahol a munkanélküliség országos átlag feletti, jelentős számot, néhány tíz főt tenne ki. Ezen emberek alkalmazási területe rendkívül szűk, így megjelenésük gondot jelenthet az önkormányzatoknak. Emellett természetesen jelentős mértékben, de csökkenő jelleggel kiegészítő jövedelmet biztosító, de szükségből működő juhászatok is megmaradhatnak, miután ezek kiegészítő tevékenységek kevésbé érzékenyek a gazdasági feltételekre. Ezekkel a gazdaságokkal is számolni kell, de a stratégiában nehezen tervezhetők.
- Ugyanakkor amennyiben mégsem alakul ki versenyképes juhágazat, akkor is számolni kell a felszabaduló és a munkapiacra „rászabaduló” juhászokkal, akik aktív emberek,

tudnak és szeretnek dolgozni, közben pedig átformált értékkel – időszakosan vagy tartós jelleggel munkanélküliként - jelennének meg egy-egy falu közösségében.

- Amíg a sorvadás automatikus, addig a fejlődést indukálni kell szakmailag és pénzügyileg egyaránt. Ennek jogalkotási és költségvetési háttéréhez nem csak szakmapolitikai, de politikai döntésekre is szükség lenne.
- Támogatás nélkül még a legintenzívebb fejlesztési változatok sem hoznának pozitív ágazati eredményt. Csak a járulékos ágazati hozamok tekinthetők értéknek. Ilyenek a környezetminőség fenntartásában, a lakosságmegtartásában értékelhető tényezők. Ugyanakkor a létszámnövekedés mértékével az EU-s forrásokból akár 8 milliárd forinttal is nőhet az idegen forrás az ágazatban, ami közel két és félszeres emelkedést jelentene, ami az ágazat különleges értéke addig, amíg a támogatások fennmaradnak. Miután vizsgálataimból kiderült, hogy támogatás nélkül az ágazat életképtelen, ez egy teljesen új szituációt jelentene az ágazat szempontjából.
- A jelenlegi kereskedelmi lehetőségek és kondíciók mellett (felvásárlási árak, külpiaci lehetőség, kereskedelmi és marketing tevékenység minősége) 1,6 milliós átlagos anyajuh egyedszám, 1,7 anyánkénti hasznosult szaporulattal és átlagosan ezres anyajuh egyedszámú tenyészetekkel lenne versenyképes a magyar juhászat. Erre a területi adottságok, a faj biológiai képességei jelentenének garanciát a magyar juhágazatban. Csak a javasolt egyedszám, szerkezet és termelési színvonal egysége biztosíthatna uniós szintű jövedelmet, és tenne lehetővé európai életminőséget a magyar juhászok és családtagjaik számára. Természetesen csak azoknak, akik a fejlesztés után is az ágazatban tudnak maradni. A többieknek más területen kell munkát keresni.
- Fel kell készülni a különböző közösségeknek a juhászatból kiszoruló személyek képzésére, ugyanígy az ágazatban maradók folyamatos továbbképzését is meg kell teremteni. Csak egy felkészült juhász közösség kialakításával lehet elérni a szakmai tekintély növekedését is, ami feltétlen szükséges. Erre jó példa volt a régi számadó juhászok társadalmi elismertsége, elfogadottsága. A szakma minőségi fejlődése sokat segítené a társadalmi presztízs növelésében a mezőgazdasági ágazatban.
- A célok eléréséhez szükséges lenne átalakítani a támogatás belső rendszerét. Csak a stratégiai célok egyénenkénti megvalósítása esetén lenne jogalap a támogatás eléréséhez. A koncentráció növelése, a színvonal emelése lehet csak az alapja a támogatások felhasználásának. Aki megújul, innovál, versenyképesebb lesz, csak az tarthatna igényt a támogatásra, legalábbis a támogatások egy részére.

15. táblázat: Versenyképes juhászati ágazat kialakításának hatásai Magyarországon.

Juhászatok száma	7750	7750	3000	3000	2000	2000	2000	2000
Átlagos juhászat anyajuh	104	104	400	400	600	600	800	1000
Összes juh	806000	806000	1200000	1200000	1200000	1200000	1600000	2000000
Átlagos fajlagos hozam bárány/anyajuh	0,87	1,4	0,87	1,4	1,4	1,6	1,6	1,7
Átlagos árbevétel/anyajuh	17800	28400	17800	28400	28400	32400	32400	34400
Átlagos költség/anyajuh	19685	22000	19685	22000	22000	24000	24000	25000
Jövedelem támogatás nélkül/anyajuh	-1875	6400	-1875	6400	6400	8400	8400	9400
Támogatás	8436	8436	8436	8436	8436	8436	8436	8436
Jövedelem támogatással/anyajuh	6559	14836	6559	14836	14836	16836	16836	17836
Átlagos jöv. nyájanként támogatás nélkül	-195000	665400	-750000	2560000	3840000	5040000	6720000	9400000
Átlagos jövedelem nyájanként támogatással	682136	1542944	2623600	5934400	8901600	10101600	13468800	17836000
Munkabér + közterhek	2686567	3582089	2686367	3582089	4497612	4447612	5373134	6268656
Marad jövedelem	-2004371	1680256	2769400	2352400	3528466	4728466	6304621	9776299
Egy anyára eső munkabér	25832	34443	6715	9630	7466	7466	6716	6268
Jövedelem/juh	-23957	-25653	-4840	-3230	-1066	1134	1684	3132
Jövedelem/anya	-19273	-19657	-156	5206	7370	9370	10120	11568

Forrás: Saját szerkesztés

Az értékelésből összefoglalóan megállapítható, hogy a vidék fejlődésében a mezőgazdaság az egyik alappillér lehet, ami talán a legfontosabb. Ugyanakkor a mezőgazdaság hatékonyságának növelésével, mint ahogy eddig is megtapasztalhattuk, jelentősen csökken a foglalkoztatottak aránya.

A magasabb jövedelemtermelés eredményeként javulnak az ágazatban maradók jövedelemviszonyai. Ezzel szemben fel kell készülni arra, hogy alul- illetve speciálisan képzett, „új” munkavállalók jelennek meg a térségben, azok személyében, akik kiszorultak az ágazatból. Mivel ezek az emberek munkát végző csoportot jelentenek, így amennyiben kapnak segítséget, visszatérhetnek a munka világába. Amennyiben nem, úgy kevésbé lesznek hasznos tagjai a gazdaságnak, a kistérségnek és az országnak. Ezek számára, hogy klasszikust idézzek szabadon, új hálót kell adni és nem halat. Igaz ehhez meg kell tanulni az új háló használatát.

6.3. III. témakör

A Sárrét településeinek vizsgálata

Egy-egy térség értékeléséhez a statisztikai adatok általában megbízható alapot biztosítanak. Az okokat, azok hátterét azonban csak úgy érthetjük meg igazán, ha a térség értékelésében a lakosság magatartását, tudását, hozzáállását is figyelembe vesszük. Az, hogy hogyan érzik magukat az emberek mindennapjaikban, van-e jövőképük, hosszú távra terveznek-e, csakis ezzel a módszerrel mérhető.

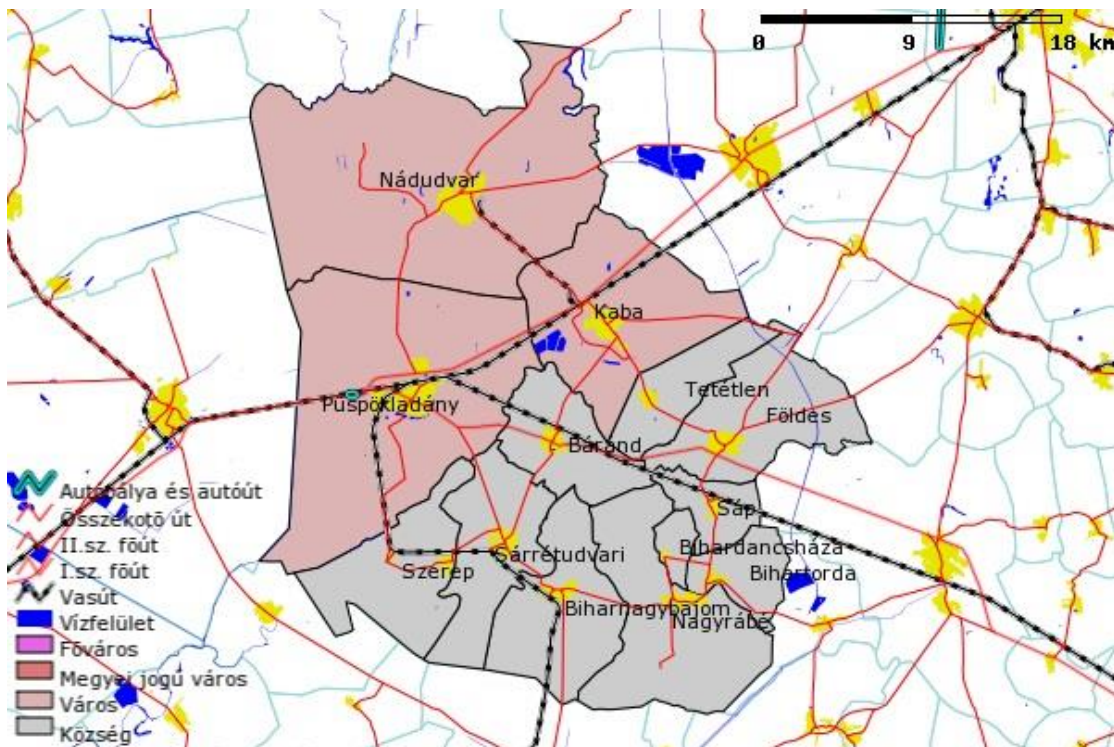
A kutatás során a tiszántúli, sárréti térség előzetesen kijelölt 5 településén a LEADER program keretein belül megvalósult fejlesztések vizsgálatát tűztem ki célul. A települések kiválasztását nagyban befolyásolta a térségben élőkkel való korábbi, közös munka és az, amit az értekezés elején már említettem, hogy a települések polgármesterei között többet személyesen is ismerek, és jó kapcsolatot ápolok velük.

A kistérségnek a megyén belül betöltött szerepe múltja és elhelyezkedése miatt jelentős. A tatár és a török dúlta időkben a lakosságnak lehetősége volt elmenekülni és elbújni a mocsarakban, így a települések csak átmenetileg néptelenedtek el, amíg biztonságossá nem vált a visszatérés. Így hamarabb származott adóbevétel a lakosságtól, mint más területeken, és ez lehetővé tette a gyorsabb fejlődést. Erről tanúskodik Balassa Iván a sárréti Bárándról szóló írása is, mely szerint: "Ebben az időben a török - tatár pusztítástól való félelem miatt sokan elhagyták lakóhelyüket a sárréti falvakat is. E nagy futás után alig, hogy újra visszatértek a nádasokban meghúzódó lakosok, az 1571-ben a speyeri szerződés szerint 31 Bihar megyei község, közöttük a sárréti falvak is, behódoltak a töröknek abban a reményben, hogy így nyugodtabb, csendesebb életük lesz". Volt azonban a falvak között olyan is, melynek lakossága nem volt ilyen szerencsés, hiszen Nagyrábé 1573-ban a gyulai török bég pusztításának esett áldozatul, és csak 20 évre rá, 1594-ben kezdett el újjáépülni.¹⁶⁷ Ez az elhelyezkedés sokáig előnyt jelentett a lakosok számára háborúk idején, azonban napjainkban ez az elszigeteltség már inkább hátránként érezteti hatását, pedig a határhoz való közelsége sok lehetőséget is magában rejt.

A Sárrét, a Püspökladányi járás (korábban kistérség) részeként, az Észak-Alföldi régióban, az ország keleti részén, Hajdú-Bihar megyében helyezkedik el. A Debrecentől délre fekvő 95500 hektáron elterülő területet, a korábbi kistérséget 13 település alkotta, a Püspökladányi járás (2013-tól) területéhez 12 település tartozik. A Központi Statisztikai Hivatal 2016-os adatai

¹⁶⁷Molnár: 1985. 112.

alapján a teljes népessége 49541 fő. „Az Alföld településszerkezetét egykor alapvetően meghatározó mezőváros-tanya rendszer az Észak-Alföldön mára átalakult, ám megújult formában a nagy kiterjedésű és nagy népességszámú települések ma is igen fontos elemei a településstruktúrának”.¹⁶⁸ A volt kistérségen belül ezeket a nagy lélekszámú településeket jelentette a 3 város (Kaba, Nádudvar, Püspökladány) jelenléte. Emellett 11 község (Báránd, Bihardancsháza, Biharnagybajom, Bihartorda, Földes, Nagyrábé, Sáp, Sárrétudvari, Szerep, Tetétlen) is található a járásban (1. kép).

1. kép: Forrás: https://www.teir.hu/rqdist/main?rq_app=kister_info_09&rq_proc=alap&xterkod=3907

Az összes település a Bihar-Sárrét Összefogás Vidékfejlesztési Nonprofit Kft. Helyi Akciócsoportéhoz tartozik, így a fejlesztési stratégiájuk is ennek megfelelő. Az általam vizsgált települések Bihardancsháza, Bihartorda, Nagyrábé, Sáp és Sárrétudvari. Magyarországon a falvak a „sikerességük” szerint két csoportra oszthatóak. Jelentős részük a rendszerváltást követő folyamatok - szocialista mezőgazdasági rendszer és az ipar összeomlása - nyomán

¹⁶⁸Baranyi: 2008b

vesztesnek tekinthető. A másik csoportba a fejlettebb régiók falvai tartoznak, amelyek képesek voltak a megújulásra.¹⁶⁹

Mind az öt falu a „vesztes” típusba sorolható, vagy, ahogy más szakkifejezéssel szokták jellemezni, hátrányos helyzetűnek számít. Ebben az állapotban néhány település esetében lassú változás figyelhető meg. A térség földrajzi fekvését tekintve közel helyezkedik el az ország keleti határához, ami sokáig egyben az Európai Unió keleti határát is jelentette, egészen Románia és Bulgária 2007. január 1-i csatlakozásáig. A schengeni határokat tekintve továbbra is a schengeni övezet keleti szélét jelenti. Ez a határ-menti helyzet, bár nem csak kifejezetten az itt húzódó államhatár vonatkozásában, már korábban, a 20. század folyamán is éreztette negatív hatását. Beluszky P. – Enyedi Gy. erről úgy fogalmaz: „...határ menti forgalmi árnyékban fekvő, településszerkezeti átalakítást igénylő, népesség-utánpótló terület.”¹⁷⁰Más megközelítésben ez a hátrányosnak nevezhető földrajzi helyzet azt is jelenti, hogy a Sárrét „...magas taxonómiai szintű körzethatár szeli ketté”¹⁷¹Az ebből a földrajzi helyzetből eredő előnyök és hátrányok közül inkább a hátrányok sújtják, míg az előnyöket csak nehezen tudja kihasználni. További kutatások szerint pedig a hátrányos helyzet összetett okokra vezethető vissza ezen a területen, mivel a térségre jellemző településszerkezet és a települések itt meglévő hálózata önmagában még nem jelentene kedvezőtlen adottságot.¹⁷² Mindenesetre a jelenkori kutatások révén feltárhatók az okok, és talán a kitörési pontok is körvonalazódnak.

Az új, jelenkori kihívásokat már nem az jelenti, hogy a képzett munkaerőnek nincs munkalehetőség a kis településeken, hanem az, hogy a nagyvárosok, megyeszékhelyek és elsősorban a főváros elszívják a munkaerőt. A magasabb fizetések, a több lehetőség, a mozgalmasabb közösségi élet továbbra is előnyt jelent a kisebb településekkel szemben. További jelentős munkaerő elszívó hatása van a külföldi munkalehetőségeknek, ahol a fiatalok – vagy akár az idősebb korosztály is – a hazai béreknek a többszörösét kereshetik meg. Ilyen helyzetben egyszerre tapasztalható munkaerőhiány és munkanélküliség egy adott településen, ha a lakónépességből a munkanélküliek nem elég képzettek a térségben jelen lévő munkalehetőségek betöltéséhez.

A régió legfontosabb, munkalehetőséget biztosító ágazata évszázadokon át a mezőgazdaság volt, és jelenleg is ez biztosítja a megélhetést a legtöbb embernek a településeken és a hozzájuk

¹⁶⁹Csatári: 2003

¹⁷⁰ Beluszky és Enyedi: 1974. 24.

¹⁷¹ Csatári: 1978. 203.

¹⁷² Beluszky: 1981. 133.

tartozó területeken. Az agrárium jövedelmezősége és eltartó képessége folyamatosan változott, ezért az ebből élő családok, közösségek helyzete is ennek megfelelően alakult.¹⁷³

Az agráriumban foglalkoztatottak sajátos jogi, gazdasági és társadalmi helyzete is nyomon követhető az átlagkereseti viszonyokból, amelyek alapján megállapítható, hogy mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban elérhető bruttó átlag keresetek messzemenően elmaradnak a nemzetgazdasági átlagtól. Ez is tényként kezelhető az agrárium vidékmegtartó erejére vonatkozóan, amely azt sugallja, hogy az életfeltételek más forrásokból történő biztosítása teszi csak lehetővé a vidéki emberek emelkedő igényszintjének biztosítását.¹⁷⁴

Az elmúlt 25 esztendőben jó néhány vidéki település súlyos társadalmi és gazdasági veszteségeket volt kénytelen elszenvedni. Jó néhány kistelepülésen, például számosészak-magyarországi faluban, vagy éppenséggel Baranya megye, vagy akár Somogy megye déli részén óriási az elvándorlás, a falvak kiürülése, és sorolhatnám azokat a társadalmi, gazdasági problémákat, amelyek megkerülhetetlenek. A választott régió is ilyen nehézségek által sújtott terület, ahol az embereknek komoly erőfeszítésükbe telik saját környezetük fejlesztése, ami külső segítség nélkül szinte lehetetlennek tűnő feladatként jelenik meg a dolgozó emberek szemében.

A vizsgálat tárgyát képező 5 település 18975 hektáron helyezkedik el, a teljes lakónépessége 7159 fő. Területileg a legnagyobb - habár a lakosság nagyságát tekintve csak a második helyet foglalja el - Nagyrábé, amely 8542 hektáron terül el, ezzel a teljes terület majdnem felét, 45,02%-át adja, míg a megye területének csak 1,38%-át. A legkisebb, mind a lélekszámát, mind pedig a hozzá tartozó hektárok méretét tekintve, Bihardancsháza, amely csak 831 hektárt foglal, ezzel a kutatás tárgyát képező régióknak csak 4,38%-át, és Hajdú-Bihar megyének csak 0,13%-át teszi ki (16. táblázat).

16. táblázat

Település	Hektár	Lakónépesség	Népsűrűség (fő/km²)	Vizsgált terület %
Bihardancsháza	831	176	21,2	4,38%

¹⁷³ Jó képet ad a 19. század végi gazdálkodás lehetőségeiről Molnár Ambrus egy sápi parasztgazda életének és gazdálkodásának bemutatásával: Molnár 1967.

¹⁷⁴Jávör et al.: 2017

Bihartorda	2238	952	42,5	11,79%
Nagyrábé	8542	2127	24,9	45,02%
Sáp	1 922	1 003	52,2	10,13%
Sárrétudvari	5442	2901	53,3	28,68%
Összesen	18975	7159	37,73	100,00%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás

A Hajdú-Bihar megyei 88fő/km² átlag népsűrűséghez képest lényegesen kisebb a terület lakósűrűsége: 37,73fő/km², ami a megyei átlag 42,88%-a. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az átlagot a nagyvárosok emelik meg, hiszen a megyében elhelyezkedő nagyvárosok közül például Debrecen 457,7fő/km², míg a városok közt lényegesen kisebbnek tekinthető Berettyóújfalu is a megyei átlag feletti 90,5fő/km² népsűrűséggel rendelkezik (KSH, 2011 népszámlálás).

A térség lakosságának kor szerinti összetételét tekintve megállapítható, hogy a 14 év alatti fiatalok aránya Sápon a legnagyobb (23,23%), ezzel szemben a legalacsonyabb Bihardancsházán (10,23%). A megyei átlag 15,5%, az öt település átlaga pedig 17,35%. A legidősebb, 70 év feletti korosztályt tekintve Bihardancsházán a legmagasabb az arányuk (20,45%), míg Sápon a legalacsonyabb (8,87%). Megyei átlagban 10,61%, míg a vizsgált települések átlaga 10,92% a 70 év felettiek aránya. Megállapítható, hogy a leginkább előregedő település Bihardancsháza, míg a legfiatalabb népességgel Sáp rendelkezik (17.táblázat).

17. táblázat

Település	-14	15-39	40-59	60-69	70-
Bihardancsháza	10,23%	25,57%	19,89%	23,86%	20,45%
Bihartorda	17,65%	31,51%	27,21%	10,92%	12,71%
Nagyrábé	13,92%	30,94%	30,70%	13,31%	11,14%
Sáp	23,23%	32,40%	25,42%	10,07%	8,87%
Sárrétudvari	18,17%	31,58%	28,96%	11,00%	10,31%
Vizsgált átlag	17,35%	31,35%	28,52%	11,86%	10,92%
Hajdú-Bihar megye	15,50%	35,76%	27,37%	10,76%	10,61%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés.

Ez alapján elmondható, hogy a térségben a korosztályok egymáshoz viszonyított aránya - bár az egyes települések között széles skálán mozognak a különbségek - megközelíti a megyei átlagot. Mások a prioritások egy fiatalabb és egy idősebb lakossággal rendelkező településen. A fiataloknak bölcsődei, óvodai férőhelyre, gyermekorvosra, iskolára és munkalehetőségre van szüksége. Az idősebb korosztályoknak munkahelyekre, orvosra, időskori gondozó intézetekre. Bár vannak állandó jelleggel jelen lévő igények, mint például a munkalehetőség megléte a településen, azonban a szociális ellátások és a szolgáltatások milyenségére vonatkozó kereslet a korosztályok összetételével változik.

A nemzetiségi eloszlást vizsgálva a magyar népesség aránya Bihardancsházán a legmagasabb, itt a falunak mind a 147 lakosa magyar nemzetiségűnek vallotta magát, azaz 100% az arány. A legalacsonyabb Sápon, ahol az 1149 lakosból 926 fő magyar nemzetiségű, ami 80,59%. Emellett 213 fő cigány etnikumú 18,54%-kal, míg 0,44%-ot kitevő, 5 fő román, illetve szintén 0,44%-ot jelentő 5 fő német nemzetiségű ember él a faluban. A térség lakónépességének 91,4%-a magyar, ehhez képest a megyei átlag 95,24%. A cigány kisebbséghez tartozónak vallotta magát a vizsgált lakosság 8,46%-a, míg megyei szinten 3,75%-a (18. táblázat).

18. táblázat

Település	magyar	cigány	német	román
Bihardancsháza	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Bihartorda	87,45%	12,55%	0,00%	0,00%
Nagyrábé	93,02%	6,98%	0,00%	0,00%
Sáp	80,59%	18,54%	0,44%	0,44%
Sárrétudvari	96,13%	3,87%	0,00%	0,00%
Vizsgált terület	91,40%	8,46%	0,07%	0,07%
Hajdú-Bihar megye	95,24%	3,75%	0,49%	0,52%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés

A nemzetiségi hovatartozás az egyik legfontosabb identitás-formáló tényező az emberek életében. Az, hogy az ember otthonról mit visz a közösségbe, nagyban függ attól, hogy milyen az etnikai, nemzetiségi háttere. A legnagyobb közösségformáló erővel rendelkeznek, hiszen az egy nemzetiséghez tartozó embereknek közös a múltja, a kultúrája és közősek a hagyományai. Az etnikai háttérrel sok esetben összefügg a vallás is, így más szempontból is fontos, hogy milyen nemzetiségi háttérrel rendelkeznek az emberek. A közös múlt és kulturális háttér, valamint a vallási, felekezeti hovatartozás fontos szempontok egy gazdaságnéprajzi vizsgálat során.

A meglévő iskolai végzettség alapján a 7 évesnél idősebb korosztályban az iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya Sáp településen a legmagasabb (2,2%) és Bihardancsházán a legalacsonyabb (0,58%). A vizsgált települések átlaga 1,31%, míg a Hajdú-Bihar megyei átlag 1,45%. A legmagasabb iskolai végzettséget jelentő főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkező lakosok aránya Sárrétudvarin a legmagasabb (5,76%), míg Bihardancsházán a legalacsonyabb (0,58%). Itt a megyei átlag 13,43%, míg az öt sárréti településen élők közül a népesség 4.93%-a rendelkezik a legmagasabb megszerezhető végzettséggel (19. táblázat).

19. táblázat

Település	Iskolai végzettség nélkül	1-7.osztály	8. osztály	Szakmai oklevél	Érettségi	Főiskola/egyetem
Bihardancsháza	0,58%	19,19%	50,00%	22,67%	6,98%	0,58%
Bihartorda	1,25%	18,59%	39,68%	24,17%	12,20%	4,10%
Nagyrábé	1,34%	16,42%	35,62%	24,43%	16,72%	5,47%
Sáp	2,20%	23,35%	39,87%	19,93%	11,78%	2,86%
Sárrétudvari	1,04%	18,85%	32,01%	24,87%	17,47%	5,76%
Vizsgált átlag	1,31%	18,70%	35,65%	23,91%	15,50%	4,93%
Hajdú-Bihar megye	1,45%	13,25%	26,35%	20,09%	25,44%	13,43%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés

Az iskolai végzettség és a korösszetétel közötti összefüggés látható az adatokon. A legfiatalabb átlagéletkorú településen a legmagasabb a még iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya, hiszen sok még az iskoláskorúnál fiatalabb gyerek. A cigány népesség aránya is összefügg a településeken élő lakosság végzettségével, hiszen az ehhez a nemzetiséghez tartozóknál kisebb azoknak az aránya, akik magas végzettséggel rendelkeznek. Ahol nagyobb az alacsony iskolázottsággal rendelkezők aránya, ott fontos lenne képzések szervezése. Ezáltal képzettebb munkaerő keletkezhet, és ez is jobb munkalehetőséget biztosító cégeket vonzana a térségbe. A legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők magas aránya az innovatív készség és képesség miatt lenne fontos minden településen.

Gazdasági aktivitást vizsgálva a foglalkoztatottak aránya a Sárrétudvarin a legmagasabb, itt a munkaképes emberek 32,16%-a dolgozik, 8,07%-os munkanélküliség mellett. A legalacsonyabb foglalkoztatotti rátával Sáp rendelkezik, ahol csak 23,93%-a dolgozik a népességnek, ami a 30,2%-os vizsgált célterületi és a 36,24%-os Hajdú-Bihar megyei átlagtól is jelentősen elmarad. Egyben itt a legmagasabb a munkanélküliség is, 11,76%-os mutatóval. Bihartorda rendelkezik a legkisebb munkanélküliségi indexszel, ami az öt település átlagnál 7,96%, és a megyei 6,85%-nál is alacsonyabb, mindössze 5,57%. A fenti mutatók részben Sáp

relatív fiatal lakosságával, részben pedig a cigány lakosság magas arányával is magyarázhatók. Erre utal az eltartottaknak a vizsgált térségben a legnagyobb megoszlása is, ami 34,7%(20.táblázat).

20. táblázat

Település	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott
Bihardancsháza	24,43%	8,52%	47,73%	19,32%
Bihartorda	30,99%	5,57%	33,72%	29,73%
Nagyrábé	30,61%	7,05%	36,77%	25,58%
Sáp	23,93%	11,76%	29,61%	34,70%
Sárrétudvari	32,16%	8,07%	31,23%	28,54%
Vizsgált terület	30,20%	7,96%	33,38%	28,45%
Hajdú-Bihar megye	36,24%	6,85%	28,78%	28,13%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés

„Inaktív keresők azok a személyek, akik a felvétel eszmei időpontjában kereső tevékenységet nem folytattak, de keresettel, jövedelemmel rendelkeztek, így

- a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők,
- a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők,
- a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők,
- a munkanélküli-ellátásban részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát),
- a vagyonukból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők (pl. földjük, nyaralójuk, lakásuk bérbeadásából, bankbetétjük kamataiból, albérlő tartásából élnek)” (145).

A jelenlegi munkaerőhiány miatt a magasabb munkanélküliségi mutatókkal rendelkező régiók és települések jó lehetőséget biztosítanak az újonnan betelepülő vállalkozások számára, hiszen ezeken a helyeken rendelkezésre áll az, aminek a hiánya máshol a fejlődésnek szab gátat. Ehhez azonban nem elegendő az emberanyag mennyiségi rendelkezésre állása, hiszen egy képzetlen potenciális munkavállalót csak korlátozott keretek között tudnak alkalmazni, mivel nem tölthet be olyan pozíciót, amihez legalább valamilyen szakképzettség, vagy érettségi szükséges.

A vizsgált területen a nőtlen/hajadon 29,47%, a házas 49,6%, az özvegy 12,64% és az elváltak 13,29%-át teszik ki a lakosságnak. Ugyanez Hajdú-Bihar megyére vetítve a népesség 32,94%-a nőtlen/hajadon, 45,18%-a házas, 10,82%-a özvegy és 11,06%-a elvált.

A célterület települései közül a legkedvezőbb mutatókkal a legnagyobb lélekszámú Sárrétudvari rendelkezik. Sárrétudvariban az emberek 29,65%-a nőtlen/hajadon, ami a második legmagasabb a vizsgált területen. A házas emberek 50,55%-kal a harmadik legnagyobb, míg az özvegyek 12,22%-kal a második legkisebb viszonyszámot mutatják. Ezek mellett itt a legalacsonyabb az elváltak aránya, ami csak 7,58%. A legkedvezőtlenebb mutatókkal a leginkább előregedő lakosságú Bihardancsháza rendelkezik. Itt a legnagyobb az elváltak 13,29% és az özvegyek 20,25% aránya és a legkisebb az nőtlenek/hajadonok 26,58%, valamint a házasok 39,87% eloszlása. Ezek a viszonyszámok előre vetíti a nehézségeket, amik a következő generációkra várnak a legkisebb településen (21. táblázat).

21. táblázat

Település	Nőtlen/hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
Bihardancsháza	26,58%	39,87%	20,25%	13,29%
Bihartorda	27,42%	51,40%	13,14%	8,04%
Nagyrábé	28,13%	50,85%	13,00%	8,03%
Sáp	34,81%	43,90%	11,04%	10,26%
Sárrétudvari	29,65%	50,55%	12,22%	7,58%
Vizsgált átlag	29,47%	49,60%	12,64%	8,28%
Hajdú-Bihar megye	32,94%	45,18%	10,82%	11,06%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés

A családi állapot fontossága sem alábecsülendő, hiszen az, hogy hány főből állnak a háztartások, jelentős mutatója lehet a gazdasági jólétnek és a családi közösségi életnek, ami nagyban kihat a lelki egészségre, ezáltal a fizikai egészségre is. Összefüggések figyelhetők meg a családi állapot és a korösszetétel, a népsűrűség, a végzettség, de akár a gazdasági aktivitási mutatók között is. Egy előregedő faluban valószínűsíthetően nagyobb lesz az özvegyek és az elváltak, míg egy fiatalabb korösszetételű településen a nőtlenek és a hajadonok, valamint a házasság aránya. Ennek megfelelően egy előrejelzést is adhat a község várható népességéről, hiszen minél több az egyedülálló, elvált, vagy özvegy, annál valószínűbb, hogy nem várható a lakosság megújulása és fiatalodása.

A legtöbb felekezeti taggal a nagyrábéi reformátusok rendelkeznek, összesen 1160 fővel, míg arányaiban a bihardancsházi református gyülekezet a legnagyobb, összesen 60,82%-. A katolikusok egyházközségek közül a sárrétudvariban található 68 fős a legnagyobb számú, míg Sápon a legnagyobb az arányuk, 6,6%-os. A vizsgált célterület vallási összetételét tekintve összesen 259 fő katolikus (3,62%), 3490 fő református (48,85%), 26 egyéb felekezethez tartozó (0,36%), 18 ateista (0,25%). A felekezeti hovatartozásukat illetően 1769-en nem adtak választ (24,76%), míg egyik vallási felekezet sem tartozónak vallotta magát 1583 fő (22,16%) (22. táblázat).

22. táblázat

Település	katolikus	református	más vallás/ felekezet	ateista	vallási közösséghez nem tartozik	nincs válasz
Bihardancsháza	4,68%	60,82%	0,00%	0,00%	2,34%	32,16%
Bihartorda	5,15%	51,31%	0,74%	0,00%	24,92%	17,88%
Nagyrábé	3,20%	54,61%	0,66%	0,42%	17,47%	23,63%
Sáp	6,60%	60,60%	0,00%	0,00%	17,30%	15,50%
Sárrétudvari	2,35%	39,05%	0,17%	0,31%	27,53%	30,60%
Összesen	3,62%	48,85%	0,36%	0,25%	22,16%	24,76%
Hajdú-Bihar megye	15,81%	29,11%	1,86%	1,18%	26,99%	25,05%

Forrás: KSH 2011. népszámlálás alapján saját szerkesztés

A vallási és a felekezeti hovatartozás fontos szerepet játszott az emberek életében évezredek óta, és nincs ez másképp jelenleg sem. Az etnikai, nemzetiségikötelékek mellett a vallás is az identitás alaprétegéhez tartozik. Nagy a közösségteremtő és szervező szerepe, mert lehetőséget biztosít az embereknek, hogy egy felekezeti közösséghez tartozzanak. Egy jó gyülekezet nem csupán arra jó, hogy a vallási szertartásokon és más, világi programokon keresztül közösséget építsen, hanem lelki támaszt nyújt tagjai számára a nehéz élethelyzetekben is. Gondoskodhat a társadalom mentális és testi egészségéről, és szinten tarthatja azokat.

A járáson belül minden település saját funkcióval rendelkezik. Ezt a feladatot több tényező határozza meg, amelyek megváltozásával, megváltoztatásával ez is változhat. Az egyik meghatározó tényező a település mérete. A kisebb falvak, mint Bihardancsháza, vagy Sáp ritkán képesek külső segítség nélkül gazdaságilag megerősödni, ezért elsősorban alvó településként vannak jelen a térségben. Bihartorda méretében Sáppal megegyezik, azonban példáján látható, hogy egy erős vezető, aki tőkével és kapcsolatokkal is rendelkezik, milyen sokat tehet községéért és a közösségért. Lélekszámukat tekintve Nagyrábé és Sárrétudvari egyfajta versenyben van a járás egyik alközpontjának szerepéért.

A lakosok száma és a település mérete mellett fontos a lakosság összetétele is. A kor, nem, nemzetiség, iskolai végzettség szerinti összetétel nagyban meghatározza az innovatív jelleget, a fiatalok lehetőségeit és maradni vagy menni akarásukat. Egy Bihardancsházához hasonló előregedő település jövőképe drasztikus beavatkozás nélkül előre borítékolható. Egy pár évtized alatt elvándorolnak a fiatalok, a maradó idősök pedig elfogynak, így a falu elnéptelenedik.

További fontos tényező a munkanélküliek aránya, ami a helység terheit nagyban megmutatja, hiszen minél több a munkanélküli, vagy – más megközelítésből tekintve - minél kevesebb a kereső lakos, annál többről kell gondoskodnia az önkormányzatnak közmunka keretein belül, vagy egyéb eszközökkel. Az összes településen magasnak mondható a munkanélküliek mértéke, azonban a legrosszabb mutatókkal Sáp rendelkezik. A többi községgel szemben ez hátrányt jelent számára, amit tovább növel a hátrányos helyzetű, cigány népesség aránya. Sok köztük az alacsony végzettségű, képzetlen munkanélküli, akiket nehéz visszavezetni vagy bevezetni a munka világába. Bihardancsházán is magas a munkanélküliek száma, viszont arányaiban mérve, ott a munkalehetőség is kevesebb. Bihartordán a közmunka programmal sikerült sok embert visszavezetni a munkába, ami nagyrészt az akkori polgármesternek is köszönhető, aki vezetőként és a település mecénásaként is munkálkodott a helység felvirágoztatásán. Méretüknél adódva több munkalehetőséget biztosít lakosai számára

Sárrétudvari és Nagyrábé, így inkább munkalehetőség szempontjából van jelentőségük, nem pedig munkaerő-forrásként, mint ahogy az a három másik település esetében fennáll.

Végzettségüket tekintve a lakosság száma és a magasabb végzettségűek aránya egyenes arányosságban áll egymással. Ez egy újabb hátrány az alacsony népességű községeknek, hiszen a képzett munkaerő, mint vonzerő a vállalkozásoknak nem áll rendelkezésre. A munkalehetőség hiánya viszont a már meglévő, képzett munkaerő elvándorlását hozza magával, ami így egy megállíthatatlannak tűnő, negatív folyamathoz vezet. Nagyon hasonló problémáktól szenvednek a vizsgált települések, azonban a fennálló nehézségek mértéke eltérő, és általánosságban kimondható, hogy a kisebb településeket jobban sújtja.

Nagyrábé erős és történelmi múltjára, hagyományaira büszke közösséggel rendelkezik, ami az egyik legösszetartóbb az öt településen belül. Így a Sárrét egyik központjaként is szolgál.

Fontos részét képezi a vizsgálatnak a sárréti települések népességének népsűrűség, családi állapot, végzettség, foglalkoztatottság, nemek szerinti eloszlás, valamint etnikai, vallási hovatartozás szerinti elemzése, mivel ezáltal pontosabb képet kapunk a településen élők közösségeikhez tartozásáról, mentális állapotáról. A mentális állapotot nagyban befolyásolja, hogy egy személy egyedülálló, házas vagy özvegy, hiszen a házasságban is van hova tartozni az embernek, míg egy egyedülálló vagy megözvegyült személyre negatív hatással lehet az egyedüllét, amit megpróbálhat kompenzálni azzal, hogy egy közösséget keres, aminek szerves részévé próbál válni. Ilyen közösség lehet egy vallási gyülekezet vagy akár egy etnikai alapon szerveződő csoport.

Bihardancsháza

A Halomszer-dombon talált honfoglalás kori sírok tanúskodnak arról, hogy már a honfoglalás előtt is lakott terület volt. A legjelentősebb rézkori lelőhely a Bihardancsháza - Halomszerdombnak a rézkor tiszapolgári szakaszába sorolható nagy telepe.¹⁷⁵ Először a XIII. század végén a püspöki tizedjegyzékben találkozunk nevével, azután 1384-ben Doncsháza néven, míg egy századdal később már a Dancsháza, majd később a mai nevén szerepel. (Vende, 1901) Története során volt, hogy teljesen elnéptelenedett, majd 33 évvel később újra benépesült. Nevét egyes források szerint a telepítője Rábéi Danos adta, míg más vélekedések

¹⁷⁵Balassa: 1985

szerint egy tehetősebb dancsházai földművestől, Dancs Józseftől kapta a nevét. (I46). „Dancsházán az 1700-1800-as években csak 1/8-ad és 2/8-ad telkesek éltek (három-egy, öt-öt)”.¹⁷⁶ A zsellérek száma ezen a településen többé-kevésbé változatlan maradt évszázadokon keresztül. A fő megélhetési lehetőségeket jelenleg is az agrárium adja, ami részben a település elszigeteltségének köszönhető.

Adottságait, valamint gazdasági, földrajzi és szociális helyzetét tekintve a járás és a vizsgált települések legkisebbike, Hajdú-Biharban pedig a második legkisebb falu, emellett zsákfalu is, amely rendkívül hátrányosan hat szociális, gazdasági és infrastrukturális szempontból. A XVI. században még Békés megyéhez tartozott a település.¹⁷⁷ Sáp, Bihartorda, Nagyrábé és Báránd községek határolják. 1990 óta önálló önkormányzattal és képviselő testülettel rendelkezik, időszakosan a nagyrábéi önkormányzat és polgármester fennhatósága alá is tartozott. Munkalehetőségek csak elvétve biztosítottak a községen belül, ezért a lakosok a környező településekre és városokba járnak dolgozni. A legfőbb megélhetést, vagy a passzív kereset melletti jövedelem-kiegészítést a mezőgazdasági tevékenység jelenti. Vonzerőként hathat a nyugodt és egyben ingerszegény környezet, ami a nagyobb településektől való távolságnak köszönhető. A 831 hektáron elterülő községnek 2011-ben 176 lakosa, népsűrűsége pedig 21,2 fő/km² volt. A 2011. évi népszámlálás során, a különböző statisztikai mutatók alapján az alábbi összetétel jellemző a település lakóira:

A megkérdezett 147 emberből mindegyik magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A népesség korcsoport szerinti megoszlása a következő: 14 év alatti 18, 15-39 év közötti 45, 40-59 év közötti 35, 60-69 év közötti 42 és 70 év fölötti 36 lakos volt. Ez egy ilyen kis település tekintetében jónak tekinthető, hiszen a fiatalok és az idősek aránya közel azonos, ami nem egy tipikus, előregedő falu képét mutatja. A lakosok elmondása szerint azonban sok fiatal hagyta el a községet az elmúlt pár évtizedben és a még itt élők közül elenyésző azoknak a száma, akik jövőjüket is itt képzelik el. A nemek szerinti eloszlás 91 férfi és 85 nő, ami nem teljesen tükrözi a község nemek szerinti megoszlását, de a foglalkoztatottság vonatkozásában szakmailag helyes arányt tükröz. A 15 évnél idősebb személyek családi állapota: 42 nőtlen/hajadon, 63 házas, 32 özvegy és 21 elvált. Iskolázottság szerint a 7 évesnél idősebb népesség körében az alábbi eloszlás figyelhető meg: 1 fő az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, 33 fő 1-7 osztály közötti végzettséggel rendelkezik, 86 fő 8 osztályt végzett, szakmai oklevéllel, érettségi nélkül 39 fő, érettségivel rendelkezik 19 fő, míg egyetemi, vagy főiskolai oklevéllel 1

¹⁷⁶Oláh: 1987

¹⁷⁷Osváth: 1875

fő rendelkezik, ami a térségi és szomszédos településekre jellemzőktől kedvezőtlenebb. Az alacsony iskolázottság rosszabb fizikai és mentális egészséget is feltételez.

A gazdasági aktivitást tekintve 43 fő foglalkoztatott (24,4%), 15 fő munkanélküli (8,5%), 84 fő inaktív kereső (47,7%) és 34 fő eltartott (19,3%) alkotja a lakosságot. Mivel a munkalehetőségek korlátozottak a faluban, ezért feltételezhető, hogy a viszonylag magas foglalkoztatottság a szomszédos településeken elérhető munkahelyeknek tudható be. Az inaktív keresők 47,7%-os arányát az agráriumból megélő őstermelők és mezőgazdasági vállalkozók adják.

Felekezeti hovatartozás alapján 8 fő vallotta magát katolikusnak, 104 reformátusnak, míg 4 fő egyik vallási felekezethez sem sorolta magát. További 55 fő nem adott választ a vallási hovatartozását illetően. A lakosság jelentős része a Sárrétre döntően jellemző református felekezethez tartozik, így a településen túl egy nagyobb közösséghez, a reformátusokhoz is kapcsolódnak.

Bihartorda

A korai írásos dokumentumokban mindenhol Bihar-Torda néven említik, egészen az 1900-as évek kezdetéig. Nevének eredetére két feltételezés van: „Az Árpád által Maróth ellen küldött Velek vagy Elek csapatvezér egyik püspök unokája Turda vagy Torda nevűnek íratik és a 100 magyar nemzetség egyikének neve is Torda volt”.¹⁷⁸Nevének eredetére való utalást először egy osztályperrel kapcsolatban találni, amely a Nadányi családhoz köthető. A perben András mester fiát, Benedeket, Benedek de Torda néven említik.¹⁷⁹

Ez a község is nagy múltra tekint vissza a mezőgazdaság területén. A jobbágyság számának alakulásáról tudjuk, hogy: „Bihartordát a reformkor kezdetén és végén huszonnégy, kilencvenhat, tizenkettő 1/8, 2/8, 4/8, ill. százhárom, kilenc 2/8, 4/8-os jobbágy lakta”.¹⁸⁰

A trianoni döntés előtt a budapest-nagyvárad vasútvonal mentén fekvő település eredetileg nem rendelkezett saját vasútállomással, hanem a szomszédos Sápon volt az állomása. Napjainkban már Bihartorda a magasabb lélekszámú és fejlettebb falu.

¹⁷⁸Osváth: 1875

¹⁷⁹Haan: 1870

¹⁸⁰Osváth: 1875

A vizsgált települések közül a legkeletebbre fekvő község, melyet Bakonszeg, Nagyrábé, Bihardancsháza és Sáp határol. Lakossága és mérete alapján a harmadik legnagyobb Sárrétudvari és Nagyrábé után. Viszonylag nagy átmenő forgalom jellemzi, mivel több nagyobb település között helyezkedik el, így a településen áthaladó forgalom Bihartorda méretéhez képest és a főbb útvonalaktól való távolsága ellenére is jelentős. Ez lehetőséget jelenthet a szolgáltatási szektorban működő vállalkozásoknak, amit az átutazó tömegre alapozhatnak.

Munkalehetőséget a közigazgatás mellett a mezőgazdaság és a településen, illetve a külterületein működő több, nagyobb vállalkozás biztosít. A község 2238 hektáron elhelyezkedő terület egyik vonzerejét a nyugodt környezet mellett a közelben található Remete-tó jelenti. Lakossága 952 fő, míg népsűrűsége 42,5fő/km² volt a 2011-ben végzett népszámláláskor. A lakosságból 2011-ben 871 vallotta magát magyarnak, és 125 cigány nemzetiségűnek, így a roma népesség aránya meghaladja a 10%-ot. A hátrányos helyzetű romák viszonylag magas létszáma miatt a település többlet forrásokban részesül, akik ugyanakkor a rájuk jellemző alacsonyabb iskolázottságnak köszönhetően nehezebben tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon. Ez nagyobb terhet ró az önkormányzatra, hiszen segítenie kell a hátrányos helyzetű lakosokat mind képzéseken, mind pedig munkalehetőségeken keresztül. Korösszetételét tekintve 164 fő 14 év alatti, 300 fő 15-39 év közötti, 259 fő 40-59 év közötti, 104 személy 60-69 év, míg 121 lakos 70 év feletti volt 2011-ben, ami a község elöregedésére utal. A nemek aránya 452 férfi és 500 nő. A családi állapot szerinti megoszlás a 15 évnél idősebb személyeknél, 215 nőtlen/hajadon, 403 házas, 103 özvegy és 63 elvált. A 7 évnél idősebb lakosság eloszlása iskolázottság szerint a következőképpen alakult a 2011-es évben: 11 fő az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, 163 fő 1-7 osztály közötti végzettséggel rendelkezik, míg 348 fő elvégezte a 8 osztályt, szakmai oklevéllel, de érettségi nélkül 212 fő, érettségivel pedig 107 fő rendelkezik, felsőfokú tanulmányait befejezte és egyetemi, vagy főiskolai oklevéllel rendelkezik 36 fő. Ez is a térség egyik központjává tehetné a falut.

Gazdasági aktivitás tekintetében 295 fő foglalkoztatott (31%), 53 fő munkanélküli (5,6%), 321 fő inaktív kereső (33,7%) és 283 fő eltartott (29,7%) alkotja a lakosságot. Ez kedvezőtlen összetételt jelent.

Felekezeti hovatartozás alapján 49 fő vallotta magát katolikusnak, 488 reformátusnak, 7 fő egyéb vallási felekezethez tartozónak míg 237 fő egyik vallási felekezethez sem sorolta magát (24,92%). További 170 fő nem adott választ a vallási hovatartozását illetően.

Nagyrábé

Több feltételezés is létezik Rábé nevének eredetéről. Osváth a következőt írta: „e helység néveredetét homály fedi, annyi bizonyos, hogy nagyon régi telep s így lehető, hogy a Rábé név is Ázsiából hozott személynév volt”.¹⁸¹ Kiss szerint a Rábé azonos lenne a Rába folyónevünkkel, ami kelta eredete miatt lehetséges.¹⁸² Ebben a magyar iromba szóval azonos eredetű sötétvörös jelentésű tövet lehet felismerni. „Nagyrábé a Nagy- előtagot középkori ikerfalvától, Kisrábétól való megkülönböztetésül kapta”.¹⁸³

A település jobbágyi viszonyairól Oláh (1987) a következőt írta: „Nagyrábén az 1800-as években hat jobbágy 1/8, száztizennyolc 2/8, huszonhét 3/8, tizennyolc 4/8, három 5/8, egy 6/8, majd tizenkettő 3/16, három 5/24, tizenkilenc 1/8, száztizenegy 2/8, huszonkettő 3/8, tíz 4/8, kettő 5/8, egy 6/8-ad telek után szolgált.”¹⁸⁴

A 8542 hektáron elterülő település 2127 állandó lakossal rendelkezett a 2011. évi népszámláláskor, a terület népsűrűsége pedig 24,9 fő/km² volt. Az vizsgált 5 település közül területileg a legnagyobb, a lakosság számát tekintve viszont csak a második legnagyobb. Etnikai hovatartozás szerint 1839 fő magyarnak, 138 személy cigánynak vallotta magát. A lakosság kor szerinti eloszlása a következőképpen nézett ki: 296 személy 14 év alatti, 658 fő 15-39 év közötti, 653 fő 40-59 év közötti, 283 személy 60-69 év, míg 237 lakos 70 év feletti volt 2011-ben. Itt is megfigyelhető a fejlődésnek, a fejlesztési lehetőségeknek nem kedvező korösszetétel. A településen élők nemek szerinti eloszlása 1034 férfi és 1093 nő.

A 15 évnél idősebb személyek között a családi állapot szerinti megoszlás 515 nőtlen/hajadon, 931 házasság, 238 özvegy és 147 elvált. A 7 évnél idősebb lakosság eloszlása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint az alábbi: 27 fő az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, 330 fő 1-7 osztály közötti végzettséggel rendelkezik, míg 716 fő elvégezte a 8 osztályt, szakmai oklevéllel, de érettségi nélkül 491 fő, érettségivel 336 fő rendelkezik, 110 fő pedig befejezte felsőfokú tanulmányait és egyetemi, vagy főiskolai oklevéllel rendelkezik. A szakmai oklevéllel, érettségivel és a főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők együttes aránya 46,62%.

¹⁸¹ Osváth: 1875

¹⁸² Kiss: 1987.

¹⁸³Baranyi et al.: 2000

¹⁸⁴ A 18. századi birtokviszonyokról részletes ír Papp Klára monográfiája. (Papp: 1998)

Gazdasági aktivitás tekintetében 651 fő foglalkoztatott (30,6%), 150 fő munkanélküli (7,1%), 782 fő inaktív kereső (36,8%) és 544 fő eltartott (25,6%) alkotta a lakosságot. A vallás szerinti eloszlást a felekezeti hovatartozás alapján sorolták be, amely szerint 68 fő vallotta magát katolikusnak, 1160 reformátusnak, 14 ember egyéb vallási felekezethez tartozónak vallotta magát, míg 371 személy egyik vallási felekezethez sem sorolta magát. A válaszadók közül 9 ateistának vallotta magát és további 502 fő nem adott választ a vallási hovatartozását illetően.

Sáp

A vizsgált települések közül is a második legkisebb. Története során több uralkodótól is kiváltságokat kapott ez a község, amely hosszú időn át a Nagyrábé és Bihartorda előtt állt, mivel Sáp vasútállomását használta a másik két település, mikor még saját állomással nem rendelkeztek.

1003 lakosával 1922 hektáron terül el 52,2 fő/km² népsűrűséggel. Etnikai hovatartozás szerint 926 fő magyarnak, 213 személy cigánynak, 5 fő német és 5 fő román származásúnak vallotta magát. A vizsgált helységek közül csak itt találhatók román és német nemzetiségű személyek, arányuk azonban itt is elenyésző, fél százalék alatti (0,44%). A lakosság kor szerinti eloszlása a következő: 233 személy 14 év alatti, 325 fő 15-39 év közötti, 255 fő 40-59 év közötti, 101 személy 60-69 év, míg 89 lakos 70 év feletti volt 2011-ben. A településen élők nemek szerinti eloszlása 486 férfi és 517 nő.

A 15 évnél idősebb személyek között a családi állapot szerinti megoszlás 268 nőtlen/hajadon, 338 házas, 85 özvegy (11,04%) és 79 elvált (10,26%). A 7 évnél idősebb lakosság eloszlása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint az alábbi: 20 fő az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, 212 fő 1-7 osztály közötti végzettséggel rendelkezik, míg 362 fő elvégezte a 8 osztályt, szakmai oklevéllel, de érettségi nélkül 181 fő, érettségivel 107 fő rendelkezik, 26 fő pedig befejezte felsőfokú tanulmányait, és egyetemi, vagy főiskolai oklevéllel rendelkezik.

Gazdasági aktivitás tekintetében 240 fő foglalkoztatott (23,9%), 118 fő munkanélküli (11,8%), 297 fő inaktív kereső (29,6%) és 348 fő eltartott (34,7%) alkotta a lakosságot. A vallás szerinti eloszlást a felekezeti hovatartozás alapján sorolták be, amely szerint 66 fő vallotta magát katolikusnak, 606 reformátusnak és 173 személy egyik vallási felekezethez sem

sorolta magát. A megkérdezettek közül 155 fő nem adott választ a vallási hovatartozását illetően. A katolikusok aránya itt a legmagasabb, 6,6%, ami már elegendő egy kisebb számú egyházközség fenntartásához, viszont még mindig alacsonynak számít a teljes lakosság körében.

Sárrétudvari

A kutatásban szereplő települések közül a legnagyobb lélekszámú, és a második legnagyobb területen helyezkedik el. 5442 hektáron terül el, 2901 fő állandó lakossággal és 53,3 fő/km² népsűrűséggel. 2411 fő magyarnak, és 97 fő cigány származásúnak vallotta magát. 2011-ben a teljes lakónépességből 527 fő 14 év alatti, 916 személy 15-39 év közötti, 840 ember 40-59 év, 319 fő 60-69 év és 299 személy 70 éves kor feletti életkorú. A gyerekkorúak aránya 18,17%, míg az időseké 21,31%. A nemek szerinti eloszlás alapján 1466 nő és 1435 férfi.

Családi állapot alapján a 15 évesnél idősebb korosztályban 704 hajadon/nőtlen, 1200 házas, 290 özvegy és 180 elvált személy alkotja a település lakosságát. Az iskolázottságot tekintve a 7 éves kornál idősebb korosztályban 28 fő az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, 1-7. osztály közötti végzettséggel 507 fő rendelkezik. Általános iskola 8. osztályt 861-en fejezték be, középfokú iskolája, érettségi nélkül, szakmai oklevéllel 669 főnek van, míg érettségivel 470-en rendelkeznek. Főiskolai vagy egyetemi oklevele 155 főnek van, ami nagyon kevés (7,58%) egy ekkora településhez mérten.

Sárrétudvari foglalkoztatottsági mutatói alapján 933 fő foglalkoztatott (32,2%), 234 munkanélküli (8,1%), 906 inaktív kereső (31,2%) és 828 fő eltartott (28,5%) él a településen.

A felekezeti és vallási megoszlást tekintve 68 fő vallotta magát katolikusnak, 1132 reformátusnak, 5-en egyéb vallási felekezethez tartozónak vallották magukat, míg 798 személy egyik vallási felekezethez sem sorolta magát. A válaszadók közül 9 ateistának vallotta magát és további 887 fő nem adott választ a vallási hovatartozását.

6.3.1. Sárréti projektek 2007-2013

Az elmúlt bő egy évtized alatt végbement fejlesztések és fejlődés nyomon követéséhez összegyűjtöttem a Sárrét területén elhelyezkedő püspökladányi járás 5 településére

vonatkozóan a megvalósult projekteket, amelyekre a vizsgálat kiterjedt. A kutatás szempontjából fontos volt, hogy a lakosság milyen módon és mértékben érzékelte a fejlesztéseket, mennyit tudott azokról, vállalt-e szerepet megvalósításukban. Természetesen arra is figyelemmel kellett lenni, hogy hogyan alakulna a hozzáállásuk a további fejlesztésekhez.

6.3.2. A LEADER pályázatok eredményessége

A 2007-13-as uniós ciklusban a Sárrét elemzett községei 20 pályázatot nyertek el a LEADER program keretében. A 20 projektből 18 meg is valósult, ami 90%-os sikerességet jelent. Ez akár kiváló eredménynek is tekinthető, azonban a falvak közt nagyok a különbségek. Amíg 4 község minden elnyert projektjét teljesítette, addig Nagyrábé 4 elnyert pályázatából kettő nem valósult meg, ami darabszám esetében 50%-os, míg összecszerúságát illetően 53%-os teljesítést jelent csak.

Az eredményeket a 23. táblázat tartalmazza.

23. táblázat. Az elnyert LEADER támogatások alakulása a 2007-2013 európai uniós költségvetési ciklusban.

Nyertes	Megvalósítás helye	Jogcím / Projektcím	Elnyert támogatás összege
Bihardancsháza Község Önkormányzata	Bihardancsháza	Bihardancsháza központjában lévőépület állagának megóvása	9 909 166 Ft
Szalai András	Bihartorda	Minőségi informatikai szolgáltatás fejlesztése eszközbeszerzéssel	997 750 Ft
Bihartordai Református Egyházközség	Bihartorda	Bihartordai református templom felújítása	14 996 865 Ft
Natura Gold Land Kft.	Bihartorda	Hűtőkonténer beszerzésével árualap növelése Nagyrábén	10 350 210 Ft
Bihartorda Településüzemeltető	Bihartorda	Technológiai fejlesztés a Bihartorda Településüzemeltető Nonprofit Kft. számára	2 996 500 Ft

Nonprofit Közhasznú Kft. - Bihartorda			
Bihartorda Községi Önkormányzat	Bihartorda	Bihartodai közösségi ház felújítása	9 995 000 Ft
Serdült János Csaba	Bihartorda	Szolgáltatások fejlesztése, korszerűsítése eszközbeszerzéssel	991 250 Ft
Bihartorda Községi Önkormányzat	Bihartorda	"Elszármazottak napja és Államalapítás ünnepe" című rendezvény megvalósítása Bihartorda településen	5 000 000 Ft
Metalion Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.	Nagyrábé	Vas-műszaki, vegyeskereskedelmi üzlet építése	20 000 000 Ft
Nyertes	Megvalósítás helye	Jogcím / Projektcím	Elnyert támogatás összege
Ifj. Társi László	Nagyrábé	Nagyrábén egy összkomfortos falusi szálláshely valósult meg két vendégszobával, mely összesen hat fő elszállásolására alkalmas. A projekt keretében egy megújuló energiaellátást biztosító berendezés is beszerzésre került, mely a fűtés és a melegvíz ellátásához fog segítséget nyújtani.	10 000 000 Ft
Ványai Gusztáv	Nagyrábé	Szálláshely és kapcsolódó szolgáltatások kialakítása Nagyrábén - Nem valósult meg	8 279 135 Ft
Ványai Gusztáv	Nagyrábé	Pálinkafőzde korszerűsítése Nagyrábén - Nem valósult meg	10 000 000 Ft
Sápi Református Egyházközség	Sáp	Sápi református templom felújítása	14 995 000 Ft.
Nagy Hajnal	Sárrétudvari	Szálláshely kialakítása Sárrétudvariban	9 662 995 Ft

Lagrol Sertésenyésztő Mezőgazdasági Szolg. És Ker. Kft	Sárrétudvari	Iroda helyiség és információs pont létrehozása Sárrétudvariban	19 775 955 Ft
Bihari Imre	Sárrétudvari	A vállalkozás színpadtechnikai szolgáltatásokat nyújt. Az új hangtechnikai eszközök és berendezések beszerzésével a vállalkozás szolgáltatási színvonala és versenyképessége javul.	9 808 891 Ft
Zagyva László Vegyes Kar Társadalmi Szervezet	Sárrétudvari	A kórus működéséhez szükséges eszközök beszerzése	1 025 800 Ft
Sárrétudvari Nagyközség Önkormányzata	Sárrétudvari	Élhetőbb közösségi színtér Sárrétudvariban	9 935 904 Ft
Sárrétudvari Református Egyházközség	Sárrétudvari	Biblia Tábor 2014	1 500 007 Ft
Sárrétudvari Nagyközség Önkormányzata	Sárrétudvari	A település első írásos emlékének 800. évfordulója	2 763 778 Ft

Forrás: Bihar–Sárrét Vidékfejlesztési Egyesület: Nyertes Pályázatok 2012-2013 kiadványból saját szerkesztés

A pályázati aktivitás ugyanakkor rendkívül eltérő volt a vizsgált községek esetében. Az aktivitás természetesen függött a lakosság számától, de számos más tényező is befolyásolta azt. Ezek közül az önkormányzat tevékenysége, az állampolgárok egyedi aktivitása és nem mérhető módon, de erősen érzékelhető tényezőként a falu hangulata, illetve jövőképe is szerepet játszott.

Enne eredményeképpen aktivitásban Bihartorda mutatta a legkedvezőbb képet, és Sárrétudvari teljesítménye is dicséretes. Nagyrábé, Sáp és Bihardancsháza önkormányzata, lakossága azonban úgy látszik, nem készült fel az uniós lehetőségekre. Szemléletük nem a kívánt mértékben alakult az új lehetőségek kihasználásához.

Az értékelt ciklusban az 5 község összesen mintegy 173 millió forint LEADER támogatásban részesült, amelyből 154,7 milliót fel is használtak. Ebből következik, hogy két elnyert támogatás Nagyrábé esetében nem került felhasználásra. Mintegy 18,3 milliós értékben a beruházások nem realizálódtak.

A legnagyobb forrást, 54 millió forintot Sárrétudvariban használták fel 7 projektet megvalósítva. Az aktivitás a község nagyságát figyelembe véve reálisnak tekinthető. Ugyancsak 7 projekt került befejezésre Bihartorda községben, ami nagy aktivitásra utal, de ezek összértéke csak 48,3 millió forint volt.

Más eredményt mutatott a fajlagos – 1 lakosra jutó – felhasználás. Itt a legmagasabb mértéket Bihardancsháza érte el, ahol lakosonként 57.611 forint forrás jutott. Bihardancsháza magas 1 főre jutó összege egyetlen beruházás értékéből jött ki, egy templomfelújításból. Ez jól tükrözi egy-egy kisfalu lehetőségeit és utal a falu prioritásaira is. Jó mutatót ért el Bihartorda a maga 47.014 forintos lakosonkénti felhasználással.

A többi község eredménye nagyságrendileg hasonló: 14.101 és 18.777 forint között alakult a falvak egy-egy lakosára vetítve. Kiemelendő, hogy a bihartordai fejlesztések között is dominánsak voltak a szociális jellegű beruházások, illetve projektek, de megjelentek a gazdasági területre ható fejlesztések is. Ezek a nyertes pályázatok aktívabb gazdaságfejlesztő tevékenységekre is utalnak.

A kistérség átlaga 19.951 forint volt, tehát 1 főre vetítve nem érte el a 20.000 forintot. Szakmai szemmel nézve ez igen kevés a fejlődés olyan üteméhez, amelyben benne van a felzárkózás reménye. Különösen azért, mert gazdasági beruházás, fejlesztés csak elvétve akadt. Ezt a 24. táblázat mutatja be.

24. táblázat. A LEADER támogatások alakulása községenként és az egy főre jutó támogatási összeg.

Település	Elnyert pályázatok száma (darab)	Megvalósult pályázatok száma (darab)	Elnyert támogatások összege (Ft)	1 főre jutó támogatás (Ft/fő)
Bihardancsháza	1	1	9.909.166	57.611
Bihartorda	7	7	45.328.225	47.142
Nagyrábé	4	2	30.000.000	14.104
Sáp	1	1	14.495.000	14.950
Sárrétudvari	7	7	54.473.000	18.777
Összesen	20	18	154.705.821	19.941

Forrás: Bihar–Sárrét Vidékfejlesztési Egyesület: Nyertes Pályázatok 2012-2013 kiadványból saját szerkesztés

Ezek után célok szerint csoportosítottam a projekteket, amelyből jól lehetett következtetni a kistérség fejlesztési prioritásaira. Ezért nem volt meglepő, hogy gazdasági fejlesztési projekt kevés volt. Ezzel szemben az egyházi típusú projektek az összforrás 20,4%-át tették ki, ami a legnagyobb arány a régiós fejlesztések között. Nem lebecsülve a kulturális célú programok jelentőségét, arányuk 18,4%, ami szintén irracionálisan magas.

Négy olyan terület van, amely nagyságrendileg egyformának tekinthető. Arányuk 12,7%-12,9% közötti. Ezek a következők: épületfelújítás (önkormányzat, falu főter), kereskedelem fejlesztés (vas- és műszaki bolt építés), szállásfejlesztés (2 projekt), információs technológia fejlesztés (információs pont). Elhanyagolható mértékű volt a szolgáltatás fejlesztés a maga 0,6%-os részesedésével. Ezeket az adatokat a 25. táblázat tartalmazza.

25. táblázat. A LEADER támogatások megoszlása fejlesztési területei

Fejlesztési terület	Összeg	%-os eloszlás
Kulturális cél	28.535.575Ft	18,4
Egyházi cél	31.498.865Ft	20,4
Épület felújítás	19.498.166Ft	12,9
Szállásfejlesztés	19.662.995Ft	12,7
Szolgáltatásfejlesztés	991.250Ft	0,6
Kereskedelemfejlesztés	20.000.000Ft	12,9
Információs technológia	19.757.955Ft	12,8

Forrás: Bihar–Sárrét Vidékfejlesztési Egyesület: Nyertes Pályázatok 2012-2013 kiadványból saját szerkesztés

Összességében elhanyagolható volt a LEADER forrásból történő gazdaságfejlesztés ebben a ciklusban, Ebből következőképpen hosszú távú munkahelyteremtés sem történt meghatározó mértékben. A szálláshely fejlesztésnek lehetnek még ilyen áttételes hatásai. Figyelemre méltó, hogy 2 olyan projekt is finanszírozásra került, amely a helyi értékek megőrzését, illetve annak lehetőségét volt – részben, vagy egészben – hivatott szolgálni.

Tehát a kérdőívre válaszolók döntően ezekről a projektekről, illetve, miután nem volt számukra ismert a fejlesztések finanszírozási forrása, a falu fejlődéséről nyilvánítottak véleményt a maguk felkészültsége, tudása, informáltsága alapján.

A fejlesztések azért is fontosak egy-egy falu életében, mert javíthatják az infrastruktúrát, a szociális körülményeket, az egészségügy és az iskolák helyzetét, színvonalát. Hozzájárulhatnak a közlekedési, környezetminőségi, munkahely-teremtési, gazdasági vonzerőt érintő és kereseti viszonyokhoz, amelyek az életminőség alapelemeit jelentik a vidéki létben. A beruházások, a projektek szempontjából rendkívül fontos, hogy ezek mennyire jutnak el a lakossághoz, milyen mértékben hasznosítják azokat, hozzájárulva a lakosság mentális, állapotához, jövőképehez. Arról is képet adnak, szeretik-e falujukat, és milyen szempontok alapján tervezik a községükben maradásukat vagy elvándorlásukat, valamint, hogy azokat milyen okok határozzák meg. Ezek megállapítására kérdőívet dolgoztam ki, amely a mellékletben olvasható.

A kérdőív tartalmazza a személyes adatok mellett az ambíciójukat, viszonyukat a településhez és a közösség életéhez, és a település fejlődésével kapcsolatos ismereteiket. Az interjú kérdéseit 3 csoportba soroltam. Az első csoportban tettem azokat a kérdéseket, amelyek az egyén életkorát, illetve kapcsolatát, kötődését a településéhez voltak hivatottak feltérképezni. Fontos volt felmérni, hogy mióta él a lakóhelyén, mi köti a településéhez, milyen adottságai, képességei és lehetőségei voltak eddig a közösségi életbe való bekapcsolódásra. A második kör kérdései a település és a helyi közösség életében, a projektekben való szerepvállalását térképezték fel. Továbbá azt, hogy az ismeri-e a megvalósult fejlesztéseket, és ha igen, akkor hogyan ítéli meg azok szükségességét, hasznosságát. A harmadik, utolsó kérdéskör a LEADER programra vonatkozik. Felméri a válaszadók tájékozottságát a programmal kapcsolatban, illetve azt, hogy az annak keretén belül megvalósult fejlesztések mennyire illeszkedtek az alapelveihez, szellemiségéhez. A jelenleg és a jövőben felmerülő igényeket, megvalósuló fejlesztéseket és a lakosság ezekbe történő bevonásának lehetőségeit méri fel.

6.3.3. A kérdőívek és interjúk elemzése és értékelése

A kérdőíveket, amelyek a lakosság véleményét voltak hivatva értékelni, először véletlenszerűen küldtem ki községenként 25-25 fő részére. Bihardancsháza esetében az első kiküldést nem töltötte ki senki a faluban élők közül. Sárrétudvari község esetében a spontán kiküldött kérdőívekből egyet küldtek vissza, ami nem volt mérhető eredmény a falu hangulatát tekintve.

A bihartordai eredményből két kitöltött kérdőívnel szintén jobb eredményt vártam. Sáp esetében visszaküldtek 2 kérdőívet, ami a többi faluhoz képest akár pozitívként is értékelhető. A legtöbb spontán válasz Nagyrábéról érkezett, szám szerint három. Köztük volt

az egyetlen önkormányzati dolgozó, az egyetlen, aki vállalta a nevét, és névvel is küldte vissza az interjút. Ezt opcionális válasznak tekintettem, mert ő kötelességének érezte, hogy reagáljon a megkeresésre.

Másodjára ismételt 25-25 interjút küldtem szét véletlenszerűen, még rosszabb eredménnyel. Egyetlen kérdőívet sem küldtek vissza. Próbáltam megvizsgálni, hogy milyen okokra vezethető vissza a válaszok elmaradása. Így a beszélgetések során ugyanazokat az érveket sorakoztatták fel, akik a levelet kapták. Nevezetesen, hogy nem tudja, nem érdekli, nincs ideje rá, járatlan a számítógépes válaszadásban - ezek voltak az indokok. Szinte mindenkinek mindegyik válasz elhangzott, illetve az okok mindegyike elhangzott a személyes beszélgetések során. Ez az interjúkkal kapcsolatos tartózkodó magatartás további olyan okokra is visszavezethető, mint az érdektelenség, lustaság, az óvatosság, a tájékozatlanság. Több esetben előfordult, hogy először nem a valódi okot nevezték meg.

Ugyanakkor szintén véletlenszerűen, de a személyes interjúk alapján sikerült falvanként minimum 5 fővel kitöltenem a kérdőívet. Természetesen vigyáztam arra, hogy a válaszok önkéntesek és ne sugalltak legyenek, ezért igyekeztem személytelenül, többlet információkat nem hozzátenni, csak segíteni a kitöltésben. A kérdések arra irányultak, hogy mennyire informáltak, mit tudnak a falujuk életéről, mennyire érdekli őket lakóhelyük jövője. A kérdőív alkalmas volt arra, hogy mérje a személyes ambíciókat, a falu vezetését, a vágyukat, a lehetőségeket, valamint a korlátokat.

Ugyanakkor ez a típusú kombinált kérdőív és személyes beszélgetés lehetővé tette, hogy egyszerű értékelés mellett, - amelyet elkülönítetten is elvégeztem – személyes benyomásaimat is az értékelés részévé tegyem. De elkülönítettem fogalmaztam meg az interjú során szerzett tapasztalataimat. Az értékelést falvanként végeztem, majd a régióra nézve tehető és tett megállapításokat fogalmaztam meg.

Bihardancsháza

A vizsgált települések közül a legkisebb falu, arányosan a legtöbb lakost veszített település: sajátosságai éppen a kis számú lakosságából adódnak.

A válaszadók teljesen lefedték a falu korosztályait; fiatal, középkorú és szépkorú is volt közöttük. Az átlag életkoruk 49 év, 13-77 éves szélső értékekkel. Egész életüket ebben a

faluban éltek le (2 fő nő, 2 fő férfi), bár van közöttük olyan, aki házasság révén került a faluba. A legfiatalabb szeretne elkerülni, a többiek itt szeretnék leélni életük hátralevő részét, Ebben nagy szerepet játszik, hogy – a jó közbiztonság, a csendes környezet és a kis, összetartó közösség miatt is – szeretik falujukat, mint ahogy az is, hogy nem látnak lehetőséget a változtatásra.

A falu kis mérete, a csökkenő lakosságszám és főleg az elöregedés miatt a válaszadók elég pesszimisták a jövőképet illetően. Ez sajnos meghatározza aktivitásukat is a falu életében történő szerepvállalásban. Aktív szereplője senki nem akar lenni a községnek, mint ahogy ezt eddig sem tették. Ugyanakkor, ha vezetnék őket, – 1 fő kivételével, aki korával magyarázta visszahúzódását – valamilyen szerepet szívesen vállalnak. Nem érzik magukat elég felkészültnek a kreatív részvételre. Bár volt olyan, aki az egyfajta „alvó-pihenő” falu fejlesztési irányt elképzelhetőnek tartaná. Tisztában vannak vele, hogy az egyetlen esély, ha új célt fogalmaznak meg a falunak és tudják, hogy minden fejlesztés növeli az esélyt, még ha csak halványan is.

Megvalósult fejlesztésekre vonatkozóan általában ismerik a fejlesztéseket, de nem tudják a forrásokat elkülöníteni, nem tudják, mi valósult meg uniós, mi állami és mi magán forrásból. Ugyanakkor sok minden hiányzik, sok minden pedig nem kellő minőségben (iskola, szolgáltatás, munkahely) valósulhat meg. A falu méretéből is adódik, hogy a legkisebb fejlődést is észreveszik, örülnek neki és hálásak. Egy-egy fejlesztés, rendezvény, esetleg egy-egy új munkahely helyben mindig jól jön.

Nem érzékelik, hogy személyes haszon vezérelne valakit, bár tudják, hogy anélkül nem igazán mozdul semmi a világban. Ugyanakkor a köz fejlődik, a haszon közös, és hogy a lakóhelyükön nem lehet felesleges beruházás.

A jövőben, ha értelmét látják, mindenki részt venne a fejlesztésben, szépítésben. Tudják, ismerik a korlátaikat (képesség, tehetség, anyagiak, család, stb.), de szeretik falujukat, és segítenének.

A LEADER szellemiségét nem ismerik, de a beszélgetés során jónak találták. Ugyanakkor keveset tudnak a fejlesztésekről, de látják és értékelik azokat. Beleillőnek találják és szükségesnek érzik a létrejött fejlesztéseket, de azt egyikőjük sem tudta, hogy jobb és szükségesebb beruházások lehettek-e volna. Nincs rálátásuk, nem igazán látják az összefüggésükben a fejlesztések hátterét, azok alrendszerét.

Úgy ítélik meg, hogy Bihardancsházán már késő gazdasági beruházásokat, fejlesztéseket végezni, mivel a kis létszámú lakosság nem tudná azokat fenntartani, legfeljebb a szolgáltatás lehetne olyan, ami még nem késő. Öreg a falu, kevés a munkaerő. Sok az idős, az egyedülálló, így elsősorban a szociális, infrastrukturális beruházások jöhetnek szóba. Hangulat- és életminőség javító beruházások, amelyek szóba jöhetnek.

Hisznek abban, hogy azért meg lehet mozgatni a falu lakosságát, főleg ha többet tudnának a lehetőségekről. Ha több lenne a siker, az jobban összekovácsolná a falut. Ugyanakkor volt olyan válaszadó, aki nem hisz ebben és a falu elszorvadásáról beszélt.

Keveset tudnak a faluról, nem ismerik annak történelmi, helytörténeti és építészeti értékeit. Az idősek emlékeznek arra, hogy milyen volt, amikor a lakosság a mai kétszerese, két és félszerese volt. Emlékeznek arra, hogy egy bárándi vállalkozó – sajnos csak korai haláláig – életet lehelt a faluba, falusi turizmus, vendéglátás vállalkozásával. Feltárta a helyi értékeket. Jó korszaka volt a falunak, ma is jó lenne egy ilyen pénzes vállalkozó. Van még ma is olyan épület, a faluban, ami alkalmas lenne erre, asszonyok is, bár kevesen, akik a térségi gasztronómiában értékteremtők lehetnek.

Bihartorda

Közepes méretű községe a kistérségnek, sorrendben 3. Lélektanilag egészen más közegnek számít, mint a járás többi települése. Bármennyire is hasonlóak az adottságok, bármennyire ugyanaz a mezőgazdasági adottság, ugyanazok a vallásfelekezetek dominálják – főleg református, kisebb részben katolikus népesség –, amelyekkel azonban más vezetőre találtak.

A válaszokat népesség arányosan – korra, végzettségre, nemre vonatkozóan - gyűjtöttem össze elsősorban az interjúk alapján. Az öt válaszadó (1 középiskola, 2 szakmunkás, 2 főiskola) átlagos életkora 45,2 év volt, ebből 3 hölgy és 2 férfi adott válaszokat.

Jellemzően a kitöltők életük jelentős szakaszát Bihartordán élték. A térségre jellemzően rendkívül gyenge a motiváció, a szándék a faluban, ami két okra is visszavezethető. Az egyik ugyanúgy a változtatási szándék gyenge megvalósítási képessége (magyarán röghöz kötöttek az emberek), a másik, hogy szeretnek itt élni, látják a fejlődést, épül-szépül a falu, javulnak az életminőség feltételei, több a munkahely, javulnak a fizetések. Ezért a válaszadók közül mindenki helyben szeretné leélni az életét, bár gyerekeik számára jobb jövőt képzelnek el. Ezért

sokan járnak Debrecenbe középiskolába, és számos bihartordai gyerek jár egyetemre, elsősorban Debrecenbe. Közülük sokan el kívánnak költözni a végzés után. A bihartordai maradni akarók és eltávozni szándékozók életkora alapján azért a pozitív hozzáállástól függetlenül, lakosság csökkenés várható hosszú távon. Ennek ellentmond, hogy növekszik a cigány népesség, ami ellensúlyozhatja a magyar lakosság csökkenését. Persze ennek hatását vizsgálni már egy másik dolgozat témája kell, hogy legyen.

A válaszadásból kiderül, hogy Bihartorda egy igazi élő falu, jó közösség. A kérdőív kitöltői mindnyájan magukénak érzik a falut, és minden közösségi tevékenység szívesen vállalt szereplői. Szerepvállalásuk, mint ahogy a többi község esetében, igazodik teljesítőképességükhöz, tehetségükhöz és szabadidejükhöz egyaránt. Önálló kezdeményezés kevés van a faluban, de bíznak a vezetőikben, főleg a polgármesterükben. Az ő utasításait, kéréseit bármikor végrehajtják, legyen szó bármilyen területen megfogalmazott feladatról. Látják az utóbbi évek fejlődéseit a faluban, a beruházásokat. A településen az öregek otthona, a templom, a munkalehetőségek, a cigányság sorsának változása, a református templom felújítása mind olyan beruházások, amelyek minőségi változást hoztak és hoznak a falu életében. Minden ember személyes haszna minden beruházás, de a zsebébe senkinek nem kerül semmi. Ez az igazi közösségi érdek.

Olyan hozzáállással találkoztam a faluban, amely ritka. Mindenki kortól, nemtől, iskolai végzettségtől függetlenül szeretne részt venni a falu fejlesztésében, fejlődésében. Ugyanakkor aktív, kreatív személyt itt sem találtam a válaszadók között.

A nagy változásokat eredményező fejlesztések forrásairól vajmi keveset tudnak. Ugyanakkor nekik mindegy, hogy honnan érkezik a támogatás, ha szükség van rájuk és tudnak, segítenek. Kétkezi munkától a beruházások propagálásáig, a rendezvényeken való aktív és passzív részvételig mindent maguknak érznek.

A válaszadók önálló kezdeményezésekhez nem találják magukat illetékesnek. Tudják, hogy jó kezekben van a község jövője. Nem érzik magukat elég kezdeményezőnek, illetve úgy gondolják, többet kell tudni a lehetőségekről, a megoldásokról ahhoz, hogy kitaláljanak valami jót. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem gondolják tovább a terveket, a megvalósítás módját.

A LEADER-ről hallottak, de igazából nem tudják, hogy milyen lehetőségeket biztosít, milyen a gondolatisága, ezért is nehezen tudják elkülöníteni a támogatások forrását.

Örülnek a fejlesztéseknek, szinte mindennapjaikban érzik bizonyos területeken a változások előnyeit. Jobb a környezet, jobb a gyermekek helyzete, jobban megbecsülik az öregeket. Rendezettebbek lettek a helyi cigány közösség tagjai. Dolgoznak, sőt vannak, akik dolgoznak, mégpedig nagyobb számban állnak munkába, mint a megelőző években. Több az összetartó mikroközösség és az ezeket összekovácsoló kulturális program is. Szerintük nem volt semmi felesleges, sőt többre lenne szükség. Olyat sem tapasztaltak, hogy valami személyes érdekből valósult volna meg, olyat azonban igen, hogy a polgármester és néhány más gazdasági potentát, vagy jól álló személy saját vagyonából is áldoz a faluért.

Persze ennek megítélése nehéz számunkra, mert nem teljesen informáltak ezekben az ügyekben. Miután minden kell a falunak, amely korábban elmaradott volt, és még ma is annak tekinthető – még akkor is, ha jelentős a javulás – messzi még az az idő, és távol van az a helyzet, hogy a falu fenntartható módon tudjon működni. Akik ott laknak, a válaszadók szerint mobilizálhatók, megmozdíthatók, akár munkáról, akár kultúráról vagy szórakozásról van szó. Az interjúalanyok személy szerint erejükhöz, tudásukhoz és idejükhöz – a család a legnagyobb segítség és legnagyobb konkurencia is egyben – áldoznának és dolgoznának az eddigi fejlődés fenntartásáért.

A fejlesztések szerves részei a mai falu életének, szinte természetesen élik meg a beruházások használatát. Örülnek annak is, hogy egyre több a rendezvény, sőt annak örülnének – persze azért nem mindenki (van, akit hidegen hagy és van, akit bosszant) – a válaszadók, ha még több közösségépítő program, szórakozás is lenne a faluban, ami megtöri a dolgozós hétköznapi monotonitását, és kikapcsolódást nyújt. A falunak minden kell, amit fent tud tartani, illetve illeszkedik a falu életébe. Szerintük „idegen” projekt még nem volt Bihartordán.

A válaszadók szerint a gazdasági projekt hosszú távú erősítést jelent a falunak, több a bevétel, több a munkahely, jobb a megélhetés a településen, de tudják, hogy ennek éppen a képzett munkaerőhiány miatt korlátai vannak. Úgy érzik, a falu fejlődése ebből a szempontból a fenntartható felé halad.

A szociális beruházások, miután rossz volt az infrastrukturális helyzetük (templom, az egészségügyi, iskolai, temetői, öregek otthona, stb.), mindenképpen indokoltak voltak. Sokat fejlődött a pénzkereseti lehetőség is a faluban, ami élhetőbbé, komfortosabbá, sőt vidámabbá teszi lakóhelyüket. Ezt élményként élik meg a tordaiak. Azt azonban nem teljesen látják, hogy emiatt jelentősen megnőnek a fenntartási költségek, nő a rezsi. Ennek forrásáról, illetve a költségek növekvő fedezetéről nemigen tudnak. Bíznak abban, hogy a falu vezetői megtalálják

az arányos, fenntartható megoldásokat. A lakosság élvezi a fejlődés összes jelét. Ezért jó szándékkal, pozitív aktivitással szolgálnák a falu ügyét, segítenék és támogatnák a beruházásokat. Ebben a vezetők személyes példamutatása inspirálja őket.

Véleményük szerint a faluban jó a kommunikáció, akik igénylik, azokhoz eljutnak a lehetőségek, a kérések és a fejlődés eredményei is. Talán van tartalék még egy 20% körüli teljesen passzív rétegben, de ők nehezen megmozdíthatók, mobilizálhatók. Még több eredmény, még nagyobb sikerek talán őket is megmozdítanák. Akkor talán a fiatalok kevesebben mennének, vándorolnának el a településről a nagyvárosokba. Ha a régió is fejlettebb lenne, gyorsabban fejlődne, akkor még könnyebb helyzete lenne a fejlesztésben a lakosságmegtartásában a Sárrétet alkotó falvak vezetőinek is.

Ami érték van a faluban (gasztronómia, épített örökség), azok feltárása, annak konzerválása, megőrzése megtörtént. Folyik a helytörténeti kutatás, szakemberek bevonásával a falu címere is készül. Ugyanakkor kevesen ismerik a falu néprajzi értékeit. Talán ha már általános iskolában több idő jutna helyi – amúgy nem túl gazdag – értékeinek oktatására, jobban érvényesülne a „múltunkban a jövőnk” szemlélet. A Sárréten található annyi örökség, ami már megérdemelne nagyobb teret az oktatásban, és akkor jobban ki lehetne hangsúlyozni a helyi értékeket.

Nagyrábé

A nagyrábéi interjúk jól tükrözték, hogy a vizsgált települések közül a második legnagyobbról van szó. Végül 6 fővel történt kérdőíves adatfelvétel és személyes beszélgetés. Átlagos életkoruk 48,6 év, akik közül 2 fő nyolc általános iskolai osztályt végzett, hárman középfokú végzettséggel rendelkeznek, egy pedig főiskolai diplomát szerzett. Érdekes, hogy itt volt a válaszadók között az egyetlen, aki deklaráltan mezőgazdasági, nevezetesen mezőgazdasági technikai végzettséggel rendelkezett.

Az alacsony mobilitásról árulkodik, hogy minden válaszadó helyi születésű, és a legfiatalabb kivételével jelen pillanatban nem tervezi, hogy a jövőben változtatna lakóhelyén. Talán ez annak tudható be, hogy Nagyrábé törekszik a mikrotérségen belül egy központi státusz elérésére. Az, hogy meg tudja-e szerezni a vezetést, annak a valószínűsége nem túl nagy. Ennek egyik fő oka a középiskola hiánya, amúgy lehetne a négy település: Bihardancsháza, Bihartorda, Nagyrábé, Sáp központja, de a középiskola hiánya miatt perifériális helyzete ellenére erre a szerepre Sárrétudvari esélyesebb.

Az összes interjú alany és válaszadó partnerem közül itt volt az egyetlen, aki konkrétan tudott válaszolni a szerepvállalásra, annak feladataira. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy szívügye a falu fejlődése és a fiatalok közösségének fenntartása, másrészt pedig, hogy több mint 30 éve került a helyi Művelődési Házba dolgozni, így hát alkalmazottként kötelessége a kérdéskörrel foglalkozni, abban feladatokat ellátni. A többiek a községben is csak általános szerepvállalásról tudtak beszámolni. Nem szerveznek, de részt vesznek, ha munkájukra, segítségükre van igény. Minden segítséget felajánlanak, amire képesek, amire telik idejükből, erejükből. Úgy érzik, hogy az itt megvalósult fejlesztések a közösség érdekében készülnek, személyes haszon nélkül. A kastély eladásával és fejlesztésével nem tudnak mit kezdeni, de tudják, hogy magánerő is van mögötte.

A művelődési előadó kivételével a többiek inkább passzív, de semmiképpen sem proaktív szereplők. Ugyanakkor a falu rendezvényein előszeretettel részt vesznek. Kivételt jelent kora miatt a legidősebb (77 éves) válaszadó, aki családja révén, inkább hallomásból szereplője a fejlesztéseknek, eseményeknek, legyenek azok önkormányzatiak, kulturálisak, szakrálisak, társadalmi vagy gazdasági jellegűek. Érdeklődésük az eseményekhez kapcsolódóan példaértékű, ez bizonyítja, igazolja faluszeretetüket is.

Az egyetlen hivatalból tájékozott válaszadó kivételével nem ismerik a konkrét pályázatokat, azt pedig végképpen nem, melyik milyen forrásból táplálkozik. A művelődési előadó ugyanakkor konkrétan nevesíteni tudta a 3 LEADER pályázatot, amelyek szociális, illetve infrastrukturális alapúak voltak (fesztivál szervezés, világítás kiépítése, kapcsolatépítés az ifjúságnak). Legalább a körülbelüli értéküket is ismerte.

A válaszadók úgy gondolják, hogy a fejlesztések nem olyan nagymértékűek, hogy azok fenntartása ne lenne biztosított. Úgy ítélik meg, hogy a szállás hosszútávon is perspektivikus lehet. Talán a rendezényszervezésben vannak lehetőségeik, de azért vannak, akik ezt kétségesnek ítélik.

A fejlesztésekből a jobb feltételek miatt jobb közösségi életet várnak. Több vendég, idegen jelenhet meg a faluban, ami több munkahelyet ad, és növeli az árbevételt, ami lehetőséget biztosít új fejlesztésekre, akár már saját forrásból. A falu élete és a családi rendezvények (esküvő, lakodalom, születésnapok), társadalmi események jobb körülmények között zajlanak, és reményeik szerint gyakrabban látogatnak majd haza a faluból elszármazottak. Ugyanezt a tevékenységet erősíti, ha rendezvény van az intézményekben.

A fejlesztéseket célszerűnek és szükségesnek ítélik a válaszadók. Azt mondják, jó lenne, ha már ott tartanának, hogy lehetne itt felesleges beruházásokat aktiválni. Az azt jelentené, hogy már minden rendben van a lakóhelyükön életterükben.

A interjúk alanyai egységesen nyilatkoztak mozgósíthatóságukkal kapcsolatban. Proaktivitás nem, de aktivitás mindenképpen jellemzi őket. A szűkebb és tágabb család után a falu az első. Ugyanakkor mindenki felméri a lehetőségeit, és bár nem kezdeményezően, de aktívan megtalálná a helyét a fejlesztések folyamatain belül. A pályázatok megírásától az egyszerű szellemi vagy fizikai, társadalmi munkáig mindenre van jelentkező.

A nagyrábéi fejlesztéseket elfogadják, sőt szükségesnek ítélik. Úgy gondolják, amik eddig történtek, azok illeszkednek a falu képéhez, a falu jövőjéhez. A fejlesztések kapcsolódnak egy kicsit egymáshoz, hiszen a helyi termékek a turizmus vonzóerejévé, erősítőjévé válhatnak. Ugyanakkor hiányolják a közvetlen gazdasági típusú, munkahelyteremtő beruházásokban a nagyobb aktivitást. Ez előrevetíti a forrásszegény térségek legfőbb gondját, a harmonikus fejlesztés dilemmáját. Munkahelyteremtés, árbevétel vagy rezsínövekedés. Ebben a problémakörben kell megtalálni az arányos fejlesztést, ami fenntartható, és egyaránt nyújt életminőség- és hangulatjavító megoldásokat, valamint hozzájárul a helyi gazdaságélénkítéshez is. A tét, a cél Nagyrábé esetében akár még az is lehet, hogy a sárréti térség csökkenő lakosságú falvaiból tud-e életteret biztosítani a térségi bevándorlóknak, vagy maga is elvándorlási hellyé változik. Ebben segíthetnek olyan kulturális rendezvények, amelyek vonzzák a helyet, ahol közösségi programok vannak, lehetőségek születnek. Persze ez csak egyetlen a lehetőségek közül, és nem is a legerősebb.

A lakosság megkérdezése az esetek többségében, sőt talán minden esetben indokolt, de a döntést mindenképpen szakemberek kezébe kell adni. Ugyanakkor a lakosság véleményét mindenképpen ismerni kell a helyes döntéshez, hiszen értük is történik minden fejlesztés, és más esetben olyan beruházás születhet, ami idegen, a falu nem fogadja el, ami pedig ronthatná a hangulatot. Másrészt a nem támogatott, vagy egyenesen elutasított dolgoknak nincs jövője, és így fölöslegesen áldoznának rájuk pénzt, időt és energiát. A döntés azonban szakmai kell legyen. A lakosság bízik a korábbi és a jelenlegi vezetőségben, hiszen azt maga választotta újra már sokadikára, és neki kell a helyes irányt megtalálni a döntések előkészítésében.

Ki kell használni azt a tényt, hogy a lakosság szereti a falut, és ezért – ha megfelelő módszerrel történik – mozgósítható. Ezt bizonyítják a rendezvények sikerei, amelyek látogatottságuk alapján nemcsak a faluban élők, de a többi község lakosságát is megmozgatják.

Ezt segítheti a hosszú távú alkotó párbeszéd a lakossággal, ami akár pozitív megerősítés, akár építő jellegű kritika formájában érkezik, jót tesz a közösségnek, és felméri az igényeket. Propaganda, tájékoztatás nem csak a máról, hanem a holnapról és a holnaputánról is, sőt a tegnaptól is, hiszen az embereknek tudniuk kell, hogy mire költik a közpénzt, és hogy miért dolgoznak. Kétoldalú párbeszédre van szükség minden szinten a vezetők, gazdasági szakemberek, a lakosság és az együtt élő etnikumok között. A nagy kiterjedésű faluban nehezebb a mozgósítás, hiszen a fejlesztések nagy területen oszlanak meg, így nehezebb megtalálni a közös érdekeket.

A hagyományőrzésben a gasztronómia területét találták meg, ugyanakkor a legfőbb építészeti értéket, a kastélyt szinte kivonták a falu hasznosításából. Pedig ennek szerepe meghatározó lehetett volna a turisztikai fejlesztésekben. Amennyiben a vállalkozókat jobban be lehetne kapcsolni a falu életébe – mivel ők többségükben „idegenek” – akkor élhetőbb falut, jobb jövőképet lehetne adni. A lakosság ma még keveset tud Nagyrábé múltjáról, pedig az gazdag hagyománnyal rendelkezik, érdemes lenne többet beszélni, tanulni róla. Erre az általános iskola, illetve a tanári, tanítói kar mindenképpen alkalmas lenne.

Sáp

Sáp a Sárrét legészakiabb települése, amely ugyan beletartozik a Sárrétbe, de igazából Földes vonzáskörzetébe illeszkedik, hiszen 5 km-re van a helyiségtől. Ez alapvetően hat a lakosságra, a munkanélküliségre és a foglalkoztatásra, a fiatalok mozgására, terveire. Mintha Földes része lenne a település, holott mégsem az.

A válaszadók, illetve interjú alanyok anonimitásukat meg kívánták őrizni, átlagosan 47,6 évesek voltak, 23-73 éves szélső értékekkel. Három férfi és két nő volt a válaszadók között. Volt közöttük diplomás, két érettségizett, valamint két nyolc általánossal rendelkező. Ez nem teljesen tükrözi a falu összetételét, amit még a későbbiek során értékelni fogok. Közülük mindenki helyben született, ami a röghöz kötöttségének egyfajta bizonyítéka, ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy ha helyben nem is, de a szomszédos településeken el tudnak helyezkedni, miközben a lakhatásukat Sápon oldják meg. Az idősek esetében nem láttak esélyt a változtatásra, a fiatalabbakban azonban még nem múlt el a teljesen az elköltözés, a változtatás szándéka.

Ennyire megosztott válaszadás a többi vizsgált faluban nem volt, pedig a válaszadók motivációjában minden esetben erősen tapintható volt a falu szeretete. Emellett ennek oka valószínűleg, legalábbis a válaszadók szerint, hogy Földes a maga 5 km-es távolságával rendkívül nagy hatással van a településre. A másik ok a 20% feletti cigány etnikum, amely a legmagasabb a térségben, és sajátos jelleget ad a falunak. Bár jelentős részük beilleszkedett, de létük sok mindenre, a mindennapi életre, a vállalkozások létesítésére, a beruházások létesítésére is hat. Az egyikre pozitívan a másikra negatívan van befolyással. A cigányság jelenléte a faluban befolyásolja az iskolák minőségét, a vállalkozások működési feltételeit is. Vannak akik ezt kevésbé tolerálják, mások számár még elfogadható az arányuk. Ezek azért jóval kevesebben vannak.

A válaszadók mindnyájan Sápon születtek, és van közöttük egyetlen olyan is, aki BSc diplomával rendelkezik. Ez bizonyítja azt is a lakosság számára, hogy Sápról indulva is lehet diplomát szerezni, no meg azt is, hogy aki innen indul, az itt is megpróbálhat munkahelyet találni. Ő úgy gondolkodik, hogy megpróbálja, hogy a szülőföldön segítsen, de nem biztos még a kitartásában. A szülei miatt kicsit kényszer a faluban történő letelepedése.

Akik tudnak segíteni, azok szeretnék közreműködni a fejlesztésekben, mert tudják, mindenkinek érdeke, hogy fejlődjön a falu. Csak több pénz kellene, sikerélmények, mert ha nem lehet hasonló színvonalon élni itt, mint a többi közeli faluban, a fiatalok el fognak menni. Szerencse, hogy Földes tud, azonban sajnos Kaba, Báránd már nem tud annyi lehetőséget biztosítani, a sápi lakosoknak, hogy lakóhelyük fenntartása mellett dolgozni tudjanak a többi szomszédos faluban vagy városban. Ez lehetett volna egy megvalósítható módja a lakosságmegtartásának, mint ahogyan erre Európában, de akár hazánkban is számos példát lehet találni.

Ma annak köszönhető, hogy a népesség csökkenése nem gyorsult föl, hogy a cigányság körében több gyermek születik. Hogy ez szerencsés-e vagy nem, csak a jövő tudja eldönteni. Van ugyanakkor egy kétségtelen előnye is, hogy kompenzál, hiszen így nem csökken a lakosság, sőt, fiatalodik a népesség. Hátrányai is lehetnek, amelyek kifejtésére most nem vállalkozom.

A válaszadók úgy gondolják, hogy kellően részt vesznek a közösség életében, de a tények megjelölése igencsak hiányos, az interjúk pedig ennek inkább az ellenkezőjét bizonyították. Vannak olyan elemei a falu mindennapi életének, például az öregek ápolása, ellátása, sőt speciális foglalkoztatása terén, amelyek konkrétak, de elsősorban csak igen aktív egyedek által végzett tevékenységek. Sokan az önkéntes tűzoltók munkáját segítik. Ezek konkrét feladatok,

amelyek bizonyítékai a falu erejének, élni akarásának, de viszonylag kevés személyt mozgatnak meg.

Ugyanaz jellemző Sáp-ra, mint a többi vizsgált közösségre, hogy nincs szervezési aktivitás, az ötleteket másoktól, máshonnan várják. Igaz, részvételüket, segítségüket ígérik a következő projektekben. A mentális hozzáállás kevésbé tűnt erősnek a faluhoz kötődés lakossági aránya pedig kisebbnek tűnt, mint a többi faluban. Ez talán annak is köszönhető, hogy sok esetben a lakóhelytől távolabb kell dolgozni, hiszen Sáp nem tudja biztosítani a munkahelyeket a megélhetéshez, kevés helyben a foglalkoztatási lehetőség.

Úgy gondolják a válaszadók, és ebben egységesek, hogy nem nekik, hanem az önkormányzatnak, a választott és civil szervezeti vezetőknek kell vállalniuk a szervezést. Azt viszont vállalják, hogy ha valaki ötletet hoz és élen jár annak megvalósításban, biztosan követik majd. Ilyen élre álló vezetőből viszont kevés van.

Úgy ítélték meg az interjúpartnerek, és a kérdőívet kitöltők, hogy minden projekt haszna a közösségé, igaz, ezzel együtt az egyéni hasznon nem kerülhető ki, amit motivációs tényezőnek tartanak. Emellett direktegyéni anyagi haszonszerzési szándékot egyetlen esetben sem tapasztaltunk.

Az írásbeli és szóbeli anyagok értékelése során megmutatkozott, hogy családtagjaikkal együtt mindenki részt vesz a rendezvényeken. A családi részvétel jó eszköze a falusi életre való nevelésnek, az identitástudat javításának. Sokan úgy gondolják, hogy az egyik legfontosabb rendezvény, amely ebbe illeszkedik, a Sáp-ról elszármazottak találkozója. Ezekre szívesen megy mindenki, mert régi barátokkal, régen látott rokonokkal találkozhat. Sok ilyenre lenne szükség, hiszen az innen elszármazók sok segítséget tudnak adni a fejlődéshez. Hinni lehetne abban, hogy Sáp-ról minden elérhető, igaz sajnós azt is, hogy a minőségi élethez el kell menni a faluból. Ezt a kettősséget kellene harmóniába hozni.

A fejlesztések forrásait a válaszadók összekeverték, aminek oka az volt, hogy nem voltak tájékozottak ezen a területeken. Azonban a forrás ismerete nélkül tudtak a beruházásokról, fejlesztésekről, a támogatásokról. Éppen ebből adódóan ismerték és elismerték a fejlesztéseket és azok hasznosságát is. Kiemelkedő eredménynek tekintik a közösségfejlesztéseket, a kulturális rendezvényeket, az infrastrukturális szolgáltatásokat szolgáló projekteket, hasznosítják, hogy javult az ellátás, és talán javult a cigányság helyzete is. Ebben a térségben ennyi eredmény, ekkora teljesítmény kifejezetten értékelhető. Sok helyi közösség és sok egyén is élvezzi az eredményeket.

Megítélésük szerint főleg fejlesztés a térségben nem történt. Sok a rászoruló, az idősök, betegek, cigányok, akik mind veszélyeztetett csoportok, így van helye a támogatásnak és a beruházásnak. Minden pénznek, bárhol is érkezik, helye van a faluban. Azt is vallják, hogy szerintük a közösség és az önkormányzat képes a források hatékony felhasználására. Dicséretes önbizalomra vall ez a közösség részéről, bár ennek nincs meg kellő alapja. Sok a parciális feladat és érdek, ezért félő, hogy a felhasználásban megjelenik az érdekek torzító hatása. Véleményük szerint ideáig még felesleges fejlesztés nem történt, de a hasznosságot tekintve lehetett volna más prioritási sorrend is.

Látva a községek nehéz helyzetét, mindenki szeretne segíteni a fejlesztésben személyes részvétele révén. Családjuk bevonását is ígérték a válaszadók, és még azt is kilátásba helyezték, hogy ha megtalálják a lehetőségét, akkor az elszármazottak is részt kívánnak venni a munkában.

A szervezésben – az oktatás terén – az egyetlen BSc alapidiplomával rendelkező részt venne, de a többiek nem hiszik, hogy ezen a területen segíteni tudnának. Másban együttműködnének, társadalmi munka, fizikai munka részvétel a kulturális rendezvényeken. Maximumot tudnának nyújtani, a család és a munka után a harmadik a falu. Olyan területeken szeretnének hasznára lenni a közösségnek, amire képesnek érzik a magukat. A LEADER-ről, mint programról összesen két fő hallott az ötből, de az információik is jelentősen hiányosnak mutatkoztak, így a fejlesztésekben a LEADER projektek elkülönítésére képtelenek voltak.

Ugyanakkor a fejlesztések, akárhol is származtak a források, a szolgáltatások fejlesztését, korszerűsítését szolgálták, tehát az illeszkedés teljes körű volt a falu jelenlegi tevékenységébe. Az egészségügyi és szociális szolgáltatások, a kulturális szerveződések a magyar nemzeti identitást erősítő és a szülőföld szeretetének növelését célzó közösségerősítő funkció erősebb a faluban az önkormányzat működése révén.

A falusiak munkahelyei nagy részben nem helyben vannak, hanem a szomszéd településeken. Ezek kis távolságra vannak, így könnyen elérhetők. Ennek megfelelően inkább a környezetjavító infrastrukturális (öregék támogatása, kulturális rendezvények) beruházásokat és rendezvényeket tekintik fontosnak. Így azonban gazdaságfejlesztés nélkül továbbra is kiszolgáltatott marad a falu. Javul ugyan a közérzet, de ezzel együtt nő a rezsi, így mindig hiányos lesz a büdzsé, és így nehéz lesz a jövő és a további fejlesztés.

A lakosság bevonását csak egy kíváncsi szintig, a vélemény kikérésének formájában tartják indokoltnak. A döntést az önkormányzatra bíznák. A lakosság bíz a polgármesterében és az ő kapcsolataiban.

Több információ, személyes példamutatás, a faluszeretet növelése, az igazi külső források bevonása, az együttműködése az önkormányzatokkal – partnerek és vetélytársak – jelenthetnek erősítést a község szerepének növelésében.

Bár a faluban nem közismert, de a hagyományörzés a tevékenységek fókuszában van. Erről azonban kevesen tudnak, erősíteni kell az iskola, valamint az önkormányzat szerepét ezen a téren is. Dicséretesek az eredmények az elszármazottak és kihasználásában, ennek nagyobb publicitás és rendkívül nagy közismertség kellene, amely erősítené a falut. A hangulat, büszkeség az egyik legfontosabb közösségteremtő eszköz.

Sárrétudvari

Sárrétudvari a legnagyobb település a Sárréten vizsgált területen, annak szélén helyezkedik el. Itt lakik a legtöbb diplomás, iskolázott ember. Itt van a legtöbb munkahely, és jó pozíciót biztosít a falunak, hogy esti gimnáziummal is rendelkezik. Ennek ellenére a kérdőív kitöltési aktivitás nem volt nagyobb, mint a térség többi településén. Ennek megfelelően az adatbázis szűknek tűnik, a minták sem biztos, hogy ideálisak.

A válaszadói csoport főbb jellemzői a következők voltak. Átlagéletkoruk 44,8 év, a szélső értékek 15-77 év. Három férfi és két nő volt közöttük, iskolai végzettségük szerint ketten nyolc általánossal, ketten pedig szakmunkás végzettséggel rendelkeztek. Érettségizett vagy diplomás nem volt közöttük. A mintára jellemző volt, hogy hárman ott születtek, ketten pedig házasságkötés útján kerültek Sárrétudvariba. Ez jelzi, hogy valamilyen szintű bevándorlás folyik a faluba, elsősorban házasságkötés alapján, de a Báthori István Gimnázium Sárrétudvari Tagintézményeként üzemelő esti gimnázium is vonz némi bevándorlót a faluba. Ez persze nem jelenti azt, hogy a fiatalok közt ne lenne elvándorlás.

A közösség életében a válaszadók különböző intenzitással ugyan, de mindannyian részt vesznek. Figyelnek a fejlődésre, részt vesznek az eseményeken. Ezt tartják a legfontosabbnak, a további aktivitás azonban esetleges. Aktivitásukat, saját szerepvállalásukat idejükhöz, tehetségükhöz és egyéb feladataikhoz igazítják. Miután nem aktívak a szervezésben, a végrehajtásban való részvételük is csak esetleges, így hozzájárulásuk a munkában, fejlesztésekben korlátozott, ugyanakkor valamilyen szinten számítani lehet rá.

Úgy ítélik meg, hogy csak a személyes haszon motiválhat igazán, bár nem tudták kifejtetni, hogy ez miben nyilvánul meg. Azt egyikük se ismerte fel, hogy a közösség haszna az egyének haszna is egyben. Megértik, hogy a falu fejlődése a saját érdekük is, így a befektetett munkájuk számunkra, vagy utódaik számára, de előbb-utóbb megtérülne. Ez akár anyagi, akár egyéb módon is megvalósulhat.

A többség véleménye szerint nem találkoztak személyes pénzügyi haszonnal fejlesztésekben, de azért úgy gondolják, hogy a csoportérdek a közösségi értékteremtésen túl főleg a gazdasági beruházásokban a személyes haszon, érdek is megjelenik. A válaszadók közül senkinek nem fűződik személyes anyagi érdeke.

A legidősebb, 77 éves és a legfiatalabb, 15 éves lakos kivételével kötelességüknek érzik, hogy „aktív” szereplői legyenek a falu életének, de ez megítélésem szerint nem igazán, nem egészen ugyanaz. Az idős és a fiatal szereplő helyzetéből adódóan nem tud részt venni a közéletben, az egyiküket a betegsége és a kora akadályozza, a másikat pedig az iskolai lekötöttség korlátozza ebben a tevékenységben.

Természetesnek tartják, hogy az önkormányzati és a kulturális rendezvényeken részt vegyenek, de itt is az aktivitásban jelentős különbségek vannak. Ugyanakkor, ha a családra vetítik ki az aktivitást, akkor úgy értékelhető, hogy családjuk révén ténylegesen aktív szereplői falujuk közéletének. Ez akár pozitív megközelítésnek is tekinthető.

A LEADER program keretében megvalósult fejlesztéseket konkrétan nem ismerik, de a falu fejlődésével nagyjából tisztában vannak. Azt többé-kevésbé tudják, hogy mi történt a beruházások területén, de azok forrásait – EU-s, állami, önkormányzati vagy magán – csak hallomásból, vagy még úgy sem ismerik. Ennek alapján úgy ítélték, hogy nem szervezők ezen a területen, nem vesznek részt a szervező munkában, de mozgósításra, miután a falu élete is fontos nekik, hajlandónak mutatkoznak.

Miután nem tudják, milyen forrásból valósulnak meg a beruházások, a programok, így külön a LEADER programokat sem tudják megítélni. Amit ismertek a fejlesztések közül, azt mind fontosnak ítélik, de arra már nincs rálátásuk, hogy ezek voltak-e a legfontosabb projektek. Főleges fejlesztésről, a falu fejlettségi fokának ismeretében ugyanakkor nem tudnak. Ismereteik, tudásuk szerint szeretnének a leghasznosabbak lenni, de nem igazán tudják képesek-e rá. Minden feladatot, amire felkérik őket, tisztességgel elvégeznének, mivel szeretik településüket, otthonukat. Saját lehetőségeikkel azonban nincsenek tisztában. Úgy ítélték meg a beszélgetéseken – ami többé-kevésbé egybeesett a kérdőívekre adott rövid válaszaikkal –,

hogyan a faluban elkészült beruházások mindegyike szükséges volt és illeszkedett a falu koncepciójához, függetlenül azok forrásától. Az élelmiszer és mezőgazdasági fejlesztések illenek a térségbe, de a tervezett további elképzelések a humán forrás rendelkezésre állás szempontjából már aggályosak: nem biztos, hogy azok munkaerő lefedettsége biztosított. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy a képzések a térségben igen sok kívánnivalót hagynak maguk után. A gimnázium nem erre való, az egyébközépfokú képzések és a szakmunkásképzés pedig csak nyomokban található.

Ha lenne olyan munkahely-fejlesztés, ami illene tudásomhoz – mondta az egyik interjú alany – , akkora az anyagiak függvényében szívesen változtatnék. Ez jelzi, hogy nem csak iskola rendszerű, hanem színvonalas felnőttképzésre is szükség lenne. A faluban elérhető bérek nem igazán versenyképesek, ezért folyamatosan fennáll az elvándorlás lehetősége is.

Ha pedig pezsgőbb lenne az élet, amit a fiatalok megtartásához szükséges eszköznek tartanak, akkor az is segítené közösség összekovácsolásában. Hiszen ezek a rendezvények, bulizó helyek, tartalmas szórakozóhelyek közösségkovácsolók.

Az eddig megvalósult fejlesztések a szükséges területek közül sok helyen megvalósultak és javítottak a helyzeten, de még több pénzre lenne szükség. Az idős korosztály helyzete, a fiatalok lehetőségei, a kiskereskedelmi ellátottság és a munkahelyteremtés pozitív tendenciát mutat. A lakosság és az egyházak helyzete, környezeti feltételei is javultak.

Eltérő véleményeket fogalmaztak meg a szociális és gazdasági jellegű beruházások kérdésére felelve. Az idősebbek és a fiatalok egyaránt elsősorban a szociális jellegű fejlesztések mellett kötelezték el magukat. Szociális otthon, templom, egészségügyi szolgáltatások, iskola, szórakozási lehetőségek – az úgynevezett hangulatjavító, közérzetet javító – beruházások mellett. Úgy érveltek, hogy a faluban maradás alapelemei ezek.

A középkorú, munkaképes lakosság a gazdasági fejlesztések mellett foglalt állást. Érveiket a munkahelyteremtésben, az adóbevételek és a fizetőképesség növelésében látják ezek a válaszadók. Magyarországon nem alakultak ki – vagy csak elenyésző számban – olyan tradicionális szakmai körzetek, így a Sárréten sem, mint amilyenek Nyugat-Európában: például a sonka körzetek, tej körzetek, kukorica övezetek, olíva-termelők, így a fejlesztéseknek mindig eltérően és több irányban kell megvalósulnia, ezekre van szükség. Az ilyen fejlesztéseknek igazodnia kell a lakosság jelenlegi felkészültségéhez, szakmai hátteréhez. Ez pedig mindig nehezebb és költségesebb az egyirányú, specializált fejlesztésnél. A válaszadók tudomása szerint, amit különböző forrásokból hallottak, esetleg a terveket ismerték, a húsipar és ennek

háttérpára áll a településfejlesztés fókuszában. Hogy elképzelhető és reális alternatíva-e ez, még nem teljes bizonyossággal dönthető el.

A válaszadók véleménye szerint a fejlesztések iránya, nagysága és típusa tőlük függetlenül lett meghatározva. Nem vitatják, sőt elfogadják vezetőik döntéseik, ettől függetlenül úgy érzik, hogy a lakosság többet érdemelne. Úgy vélik, hogy lakosság egyetértése nélkül nem szabad semmit tenni. Különösen a hosszú távú fejlesztésekre tartják ezt igaznak. Mások azt az álláspontot fejtették ki, hogy legalább a tájékoztatáson kellene javítani, mert véleményük szerint az emberek meggyőzhetők.

Minden válaszadó úgy gondolja, hogy Sárrétudvari lakossága meggyőzhető, sőt akár befolyásolható is, ha felnőttként, partnerként kezelik. A társadalmi munka területén felsorakoznának, ha tudják, hogy jó nekik és főleg azt, hogy jó a gyerekeiknek is. Valamilyen szinten félnek a gyerekek elvándorlásától. Ha jobb a tájékoztatás, ha többet tudnak a célokról, ha messzebb és időben távolabbra tudnak látni, akkor beállnak egy-egy ügy mögé. A folyamatos kommunikáció a tudatosságban és gondolkodásban aktívabb lakosságot eredményez. Természetesen egy nagyobb, heterogénebb faluban ezt nehezebb elérni, mint a térség többi falujában – amire elsősorban Bihartorda a példa –, bizonyítani, hogy ez a legjobb, mindenki számára leghasznosabb alternatíva.

Gazdaságilag erősebb helyi vállalkozók már ma is szerepet vállalnak az építészeti örökség megőrzésében, főleg hogyha az anyagi haszonnal is jár. Erre jó példa a malomépület új funkciójának, a Tejmalomnak a megtalálása, még ha nem is teljesen racionális, de mindenképpen értékmentő megoldás. Az itt megteremtett érték és rendelkezésre álló munkahely az egész falu érdekeit szolgálja. Ha az ilyen irányú tevékenység tovább tud fejlődni, akkor ennek a tudatosítása a lakosságban, főleg a fiatalokban kedvező folyamatokat indíthat el. Ennek a tevékenységnek a legnagyobb hozománya a néprajzi értékek megteremtése, a falu értékeinek fenntartása. Ehhez azonban szükség van, hogy az értelmiségiek részt vegyenek ebben a folyamatban. Különös szerepet kaphat a gimnázium és annak tanári kara, akik az oktatásban, tudatformálásban tudnak hatékonyak lenni Sárrétudvari értékeinek megmentésében.

7. Hipotézis eredmények

I. témakör

1. Magyarország a csatlakozási tárgyalások befejezéséig felkészült az uniós pénzek elnyerésére, mert a csatlakozás előtt is rendelkezésre álltak közösségi források.

A vizsgált területeken a pályázati pénzek felhasználásánál nem figyelhető meg gazdasági koncepció. Sok olyan projektre költöttek pénzt (pl. templomfelújítás, sportpályák fejlesztése, stb.), ami bár hasznos volt, de mind prioritását, mind pedig gazdaságosságát tekintve jobb lett volna, ha a gazdaságélénkítő beruházások után valósítják meg azokat, hiszen ez utóbbiak fedezetet biztosítottak volna ezek megvalósítására, üzemeltetésére. Ez tehát koncepció nélküli folyamatnak tűnik. A felkészültség egyéb szempontjait figyelembe véve a lehetséges pályázókhoz, azaz a pályázatok célcsoportjaihoz az esetek jelentős részében nem jutott el az információ a LEADER programról. Így a nem megfelelő tájokoztatás miatt olyan lehetőségektől estek el a közösségek, amelyek kitörést jelenthettek volna egy-egy kisebb, elmaradott település számára. A pályázatok tekintetében nem volt elég felkészült az ország az uniós csatlakozáshoz.

2. A LEADER program megmozgatja a vidék lakosságát és az önkormányzatokat, mivel alulról építkezik.

Az interjúkból látható, hogy a lakosok sokszor információhiány miatt nem vesznek részt a települést érintő fontos folyamatokban. Ez a tájékozatlanság az egyik oka, hogy a civil lakosság nem pályázik, és nem vesz részt a pályázatok megírásában vagy megvalósításában. A programok és rendezvények iránt már érdeklődőbbek az emberek és azokon, ha passzívan is, például látogatóként, de részt vesznek. Ez a részvétel azonban nem hoz változást a település életében, míg egy jó, innovatív ötlet akár fordulópontot is jelenthet egy község életében.

Az önkormányzatok szintjén már nagyobb a részvétel. Mind egyedül, mind pedig egyházi szervezetekkel, vállalkozásokkal karöltve pályáztak a településük érdekében.

3. A munkahelyek iránti igény miatt feltételezhető volt, hogy nagyobb arányú lesz a gazdaság élénkítését szolgáló beruházások aránya.

A pályázatok jellegét tekintve a szociális és a gazdasági beruházások egymáshoz viszonyított aránya közel azonos volt. Ez annak is köszönhető, hogy a szociális intézmények, templomok, közterek az uniós csatlakozást megelőző évtizedekben

elhanyagolt állapotba kerültek. Az embereknek nagy igénye volt a látványos, életminőség- és hangulatjavító, elsősorban szociális és infrastrukturális változásokra. Az önkormányzatok és vállalkozások viszont előnyben részesítették azokat a fejlesztéseket, amik gazdasági növekedést és új lehetőségeket hoztak a településre és annak közvetlen környezetébe. Ez a két tényező hozta egyensúlyba a gazdasági és szociális fejlesztések arányát. A feltételezés tehát tévesnek bizonyult, mivel a gazdaság élénkítését célzó beruházások nem voltak nagyobb arányúak a LEADER programon belül.

4. A hipotézisek között feltételeztem, hogy az országos adatbázisokban pontos, megbízható és reális adatok szerepelnek, mivel kötelező volt a megvalósult beruházások adatait feltölteni egy központi rendszerbe.

A kapott adatbázisban szereplő és a saját, terepen végzett gyűjtésem során szerzett adatokat összehasonlítva arra a következtetésre jutottam, hogy eltérések mutatkoznak közöttük. Ennek okát azonban nem sikerült feltárni, hiszen nem is ez volt a kutatás célja.

5. A fejlesztések hatására javul a szolgáltatások minősége, bővül a munkahelyek száma, amely hathat a lakosság helyben maradására, mivel emelkedik az életszínvonal. Ez pedig vonzerőként hat a beruházókra, akik pénzt visznek a térségbe.

A pozitív változások ellenére továbbra sem csökken a lakosság elvándorlása. Átalakult azonban az elvándorlás módja. Míg korábban a munkaképes lakosság a falvakból és kisebb településekből a városokba költözött, a 2010-es években már inkább külföldre vándorolnak az emberek.

6. Növekszik a lakossági mobilitás a különböző lakóhelyek között a kisrégióban és a megyén belül egyaránt, mert a beruházásoknak köszönhetően javul az infrastruktúra. Így az emberek könnyebben mozdulnak akár másik települések irányába is. A lakosság hajlandósága csak kis mértékben növekszik annak köszönhetően, hogy javul az infrastruktúra. Nagyobb korlátot jelent számára, hogy anyagi akadály van a mobilitásnak, ami az új munkáltató támogatása nélkül sok esetben nem megvalósítható számukra saját forrásból.

II. témakör:

1. A mezőgazdaság fejlődésével csökken a mezőgazdaságból élők aránya, mivel a hatékonyságnövelés miatt kevesebb élők munkára kell.

A modellszámítások alapján megállapítható volt, hogy kívánatos szintű, versenyképességhez szükséges fejlődés esetén, a juhászatban dolgozó, illetve a juhászatból élők száma a hatodára is visszaeshet. Ez a régiót tekintve a jelenleg 30-40 főre tehető juhászatból is élők esetében 25-35-ös csökkenést jelentene. Maradhatnak a juhászatban nem versenyképes juhászok egy ideig, de hosszútávon ezek mindenképp felszámolódnak.

A fejlődés mindig hatékonyságnövekedést hoz magával, aminek egyik eredménye lehet, hogy kisebb az élők munkára fordítás igénye. A juhászokba így kevesebb juhász kell, ami azt jelenti, hogy át kell képezniük magukat, azaz a mezőgazdaság más területén, vagy – ami valószínűbb – más ágazatban helyezkednek el. Ez egy kiváló példa arra, hogy a feltételezés igaznak bizonyult.

2. Ha munkaerő kerül ki a mezőgazdasági termelésből, akkor kevesebb emberre ugyanakkora, vagy nagyobb bevétel jut, ezért növekszik az adott mezőgazdasági ágazatban maradók jövedelme, és javulhat életminőségük is.

A jelenlegi támogatással is mesterségesen működő juhászok a fejlesztés optimális alakulásával jövedelmezővé válhatnak. Az anyajuhonként több ezer forintos veszteséget, európai szintű életminőséget biztosító több ezer forintos jövedelem válthatja fel. A kívánatos fejlődéshez az állomány koncentráció erőteljes, közel tízszeres, a fajlagos hozamokban pedig két és félszeres növekedés elérése szükséges. A szakirodalom és a szakemberek véleménye szerint ez lehetséges alternatíva, amelyre számos külföldi példa és működő gyakorlat ismeretes. Ugyanakkor a feladat nagysága, a végrehajtás nagy költsége, a nagy kockázat és tét miatt a feladat nem bízható csak a juhász társadalomra.¹⁸⁵

A mezőgazdaság területén végbement fejlődés egyben hatékonyságnövekedést is jelent. Ez magában foglalja a gépesítést, az egy fő munkaerőre jutó állatállomány növekedést, vagy az egy főre eső hozamokat ugyanakkora állománynál. Itthon megváltozott a juhászok száma és a bennük található átlagos egyedszám is. Ezáltal ugyanakkora munkaerőre esik magasabb bevétel, vagy pedig a nagyobb hatékonyság miatt kevesebb dolgozóra van szükség ugyanakkora üzemmérethez. Ez egyértelműen bizonyítja azt,

¹⁸⁵Jávor et al.: 2000

hogy jövedelem- és életminőség növekedés is végbement az utóbbi évtizedben a gazdálkodásból élő családok körében. Ez a feltevés helyesnek bizonyult.

3. A megnövekedett teljesítmények miatt növekszik az ágazatban dolgozók felkészültsége és munkateljesítménye iránti minőségi igény, mivel a magasabb jövedelem vonzóbbá teszi a magasabb minőségű gazdálkodást.

A teljesítménynövekedés a technológiai fejlődésnek és a fejlesztéseknek köszönhető. Az új módszerek, gépek bevezetése szakképzett és felkészült embereket igényel. Meg kell tanulniuk az új módszer kivitelezését, az új fajták tartástechnológiáját és igényeit, valamint az új gépek kezelését karbantartását. Ahhoz, hogy versenyképes maradjon az ember és a gazdaság, folyamatos fejlődésre, képzésre, tanulásra van szükség. Egyrészt lépést kell tartani a hazai és nemzetközi konkurenciával. Másrészt pedig saját érdek, hogy az adottságokhoz képest a lehető legmagasabb színvonalon és a leggazdaságosabban, leghatékonyabban gazdálkodjon minden termelő.

4. Mindeközben alulképzett, illetve speciálisan képzett új munkavállaló réteg jelenik meg az adott térségben, ami megnövekedett feladatokat ad az önkormányzatoknak a foglalkoztatásokban, hiszen a mezőgazdaságból kikerülő embereket át kell képezni, vagy képzettséget nem igénylő munkát adni nekik.

A jelenlegi gazdasági helyzetben – amit jelentős gazdasági növekedés, a képzett munkaerő hiánya és a magasabb keresetek miatti külföldre, vagy nagyvárosokba való elvándorlás jellemez – nehéz megállapítani, hogy az önkormányzatoknak megnövekedett feladatokat ad-e a felszabaduló munkaerő képzése. Egy mobilis munkavállaló nagyobb eséllyel dönt úgy, hogy a már meglévő képzettségével inkább máshol helyezkedik el, minthogy akár hosszú hónapokon, vagy éveken keresztül beüljön az iskolapadba és átképezze magát azért, hogy ugyanazon a kistépülésen új munkát találjon. Emellett sok más tényező is közrejátsszik a döntésének meghozatalában. Ennél fogva nem megállapítható, hogy a hipotézisekben megfogalmazott feltételezés helyes vagy helytelen volt, mivel egyik oldal sem igazolódott a kutatás során.

5. Összefüggés van a mezőgazdaság fejlődése és a vidékfejlesztés között. Átalakítja a munkaerőpiacot és a munkaerőt átképzésre kényszeríti, amelynek következtében javulhat a szolgáltatások minősége, és változhat az elvándorlás üteme mértéke.

Mivel a térségre jellemző mezőgazdasági ágazatok - mint amilyen a juhászat is - egy része csak korlátozott mértékben fejleszthető, ezért nem minden esetben mérhetőek a lehetséges változások.

III. témakör:

1. Ha az emberek új munkahelyeket szerettek volna teremteni, akkor a LEADER program keretében, a sárréti településeken megvalósított pályázatok során előnyben részesítették volna a gazdasági, vagy gazdaságot élénkítő, támogató beruházásokat.

Ezzel szemben az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a 2007-2013 közötti európai uniós költségvetési időszak során a sárréti térség püspökladányi járásán belül elhelyezkedő 5 vizsgált település tekintetében a gazdasági beruházások jelentős mértékben elmaradtak az egyéb jellegű fejlesztésektől. Téves volt az hipotézis, mely szerint a helyi önkormányzat, a lakosság és a vállalkozások előnyben részesítették volna a gazdaságélénkítő beruházásokat, hiszen ezek aránya az összes projekt közül nem érte el a 40%-ot.

2. A települések közösségei próbálták saját kezükbe venni a sorsukat a LEADER program keretében, ezért a sárréti településeken megvalósított pályázatok során részben érvényesült a hét LEADER irányelv.

A hét alapelvből megvalósult a területalapú megközelítés, a partnerség elve, az integrált megközelítés.

A nem megvalósult alapelvek között az innovativitás, a hálózatépítés elve.

Részben tehát megvalósult a sajátos irányítási és finanszírozási módszerek és a területalapú megközelítés elve.

3. A LEADER program keretében, a sárréti településeken megvalósított pályázatok illeszkedtek a helyi adottságokhoz és a közösségek igényeihez és szükségleteihez, mert a helyiek felismerték, hogy milyen adottságokat tudnak erősíteni a beruházásokkal.

Ez a feltételezés csak egyes településeken állta meg a helyét. Bihardancsházán egy helyi szempontból fontos épület felújítása, míg Bihartordán és Sápon templomfelújítás történt, ami tekinthető helyi értékmentésnek, hagyományörzésnek. Nagyrábén a szálláshelyek kialakítása hiánypótló beruházás volt, ami a helyi gasztronómiát és hagyományokat felelevenítő „Sárrét íze fesztivál” egyik kiegészítő szolgáltatásaként is

működik. Sárretudvari leginkább illeszkedő beruházása az a rendezvénysorozat volt, amelyik a település 800 éves múltját volt hivatott ünnepelni és népszerűsíteni.

4. A LEADER program keretében, a sárréti településeken megvalósított pályázatok során, helyben hasznosultak a pályázati összegek, és nem sikerült nagyvárosi vállalkozásoknak helyi telephely létesítéssel „eltéríteni” azokat. A helyi akciócsoport ugyanis odafigyelt, hogy valóban helyiek nyerjék a pályázatokat.

Minden nyertes beruházás helyben került megvalósításra, helyi érdekeltségű pályázók által, akik az ebből keletkező esetleges hasznot nem vitték el a településről, hanem helyben adóztak utána. Külső betelepülő pályázók nem vettek részt a pályázatokban, így ez a hipotézis helyes volt.

5. Az elmaradott régió lakossága folyamatosan elégedetlen a beruházások mennyiségével, életminőségével, a munkahelyek számával és az elérhető jövedelemmel, hiszen az emberi természetüknél fogva mindig többre vágynak, mint a jelenlegi állapot.

A lakossággal folytatott beszélgetések és az interjúk során elhangzottak azt a benyomást keltették, hogy az emberekben az a természetesnek mondható érzés él, melyet inkább a többre vágyással és nem az elégedetlenséggel lehetne jellemezni. Örülnek a megvalósult beruházásoknak, azok jellegétől függetlenül, hiszen tudják, nagy szükség van minden a településen fejlesztési céllal elköltött forintra. Vágynak arra, hogy több munkahely legyen, és jobb fizetést kapjon az, aki helyben dolgozik. Szeretik a településüket, és szeretnének helyben maradni, azonban ezt csak úgy tudják megvalósítani, ha megfelelőek az életkörülmények és a megélhetés is biztosított.

6. A falvak lakosságához nem jut el a szükséges információ, ennél fogva alulinformált az adott lakóhelyen megvalósuló fejlesztések vonatkozásában; nem ismeri a lehetőségeket, a forrásokat, azok mértékét és hatékonyságát. Nem ismeri a programok elveit.

Beigazolódott a hipotézis, mivel az interjúk során a válaszadók többsége nem volt tisztában a LEADER programmal, és nem is tartották fontosnak, hogy megismerjék az általa biztosított lehetőségeket. Nem léteznek azok a csatornák, amelyeken keresztül eljuthatna a civil lakossághoz az összes szükséges információ a rendelkezésükre álló lehetőségekről.

7. Nagyon alacsony a falvak közti mobilitás, a falusi lakosság ritkán változtat lakóhelyet. Különösen igaz ez a rendszerváltozás előtti időszakokra, mert az emberek félnek az

újtól, a bizonytalantól. A falvak lakossága nehezen határozza el magát a költözés mellett, különösen igaz ez, ha egy szomszédos faluban lenne munkalehetőség. Szívesebben választják az ingázást, mivel jobbnak érzik a kicsit kedvezőtlenebb rosszat, mint a bizonytalan jobb lehetőségét.

8. A vezetőség döntései befolyásolják a településük életét, ezért egy-egy faluban a polgármester személye meghatározó a fejlesztések mennyiségét, minőségét illetően. Mentalitása, személyisége meghatározza a falu hangulatát is.

Általában elmondható, hogy a válaszadók elégedettek falujuk vezetésével, ami a közelmúltban tapasztalt fejlődésnek is köszönhető, azonban az interjúk során ez leginkább Bihartorda esetében kapott nagyobb hangsúlyt. Itt a legjellemzőbb, hogy a lehetőségek és a fejlődés elsősorban a település vezetőjének köszönhető, aki - elmondásuk szerint - irányt mutat és vezet.

9. A fiatalok és a tanultabbak mobilisabbak a terveiket illetően, mert tájékozottabbak, és ismerik a lehetőségeiket. Azok, akiket még nem köt család, vagy munkahely a településükhöz, sokkal könnyebben jutnak arra az elhatározásra, hogy elköltöznek, vagy, hogy a községen kívül keresnek munkát, mint az idősebb generáció, akik a családjuk, munkahelyük miatt, vagy a bizonytalanságtól való félelemből nem teszik meg ugyanezt a lépést. Jártak már a falun kívül, szélesebb a látókörük, és tájékozottabbak a településen kívüli világról. Diákként vagy pályakezdőként látják a távolabbi lehetőségeket és a helyi korlátokat is, amelyek alapján könnyebben meghozzák döntésüket.

8. Következtetések, javaslatok

Hosszú felkészülési időszak után Magyarország a térség néhány más államával együtt mintegy másfél évtizede csatlakozott az Európai Unióhoz. Miután a magyar politikai, gazdasági, társadalmi, jogi szabályozás, rend és működés szinte minden elemében eltért az uniós országokban tapasztaltaktól, ezért felkészülés nélkül nehezítette, illetve nehezítette volna az ország adaptációját, harmonizációját.

Természetes feladatként jelent meg az első uniós ciklus után a (2007-2013) magyar elemzések elkészítése, a felkészülés hatékonyságának értékelése az induló évek eredményeiről. A források felhasználása, a változások összefoglalása, az emberek életminőségének változása fontos mutatói az eredményesség értékelésének. Kiemelkedő mutatói a változás mértékének, sikerességének megítélésére az emberek mentalitása, hozzáállása. a különböző nemzedékek jövőképe.

A globalizáció, kedvező hatásai mellett, számos kedvezőtlen következménnyel is járhat, akár veszélyt is jelenthet az országra. Kitebbebbé válik a gazdaság – a tőke, az áru és a munkaerő szabad áramlásának következtében – egyidejűleg növekszik az igényesség és reális veszéllyé nő a hazai értékek, eredmények megbecsülésének csökkenése.

A célkitűzésekhez kapcsolódóan kitűzött hipotéziseket három témakörben fogalmaztam meg:

1. gazdasági és falufejlesztési témakör
2. mezőgazdasági és vidékfejlesztési témakör
3. A LEADER program közvetlen hatásai témakör

A három témakörben megfogalmazottaknak megfelelően a következtetésem is ebben a logikai rendszerben készült.

Az egyes számú gazdaság- és falufejlesztési témakörben az alábbi következtetéseket fogalmaztam meg:

1. Az országos adatbázisok elemzéseiből kiderült, hogy azok nem kellően pontosak, a különböző célokra felhasznált források nem kellően elkülöníthetők, nem határolódnak le teljességgel. A köztük lévő átfedések megnehezítik a precíz és pontos értékelést. Erre vonatkozóan számos példát mutattam be dolgozatomban.
2. Hibásnak bizonyult azon feltételezésem is, hogy az európai uniós forrásokkal nagyobb arányban fogják élni a gazdaságot, kiemelt szempontként a munkahely teremtést

- és a gazdasági vállalkozásokat, és kevesebb lesz az infrastrukturális, jóléti beruházás. A térség ezen a téren való lemaradása lehet ennek az egyik oka. A másik pedig, hogy kevés volt az önerő, a tőke a gazdaság fejlesztési elképzelések megvalósítására. A kívánatos 60% gazdasági és 40% jóléti százalékos arány így eltolódott ellenkező irányba. Így ennek megfelelően a jóléti beruházások több mint 50%-os arányt tettek ki, ami hosszútávon növeli a működtetések költségeit, így tovább rontja a gazdasági pozíciókat.
3. A lakosság nagyobb mértékű bevonása a döntések előkészítésébe, a döntésbe, illetve a tervek megvalósításába nem valósult meg kellő mértékben. Ennek gyökerei a korábbi beszűkült önállósági lehetőségek beidegződésével magyarázható. Még mindig indokolatlanul magas a vezetői tekintélyelvűség és a centralizáció, ami teljességgel az Európai Unió szellemiségétől. A társadalmi tudat nem fejlődött arányosan a lakossági lehetőségek bővülésével.
 4. A vizsgált térségben általánosságban javult a szolgáltatások minősége (iskola, kulturális lehetőségek, infrastruktúra, munkalehetőség kínálat), de a mértéke jelentősen elmaradt a kívánatostól. Külön problémát jelentett, hogy a fejlődés mértéke még a vizsgált 5 községben is rendkívül polarizálódott. Ennek okai rendkívül összetettek. A falu méretének, adottságainak, korábban előállított értékeinek, vezetésének egyaránt része van a különbségek kialakulásában. Ezen tényezők mind hatnak az elvándorlásra, a fejlődésre, a lakosság lelki állapotára, de még az értékek megőrzésére is. Ahol több a forrás, több a lehetőség, ott nagyobb az odafigyelés a lakosság igényeire, igényességére, ahogyan a múlt értékeinek megőrzésére is. Jobban fókuszba kerül az ember.
 5. A lakosság elvándorlása folyamatos – bár nem minden községet érint egyaránt – ugyanakkor a vizsgált térségen belül nem jelentős mértékben változott meg a mobilitás. A foglalkoztatásban mutatkozó eltérő feltételrendszer növelte ugyan a falvak közötti átjárást, az átjárhatóságot, de ez csak néhány esetben járt lakóhely változtatással. Ezek is inkább családi változásokhoz kötődtek. Az okok között elsősorban a nagyobb mértékű változtatáshoz szükséges anyagiak hiányát lehet megemlíteni.

A második témakörbe tartozó mezőgazdaság- és vidékfejlesztési terület értékelésének eredményei is számos következtetés és javaslat meghatározását tették lehetővé. Ezek a következők:

1. A mezőgazdaság fejlődésével együtt jelentősen csökkent a kizárólag a mezőgazdaságból élők aránya a foglalkoztatottak között, az őstermelők, illetve a

mezőgazdaságból származó jövedelemre számítók aránya viszont csak alig változott, miután az emberek rá vannak szorulva az ebből a tevékenységből származó minimális bevételre is. Ez a térség gyenge jövedelemtermelő potenciáljával és relatív szegénységével egyaránt magyarázható.

Igaz ugyan, hogy akik mezőgazdaságból élnek és abban dolgoznak, nagyobb jövedelemhez jutnak, de számuk csökkent, lényegesen kevesebb. Azok, akik kiesnek az agrár-foglalkoztatásból, általában szakképesítés nélkül jelennek meg újból a munkaerőpiacon. Miután kevés a munkahely helyben – bár eltérő mértékben, de javult a helyzet –, vagy átmennek a másik faluba dolgozni, vagy közfoglalkoztatásból élnek. Ez jelenti a gyenge életminőségüket és kiszolgáltatottságukat. Ezért a képzésük, továbbképzésük és felkészítésük a visszakapcsolódásra feladatként jelenik meg az önkormányzatok tevékenységében.

2. Ma a mezőgazdaság, különös tekintettel az állattenyésztésre, ezen belül kiemelten a térségben korábban jelentős ágazatnak számító juhászatra, csak jelentős fejlesztéssel (termelékenység-növelés, minőségjavítás, gazdaságos méret elérése) jelenthet megoldást, ami szintén a fent említett mezőgazdasági foglalkoztatás csökkentésével jár.

A harmadik, a LEADER program hatásait vizsgáló témakörben a megfogalmazott következtetések és javaslatok az alábbiak:

1. Az elemzett kistérségre már csak az elmaradottság okán is igaz, hogy – amint említettem – nem a szakmailag indokolt arányban, 60-40% gazdasági, illetve jóléti, használták fel az elnyert forrásokat. Igaz, az arány kissé kedvezőbb az országos átlagnál, de jelen esetben még akár a 60% túllépése is indokolt lehetett volna. Hiszen a jóléti beruházások, fejlesztések fenntartása jelentős forrásokat vonnak el az önkormányzat későbbi feladatmegvalósításától.
2. Az értékelt LEADER programok saját érdekkörben valósultak meg és a lakosság egészét, vagy egy-egy célcsoportját szolgálták. Szabálytalanságokat nem lehetett feltárni. Amennyire kívánatos az idegen tőke beáramlása, annyira veszélyes is lehet, hogy ez a tőke nem teljes egészében a falu céljait szolgálja. Tehát a közösség döntése meghatározó kell, hogy maradjon. Ezért is fontos, hogy emellett érvényesült a LEADER programok hét irányelve is. A hatékonyság elve azonban az optimális feladatkijelölés szabálya nem mindig teljesült.

Az európai uniós ciklusban (2007-2013 közötti időszak) nem bizonyultak olyan mértékűnek, hogy átütő változást eredményezzenek a kistérségre vonatkozóan. Ezek alapján nem csökkent érdemben a fennálló lemaradás. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egy-egy területen hozzájárultak az uniós források az életminőség javulásához, és mérsékelten új eredményeket is teremtettek.

A vidék nem találta meg a mezőgazdaság szerepcsökkenésének alternatíváját a lakosság megtartásában. Ehhez lényegesen nagyobb források lennének szükségesek.

Egy-egy falu minőségben javuló túléléséhez nagyobb kohéziós erőre van szükség. Több tőkét kell bevonni a falvak felzárkóztatásába. Ezt a hazai és nemzetközi statisztikák ugyanúgy igazolják, mint saját vizsgálati eredményeim. Különösen veszélyeztetettek a kistérségek, a nagyobb arányú etnikummal élő közösségek, amelyeket nehéz üzemeltetni, és az önkormányzati alapfeladatok ellátása is gondot jelent számukra, hiszen tőkevonzó képességük sem számottevő.

Ezeket a megállapításokat alátámasztják a cégjegyzék adatai is, amelyekből kiderül, hogy a kistérségben működő vállalkozások mintegy 50%-a tönkrement, törlésre vagy kénysztörlésre került. A felkészültség hiánya miatt és a tőkehiány miatt tönkrementek a vállalkozások, amelyek egy jelentős része amúgy is kényszervállalkozás volt, és méretében, felszereltségében, felkészültségében és környezetében egyaránt működésképtelennek bizonyult.

A mélyinterjúk és a kérdőíves módszer eredményeként megállapítható volt, hogy a helyi lakosság – igaz, lehetőségei jelentőségei jelentősen korlátozottak a változtatásokban – ragaszkodik – főleg amennyiben már családosa is – községéhez, lakóhelyéhez. A fiatalok számára ugyanakkor nem jelentenek már vonzó életteret ezek a falvak, még annak ellenére sem, hogy jelentős változások történtek a feltételekben: rendezvények, a civil szféra erősödése, és a falumegőrzésre is számos példa található. Ez a nem kellő minőségű lakóhely hosszú távon előregedést, lakosságcsökkenést, sőt, ennél komolyabb gondokat is eredményezhet.

Amellett, hogy szeretik falujukat, kevéssé ismeri a lakosság a falu múltját, jelenét, jövőjét. Azokban, akik nem sokat tudnak a közösségről, lakóhelyükről, azokban a kötődés is gyengébb. Sokat segített, és éppen ezért még inkább növelni kellene a szeretetet falujuk iránt, a helyi értékek megbecsülésével, amelyek eredményezhetnék, hogy meglássák a fantáziát a vidéki, falusi életben. Ebben a helyi iskolák szerepe nélkülözhetetlen, hiszen a gazdasági helyzet miatt az ezirányú tevékenység más forrásokból rendkívül korlátozott. Azokon a közösségeken, amelyek a falugondozást, a falu korábbi eredményeinek megőrzését fontosnak tartják, arra

hajlandóak áldozni, jól látszik, hogy sokat tudnak javítani a lakosság részéről a településük megítélésén.

9. Új tudományos eredmények

1. A térségben megvalósult projektek nem tükrözik azt a kiinduló álláspontot, hogy a gazdasági típusú fejlesztések hosszabbak, hosszabb távú hatással vannak és munkahelyteremtés folytán a lakosságmegtartása érdekében jobban szolgálják a térség fejlesztését, mint a szociális és infrastrukturális beruházások. Az általam vizsgált térségben azonban olyan nagy az infrastruktúra lemaradása, hogy a lakosságot és a helyi vezetőket erőteljesen motiválta ezen irányú fejlesztések ösztönzésére. Az ilyen irányú beruházásokat az is ösztönözte, hogy sem a lakosságot, sem a gazdaságot nem sikerült kellően felkészíteni a programban rejlő lehetőségek hatékonyabb kihasználásra. Ezért, valamint a rendelkezésre álló szűkös anyagi lehetőségek eredményeképpen a projektek összességében nem tudtak mélyreható változásokat eredményezni a falvak életminőségének javításában.
2. Miután a hosszú európai uniós csatlakozási előkészületek sem hozták meg a kellő felkészültséget a projektek és a források elvárt hatékonyságú fogadására, ezért nem volt egyenlő az esély a „LEADER versenyben” a különböző községek számára. Azokban az esetekben, ahol a lakosság körében, közösségében volt megfelelő dinamikus vállalkozó szellemű, kreatív, vagy netán személyes érdekeltségű lakos vagy család, illetve a vezetők esetében kellő agilitás és képesség, akkor az illető település nagyobb eséllyel indult a versenyben a projektekért, a megvalósítás sikeréért. Jelentősen befolyásolják egy-egy község munkahatékonyságát az ott kialakult életérzések, amelyeknek a kialakulásában szerepe volt és van a község vezetőjének, részben azért is, hogy javuljon a projekt kiválasztása, megvalósítása és eredményessége.
3. Miután az előző politikai, gazdasági és társadalmi rendszer nem igényelte a lakosság aktív részvételét a döntésekben, és a részvétel sem léphetett túl egyfajta autonóm mértéket, nem alakult ki az emberek körében olyan szemlélet, amely a LEADER programok eredményességét jobban szolgálta volna. Sokkal erőteljesebben, sikerebben kellett volna aktivizálni a lakosokat mind a programok megvalósításban, mind pedig az azokhoz való érzelmi kötődésében. Jobban rögzülnie kell a falu életében egy-egy új projektnek, mert a siker, az eredményesség növeli az aktivitást. Az eredményes beruházások nem csak hangulatjavítók, amelyek spirálisan növelik a

lakosság megtartó képességét és a kedvét a szerepvállalásban mind a döntés meghozatalában mind pedig a megvalósításban.

4. Hosszabb idő kell ahhoz, hogy a rendszerváltás utáni beidegződések egy-egy falu pozíciójával, feladatával, szerepvállalásával az adott kistérség életében meg tudjon változni. Azt általánosságban ugyan magával hozta, hogy vannak életközösségek, falvak, amelyek szerepet vállalnak a foglalkoztatásban, a munkahelyteremtésben, a szolgáltatások javításában, de más falvak esetében csak speciális és visszafogott funkciók alakulnak ki.
5. A térség lakossága egyértelműen öregszik. Ez alól csak az a falu jelent kivételt, ahol a lakosság jelentős részaránya kisebbségi, roma etnikumhoz tartozik. Ez a sajátosság önmagában is színezi a problémát. A cigányság esetében össztársadalmi szinten is megfigyelhető, hogy több gyermek születik, és körükben magasabb a népességnövekedési ráta. Így a járás falvaiban fel kell készülni arra, hogy javulnia kell azoknak a szolgáltatásoknak, amelyek az idős lakosság kiszolgálását biztosítják, valamint fejleszteni kell a bölcsődei és óvodai hálózatot is az iskolával egyetemben. Várható, hogy esetükben további pozícióvesztések lesznek a térség fejlődési lehetőségeiben. Amennyiben növekszik a lakosság aktivitása, és ehhez megtalálják a megfelelő eszközöket, akkor nagyobb esély lesz a visszafejlődés lassítására, esetleges megállítására. Ahhoz azonban, hogy a trend megforduljon, a jelenleg elérhető források a térségben nem elegendőek, tehát azok kiemelt növelésére van szükség.
6. A településeken a kedvező példák mellett is érezhetően csökken a helyi hagyományok, szokások, a folklór, a kulturális örökség ápolásának mértéke, ez pedig tovább erodálhatja a közösségeket. Az oktatásban, a gyerekek tanításában a hagyományápolásban a jelenleginél sokkal nagyobb aktivitás, intenzitás szükséges az értékek feltárására és megőrzésének biztosításra. Az is megállapítható volt, hogy ezeken a területeken a különböző községek múltja, kulturális értékei és így az ezekből adódó esélyei sem egyformák.

7. A mezőgazdaság termelése ezekben a térségekben valószínűleg az elkövetkező időszakban is jelentősebb marad. Egyidejűleg az is megállapítható, hogy mindemellett nagyobb a mezőgazdaságból származó GDP és jövedelem, a robotizáció, a digitalizáció, amely jobb életminőséget biztosít, mint jelenleg, de a pénz sokkal kevesebb ember számára lesz elegendő az életminőség igény javulása miatt. Meg kell találni a mezőgazdaságból megélni nem tudók számára azokat a jövedelmeket biztosító tevékenységeket, amelyek nemcsak, hogy biztosítják a térség lakosságának teljes eltartóképességét – akár más faluban vagy városban –, hanem folyamatosan javítja az életkörülményeket és életminőséget is.

Megállapításaimat alátámasztják a juhágazatban végzett vizsgálataim eredményei is, amelyek szerint a nagy helyi hagyományokkal rendelkező és a tradicionális formákat egészen máig megőrző ágazatban országos szinten várhatóan több ezer, a térségre vonatkozóan pedig több tíz munkahely megszűnhet. Ez együtt jár alulképzett, új munkaerő felszabadulásával, megjelenésével a munkaerőpiacon, amely jelentős átképzésre mind életkora, mind pedig iskolázottsága miatt kevésbé alkalmas. Ennek megfelelően szükség van a vidékpolitika továbbfejlesztésére és a források növelésére ahhoz, hogy ne folytatódjon a korábbi kistérség, a jelenlegi járás területén lévő falvak további visszafejlődése. Ez azért is fontos, mert a prosperáló falvak és városok konkurenciájának nagy elszívó hatása lehet. Ami pedig önmagában kettős hatású, pozitív és negatív egyaránt lehet. Az alacsony népességnövekedési ráta ezt a folyamatot tovább erősíti.

8. A jelenlegi rendszer forrásai, gazdasági feltételei, annak mértéke nem alkalmas a kiegyensúlyozatlanság, a különbségek megszüntetésére. Sőt, sok esetben a jelenlegi adottságokat figyelembe véve még a falvak közti különbségek erősödését eredményezheti inkább. Ezt az Uniós folyamatok is alátámasztják, az uniós térségek pozíciójának, helyezésének és eredményességének csekély változásával.

Irodalom

1. Bakos I.M., Tamus A., Takácsné György K. (2014): A vidékfejlesztési támogatások területi eltérései Romániában és Magyarországon. *Acta Carolus Robertus*, 4 (1), 1-14 p.
2. Balassa I. (1996): A Sárret korai története és kutatásának lehetősége. *Bihari Diéta*, I. 37-41. Berettyóújfalu
3. Balassa M.I. (1985): Báránd története és néprajza, Új Élet Mgtsz Kiadó, 18 p.
4. Balázs, I. (1993): Gondolatok a regionalizációról, Közigazgatási Füzetek 10./, MKI, Bp. 157 p.
5. Balogh P. (2012): Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU források felhasználásnak gazdaságpszociológiai elemzése. – doktori PhD értekezés tézisei, 25 p.
6. Baranyi, B. (2006): A perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In: Baranyi, B., Nagy J. (szerk.): *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, MTA Regionális Kutatások Központja, 37-41 p.
7. Baranyi, B. (2008a): A Kárpát-medence régiói - Észak-Alföld, Dialóg Campus Kiadó, 391 p.
8. Baranyi, B. (2008b): Észak-Alföldi régió a „régiók Európájában”. In Baranyi, B., Nagy, J. (szerk.): *Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban*. MTA Regionális Kutatások Központja – Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma. Budapest-Debrecen, 46 p.
9. Baranyi, B. (2013): Integrált területfejlesztés, Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, 57 p.
10. Baranyi, B., Gazdag, I., Koticsné Magyar, M., Lévai, B., Szabadi, I., Vajda, M.V. Szatmári, I. (2000): *Száz Magyar Falu: Nagyrábé, Száz Magyar Falu Könyvesháza*.
11. Bársony István (1975) Termelési adottságok és lehetőségek Bihar megyében a XVIII. században. *Magyar Történeti Tanulmányok*, VIII. 93-114. Debrecen
12. Bársony István (2016.) Népeségi, etnikai változások a Tiszántúlon a XVIII. században. In: *Táj és kultúra 2. Néprajzi tanulmányok a történeti Bihar megyéből*. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 64. 11-35. Debrecen.
13. Bartha E. – Keményfi R. – Marinka M. (2018) Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 58, Debrecen.

14. Baum, S., Froberg, K., Hartmann, M., Matthews, A., Weingarten, P. (2004): The future of rural areas in the CEE new member states. Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa, Halle.
15. Bedrac, M., Cunder, T. (2010): "Leader" approach and local development strategies in Slovenia. *Rural Areas and Development*, 7 (740-2016-50925), 245-256 p.
16. Beluszky P. (1961): Berettyóújfalu vonzáskörzete. *Acta Debreceniensis*, VII. 239-264. Debrecen
17. Beluszky P. (1981): Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körös-vidék. *Alföldi tanulmányok*, 5. 131-160.
18. Beluszky P. – Enyedi Gy- Az Észak-Alföld gazdasági fejlődése. (1974): *Földrajzi Közlemények*, XXII. 14-32. Budapest
19. Benczúr, P., Rátfai, A. (2005): Economic Fluctuations in Central and Eastern Europe – the Facts. MNB Working Papers 2005/02 Magyar Nemzeti Bank, 3279-3292 p.
20. Berecz, M. (É.N.): Vidékfejlesztés a LEADER programokon keresztül az észak-alföldi régióban. www.agr.unideb.hu/hvtk/doc/rj3.ppt (A letöltés dátuma: 2018.06.22.)
21. Bereczki I. (1982): Adatok az Óberettyó-mente pásztorainak szellemi életéhez. In: *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. (Szerk: Balassa I. – Ujváry Z. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 39. Debrecen, 641-650.
22. Berényi, I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. *Földrajzi Tanulmányok*. 22. Budapest: Akadémiai Kiadó
23. Béres Cs – Süli-Zakar I. (1990) Bihar. Térbeli hátrányok – társadalmi problémák. Debrecen – Berettyóújfalu, 156 p.
24. Bock, B.B. (2012): Socialinnovation and sustainability. How to disentangle the buzzword and its application in the field of agriculture and rural development. *Studies in Agriculture Economics*, 114, 27-63 p.
25. Bóna I. (1993): *A hunok és nagykirályaik*. Budapest: Corvina
26. Bonfiglio, A., Camaioni, B., Coderoni, S., Esposti, R., Pagliacci, F., Sotte, F. (2017): Are rural regions prioritizing knowledge transfer and innovation? Evidence from Rural Development Policy expenditure across the EU space. *Journal of Rural Studies*, 53, 78-87 p.
27. Bihar vármegye térképe (2019) (letöltés ideje: február 28.) http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg
28. Bihari-Horváth L. (2016): Legelőpuszták, szőlőskertek, tanyavilágok. Hajdúszoboszló. 200 p.

29. Bodrogi, T. (1977): Regionális etnológia. Magyar Néprajzi Lexikon. 1977. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó
30. Borovszky S. (szerk.) (1901): Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest
31. Budai Gy. (2012): cél a vidék lakosságmegtartó képességének erősítése. Elérhető: www.kisalfold.hu/belfold_hirek/budai_gyula_cel_a_vidék_lakosságmegtartó_képességének_erosítése/2307105/ (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
32. Buday-Sántha, A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. Budapest-Pécs: Dialóg Campus. 463 p.
33. Buday-Sántha, A. (2011): Agrár- és vidékpolitika, 308 p.
34. Burch, S. (2007): Knowladgesharingforruraldevelopment: challenges, experiences and methods. ALAI, Quito 73 p.
35. Coste, E.,Kukovics, S. (2008): A COPA/COGECA juhhús munkacsoport megfontolásai az európai juhszektor jövőjéről. In: A juhtenyésztés jelene és jövője az EU-ban, Kukovics, S., Jávor, A. (szerk.). Magyar Juhtejgazdasági Egyesület és a Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma. 32-44 p.
36. Csatári, B. (1978): Adatok a Sárrét településföldrajzához. In: Alföldi tanulmányok, 2. 1978. 201-218.
37. Csatári, B. (1982): A Sárrét falvainak középkori településrendje és annak változásai. In: A Bihari Múzeum Évkönyve, III. Berettyóújfalu, 141-154.
38. Csatári, B. (2003): Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Tímár, J., Velkey, G. (szerk.): Várossiker alföldi nézőpontból. Békéscsaba, Budapest MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ. 55-57 p.
39. Csatári, B. (2004): A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata. Kecskemét MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézete, 11-13 p.
40. Csávás I. (1941): A Nagysárrét monografiája. Debrecen, 1941.
41. Csete, L., Láng, I. (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, II. Az agrárium helyzete és jövője. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ 313 p.
42. Csíki, T. (2012): Etnográfia - a nemzeti (népi) emlékezet tudománya. *Ethnographia*. 123. 221-254.
43. Csoba, J. (2010): Segély helyett munka. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. Szociológiai Szemle, 20(1), 26-52 p.

44. Csurgó, B., Kovách, I. (2015): The LEADER Programme in Hungary–Bottom-Up Development with top-down control. In: Granberg, L., Andersson, K., Kovách, I. (szerk.) Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-Roots Experience of the LEADER Programme. Surrey: Ashgate, 53-77 p.
45. Csurgó, B., Meggyesi B. (2015): Local Food Production and Local Identity: Independency of Development Tools and Results. Socio. hu, 1, 167-182 p.
46. Csüllög G. (1998): Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In Fülek Gy. (szerk.): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllő: Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSZKI)
47. Csüllög G. (2006): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásban. (egyetemi doktori (PhD) értekezés.)
(<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/88666/ertekezes.pdf;jsessionid=BF4A4A05A49534227F026B5DDD804308E?sequence=4>)
48. Dám L. (1975): A Nagy-Sárrét népi építésze. Műveltség és Hagyomány, 17. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem
49. Dankó I. (1965): A gyulai vásárok. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum füzetek. Gyula
50. Dankó I. (1982): Bevezetés a Sárrét gazdálkodás-néprajzához. Múzeumi Kurír, 39. 31-33.
51. Dankó I. (2016) Strukturális vizsgálódások egy bihari kistáj etnokulturális viszonylatában. In: Táj és kultúra, 2. Studia Ethnographica et Folkloristica 64. Keményfi R. – Bartha E. szerk.) 36-78. Debrecen
52. Dankó, L., Ogár, Z. (2014): Leader alapú vidékfejlesztés és támogatása társadalmi marketing eszközökkel. Marketing kaleidoszkóp, 101-120 p.
53. Dingenen, W. (2004): A LEADER programok az EU vidékpolitikájában. Brüsszel: AEIDL <http://www.leadernet.hu>, 56 p. (A letöltés dátuma: 2018.08.23.)
54. Dorgai, L. (2010): Vidék- és területfejlesztés 4., A regionális politika és eszközrendszere. Nyugat-magyarországi Egyetem.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_VTEF4/ch01s02.html (A letöltés dátuma: 2018.05.20.)
55. Döbrönte, K., Vida, Sz. (2004): A regionális politika és intézményrendszer szerepe Magyarországon. In.: Tér és Társadalom 18(4), 1-28 p.

- <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/968/1933> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 28.)
56. Driesh, L., Mathij, E., Swinnen, F.M.J. (2001): Constraints on employment growth and development in rural areas in transition countries: Analysis and policy implications. Ancona, 73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economists. 22. p.
 57. Európai Bizottság, (2013): Az Európai Bizottság mezőgazdasági és foglalkoztatás, tengerügyi és halászati, valamint regionális politika főigazgatóságának közös útmutatója a közösségvezérelt helyi fejlesztésekről az európai strukturális beruházási alapok vonatkozásában.
 58. Faragó, L. (2005): A jövőalkotás társadalomtechnikája. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 240 p.
 59. Fehér, A. (2004): A vidékfejlesztéssel kapcsolatos fogalmi rendszer értelmezési és adaptációs kérdései – a magyar szabályozások szakmai megalapozása. 355-379 p. In: *EU-tanulmányok V.* Budapest: Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 417 p.
 60. Feldman, Zs. (2019): Személyes közlés.
 61. Finta, I. (2008): Helyi politika és területi közigazgatás. Kézirat. Pécs, 24 p.
 62. Finta, I. (2015): Az integrált terület-és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 29(1), 132-148 p.
 63. Finta, I., Finta, I., Magócs, K., Cserneczy, T., Fejes, I., Sain, M., ... Tóth, P. J. (2014): Vidékkutatás 2012-2013: LEADER 2014-2020. Javaslat a felkészüléshez.
 64. Földes L. (1962): Egy alföldi juhtartó gazdaság. In: *Néprajzi Értesítő*, XLIV. 27-79. p.
 65. Frey M. (szerk). (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Budapest: OFA. http://www.szocialisgazdasag.hu/uploads/pdf/szoc_gazd_kezikonyv.pdf. (A letöltés dátuma: 2018.09.19.)
 66. Frisnyák, S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Budapest: Tankönyvkiadó
 67. G. Fekete, É., Péter, Zs., Siposné Nándori, E., Lipták, K., Hegyi-Kéri, Á. (2013): Területi politikák és stratégiák. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0046_03_terpol/tananyag/09_2.html (A letöltés dátuma: 2018.07.14.)
 68. G. Fekete, M (2013): Társadalmi innováció és szociális szövetkezetek a vidéki térségekben. Kaposvár, konferencia anyag. http://www.mrtt.hu/vandogyulesek/2013/05/g.fekete_eva.pptx (A letöltés dátuma: 2018.08.15.)
 69. Fodor, F. (1935): Történelmi és településföldrajz. Földrajzi Közlemények, 4.

70. Gaál, B., Párdányi, M. (2001): Európai Unió ismeretek. Az Európai Unió és Magyarország. EKF Líceum Kiadó. Eger.
71. Gál, P. (2007): Kedvezőtlen beruházások - növekedési kockázatok? MNB Szemle 2007. június. Magyar Nemzeti Bank. 12 p.
72. Glatz, F. (2008): Új vidékpolitika. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2008. ISBN: 978-963-508-572-9 Györffy István 1943.
73. Györffy I. (1943): Magyar falu magyar ház. Budapest: Turul kiadás
74. Haan, L. (1870): Békés vármegye hajdانا. Hornyánszky Victor nyomdája. Pest, 97 p.
75. Halkier, H., Danson, M., Damborg, C. (1998): Regional Development Agencies in Europe. Jessica Kingsley Publishers. London, 374 p.
76. Halmai, P. (2002): Az Európai Unió agrárrendszere. Második kiadás. Budapesti Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó. Budapest, 345 p.
77. Hamar, A. (2010): Megújuló folytonosság. Közfoglalkoztatás egy észak-alföldi kistérségben. Esély, 21(1), 65-78 p.
78. Harsányi, E., Vincze, Sz., Harsányi, G., Ványiné Széles, A. (2007): Beruházások, infrastrukturális jellemzők az Észak-Alföldi régióban. In: Baranyi, B., Nagy, J. (szerk.). Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban. MTA Regionális Kutatások Központja – Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma. Budapest-Debrecen, 127 p.
79. Hekliné Herbály, K. (2002): A mezőgazdasági erőforrások többirányú hasznosítása a vidékfejlesztésben. Doktori értekezés. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/58/1/herbaly_katalin.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
80. Horváth, Gy. (2003): Regionális támogatások az Európai Unióban. Osiris Kiadó. Budapest, 347 p.
81. Horváth, Gy. (2007): A régiók Európában. Gazdálkodás. 51(3), 3 p.
82. Icener, E., Phinnemore, D., Papadimitriou, D. (2010): Continuity and change in the European Union's approach to enlargement: Turkey and Central and Eastern Europe compared. Southeast European and Black Sea Studies, 2, 207-223 p. <http://doi.org/dxcf2h> (A letöltés dátuma: 2018.07.10.)
83. Illés, I. (2003): Regionális gazdaságtan és politika. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2003. 3. fejezet: A regionális politika kialakulása, céljai és irányzatai az európai országokban. http://zskflnk.uw.hu/nk/Regionalis_gazdtn&politika.pdf (A letöltés dátuma: 2018.07.25.)

84. Iván, G. (É.N.): Regionális politika. VIII. fejezet
http://lms.complex.hu/download.php?FNAME=1326901458.upl&ANAME=Iv%C3%A1n+G._Region%C3%A1lis+politika+a+kezdetekt%C5%91l+az+Agenda+2000-ig.pdf (A letöltés dátuma: 2018.05.22.)
85. Jakó, Zs. (1940): Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest
86. Janó, Á. (2011): Hortobágy pusztáról fúj a szél... Tanulmányok az alföldi pásztorkodás köréből (Hortobágy, Kiskunság). A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 62. Déri Múzeum, Debrecen.
87. Jávor A., Fésűs L. (2000): Tenyésztési- és Fajtahasználati útmutató. Debreceni Egyetem. Debrecen-Szikszó-Herceghalom, 135 p.
88. Jávor, A., Nábrádi, A. (1999): A juhágazat szerkezete és hatása az árukibocsátásra. Juhtenyésztési tanácskozás és továbbképzés. Herceghalom, 44-45 p.
89. Jávor, A., Nábrádi, A., Molnár, Gy. (2000): A kiskérődző ágazat, mint a vidékfejlesztés egyik eleme. Magyar Juhászat (Magyar Mezőgazdaság melléklet) 2000/7., 4-5 p.
90. Jávor, A., Oláh, J., Jávor, B. (2017): Lehetőségek és korlátok a juhágazatban. In: A kiskérődző szektor jelene és jövője – A Juh Terméktanács 25 éve tükrében. Kukovics, S. (szerk.). Juh- és Kecske Terméktanács és Szakmaközi Szervezet, 64-76 p.
91. Jávor, K. (1997): Magyarország Vidékfejlesztési Programja (MVP) Konceptió. Budapest: VÁTI Kht. 8. p.
92. Juhász, A. (2016): A humán erőforrás helyzete (múlt/jelen/jövő) a hazai élelmiszer gazdaságban. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest, Elérhető: www.gazdalkodas.hu/files/Konferencia_pdf/Juhasz_Aniko_AKI.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
93. Kálmán, J. (2015): A közfoglalkoztatási programok háttere és nemzetközi tapasztalatai. In: Fazekas, K., Varga, J. (szerk.). Munkaerőpiaci tükrök 2014. MTA KRTK RKI, Budapest, 42-65 p.
94. Kavecsánszki M. – Marinka M. (2018): Táj és kultúra, 1. Studia Ethnographica et Folkloristica Carpathica, 63. Debrecen.
95. Kisiel, R., Gierwiatowska, M. (2013): Functioning of the Polish LAG in the Context of the Leader Initiative. Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia, 12(3).
96. Kiss, L. (1978): Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó. Budapest, 642 p.

97. Kiss, M. (2016a): A helyi termék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER-programok példája alapján.
98. Kiss, M. (2016b): Helyi termék mint továbblépés? A helyi termék-előállítás szerepe és típusai a hátrányos helyzetű térségekben. *Erdélyi Társadalom*, 14(1), 9-30 p.
99. Kondor, A.Cs. (2012): Téralkotó normák és a területi szabályozás. *MTA CSFKI Elmélet – Módszer-Gyakorlat* 68. 159 p.
100. Koós, B. (2016): A szegénység enyhítését célzó földhasználat a világban és Magyarországon. *Földből élők*. 180-196 p.
101. Kósa, L. (1999): Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920). Budapest: Planétás Kiadó
102. Kostov, P., Lingard, J. (2001): Integrated rural development – Do we need a new approach? Ancona, 73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economists. 28-30 JUNE 2001, 12-13 p.
103. Kovách, I. (2012). A vidék az ezredfordulón. *Argumentum-MTA szociológiai Kutatóintézet*. Argumentum Kiadó, 244 p.
104. Kovách, I. (2016). Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó.
105. Kovách, I., Kučerová, E. (2006): The project class in Central Europe: the Czech and Hungarian cases. *Sociologia ruralis*, 46(1), 3-21 p.
106. Kovács T. (2012): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 204 p.
107. Kovács, D. (2018): A LEADER program 2010-2018 közötti időszakának néhány jellemzője Magyarországon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek gazdaság Régió társadalom*. Miskolc, 15(3) 31-54 p.
108. Kovács, J. (2005): Az EU agrárpolitikájának fejlődése, Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., 22 p.
109. Kovács, K. (2016): Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken. Argumentum Kiadó. Budapest
110. Kovács, K., Koós, B. (2018): A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016. *Rural Development and the Local Society Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom*. Miskolc, 15(3), 13-30 p.
111. Kovács, T. (2000): Magyarország régiói, KSH, Statisztikai elemzések. 946 p.

112. Kósa, L. (1977): Bihar, Biharország. In: Magyar Néprajzi Lexikon, 1. (Szerk: Ortutay Gy.) 284-285. Budapest, Akadémiai Kiadó
113. Kósa L, Filep A. (1981): Sárrét. In: Magyar Néprajzi Lexikon, 4. (Szerk: Ortutay Gy.) 429-430. Budapest, Akadémiai Kiadó
114. Köstlin, K. (1986): A táska. Néprajzi Értesítő. 87. 159-165.
115. Közszerzői Nemzetközi Képzési Központ, Nemzetközi Közszerzői Továbbképzési Program: Az Európai Unió regionális politikája. http://vtki.unike.hu/uploads/media_items/az_europai_unio_regionalis_politikaja_nyaradil.original.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
116. Kukovics, S. (2017): A kiskérődző szektor jelene és jövője – Juh Terméktanácsa 25 éve tükrében. Juh- és Kecske Terméktanács és Szakmaközi Szervezet. Várpalota, 173 p.
117. Kukovics, S., Jávör, A. (2008): A juhtenyésztés jelene és jövője az EU-ban. Magyar Juhtejgazdasági Egyesület, Debreceni Egyetem Agrár-és Műszaki Tudományok Centruma, Herceghalom–Debrecen, 464 p.
118. Kukovics, S., Jávör, A. (2009): A juhágazat stratégiai kutatási terve, Debrecen-Herceghalom, K-OVI-CAP Bt., 1-344 p.
119. Kukovics, S., Jávör, A. (2009): A juhágazat stratégiai kutatási terve. A juhágazat stratégiai kutatási terve. JUHINNOV Platform. K-OVI-CAP Bt., Érd, 353 p.
120. Kukovics, S., Jávör, A. (2010): A fejlesztés lehetőségei a juhágazatban. Juhinnov Platform, 553 p.
121. Kukovics, S., Stummer, I., Tóth, P., Kukovics, F., Jávör, B., Nábrádi, A. (2017): A juh és kecske ágazat méret és termék kibocsátási tendenciái az elmúlt 15 évben és jövőbeni kilátásai. In: A kiskérődző szektor jelene és jövője – A Juh Terméktanács 25 éve tükrében. Kukovics, S. (szerk.) 2017. Juh- és Kecske Terméktanács és Szakmaközi Szervezet, 31-63 p.
122. Kulcsár, L. (2018): Vidékfejlesztés és a helyi társadalom. Rural Development and the Local Society Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom. Miskolc, 15(3) 4-12 p.
123. Lengyel, B. (2010): A tudás-alapú gazdaság területi vizsgálatai Magyarországon – regionális innovációs rendszerek és tudásbázis. PhD értekezés, Budapest, BME 124 p.

124. Losonczy, M. (2005): A lisszaboni stratégia: célok, megvalósítás, következtetések magyar szempontból. Társadalom és Gazdaság, 27 (1-2) 111-117 p.
125. Lovas Kiss, A. (2011): Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepének változása. Esettanulmány egy bihari településről. (A Néprajzi Látóhatár kiskönyvtára, 13.) Debrecen
126. MacDougall jelentés, (1977): I. fejezet (Brüsszel).
http://www.cvce.eu/content/publication/2012/5/31/c475e949-ed28-490b-81ae-a33ce9860d09/publishable_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018.05.22.)
127. Madai, H. (2000): A juhágazat szerepe a vidékfejlesztésben. In: A térségfejlesztés vezetési és munkaszervezési összefüggései nemzetközi tanácskozás II. Dienesné Kovács, E., Nagy, T. (szerk.). Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, 205-208 p.
128. Magyar Juh- és Kecsketenyésztő Szövetség. (2016): 21. időszaki tájékoztató. Budapest.
129. Magyar juh- és kecsketenyésztő Szövetség. (2017): 22. időszaki tájékoztató 2017. Budapest, 158 p.
130. Magyar Juh- és Kecsketenyésztő Szövetség. (2018): 23. Időszaki Tájékoztató Budapest.
131. Magyar, T. (2003): A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. Gazdálkodás, 47(2), 5-15 p.
Magyarország mezőgazdasága, 2013 (2013): Elérhető:
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso_elozetes_2013.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
132. Makkai, G. (2008): Vidékfejlesztés. Mentor Könyvek Kiadó. Marosvásárhely, 216 p.
133. Miskó, K. (2006): A LEADER program, mint vidékfejlesztési lehetőség. Ph.D értekezés, Gödöllő. https://szie.hu/file/tti/archivum/Misko_Krisztina_ertekezes.pdf (A letöltés dátuma: 2018.04.11.)
134. Mohay, T. (2011): Alföld. In: Magyar néprajz I.1. (Szerk.: Paládi-Kovács A.) Budapest. 599-681.
135. Molnár, A. (1967): Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon (1890-1896). Agrártörténeti Szemle, 117-172.

136. Molnár, A. (1985): Nagyrábé község története, Kézirat a Déri Múzeum adattárában, Püspökladány.
137. Molnár, A. (1972): Nagyrábé népének gazdálkodása a török hódoltság után. Agrártörténeti Szemle, 14. 398-422.
138. Molnár, A. (1974): Egy nagysárréti falu mezőgazdasága a XIX. században. Agrártörténeti Szemle, XVI. 247-263.
139. Molnár, L. (2015): Egy hajdúböszörményi juhászdinasztia három generációjának vizsgálata. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem.
140. Móring, J.A. (2015): Mit tesz a kormány a vidék megtartó erejének növelése érdekében? Parlamenti felszólalás. Elérhető: www.parlament.hu/egy-kepviselo-adatai?p_auth=ICYtYVXR&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_irom.irom_adat%3Fp_ckl%3D40%26p_izon%3D3505 (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
141. Moseley, M.J. (2003): Local Partnerships for Rural Development The European Experience. CABI Publishing 235 p.
142. Nadányi, Z. (szerk.) (1938): Bihar-vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal
143. Nábrádi, A., Jávor, A., Madai, H. (2007): A juhágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei. Debreceni Egyetem. Debrecen, 149 p.
144. Nagy, A., Polai, L. (2017): A kiskérődző ágazat lehetőségei a Vidékfejlesztési Program keretében. In: A kiskérődző szektor jelene és jövője – A Juh Terméktanács 25 éve tükrében. Kukovics, S. (szerk.). Juh- és Kecske Terméktanács és Szakmaközi Szervezet, 87-105 p.
145. Nagy, H. (2009): Regionális politika. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztés Intézet, Gödöllő.
http://www.rgvi.gtk.szie.hu/system/files/upload/course_material/0_regionalis_politika_jegyzet.pdf (A letöltés dátuma: 2018.05.13.)
146. Némediné Kollár, K. (2014): A magyar regionális intézményrendszer 2007-2013. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális

- Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Gödöllő.
http://gtk.szie.hu/system/files/upload/course_material/magyar_regionalis_intezmenyrendszer.pdf (A letöltés dátuma: 2018.04.29.)
147. Nemes Nagy, J. (2017): Régiók, polarizálódás, centralizáció. Comitatus, 1, 3-13 p.
 148. Oláh, J. (1987): Fejezetek a sárréti települések történetéből, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 14, 30-31 p.
 149. Orbán, E. (2014): A regionális politika helyzete és perspektívái. MTA Law WorkingPapers 2014/30., Budapest.
jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_30_Orban.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.05.)
 150. Orbán, E. (2015): A regionális politika helyzete és perspektívái. Tér és Társadalom, 29(3), 73-92 p. real.mtak.hu/25989/1/2647-7845-1-PB.pdf (A letöltés dátuma: 2018.07.22.)
 151. Orosz, I. (1981): Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII-XIX. században. In: Berettyóújfalu története. (Szerk. Varga Gy.) Berettyóújfalu, 1981. 229-298.
 152. Osváth, P. (1875): Bihar Vármegye Sárréti Járásának leírása. Hügel O. Nyomda, Nagyvárad. 196-369 p.
 153. Paládi-Kovács, A. (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai (Periods of Hungarian Animal Keeping Culture). MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 452 p.
 154. Paládi-Kovács, A. (2001): Állattartó gazdaságok. In: Paládi-Kovács, A. (főszerk.): Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Akadémia Kiadó. Budapest, 599-616 p.
 155. Paládi-Kovács, A. (2010): A keleti palócok pásztorkodása. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 240 p.
 156. Paládi-Kovács, A. (2009): A magyar népi műveltség a kapitalizmus korában (1848-1945) Állattartó kultúra. In: Magyar néprajz I.2. (Szerk: Paládi-Kovács A.) Akadémiai kiadó. Budapest, 503-512.
 157. Pálmai, É. (2013): Az EU-s fejlesztési források felhasználásának elemzése a Regionális Operatív Programok keretében (2007-2011.) MRTT XI. Vándorgyűlése: Az új európai uniós kohéziós politika. Kaposvár, 2013. november 22.
www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2013/02/palmai_eva.pptx (A letöltés dátuma: 2018.07.23.)
 158. Pálné Kovács, I., Tuka, Á., Schmidt, A., Vadál, I., Kákai, L. Regionalizmus és területi kormányzás. PTE Bölcsészettudományi Kar Politikai Tanulmányok Tanszék.

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_13_regionalizmus/ch04s02.html#ftn.id552497 (A letöltés dátuma: 2018.06.20.)

159. Papp K. (1998): Biharország jobbágynépe: a magán birtok és jobbágysága a XVIII. században. Debrecen, Csokonai Kiadó
160. Papp, K. (2001): A bihari paraszti gazdálkodás a XVIII. században. *Rálátás*, 2. Debrecen. 1-19.
161. Patkós, Cs. (2014): A LEADER program Európában és Magyarországon, *Educatio*, 3. 394-402 p.
162. Patkós, Cs. (2016a): Homeopátiás vidékfejlesztés: LEADER akciócsoportok Kelet-Közép-Európában. In: Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 388-393 p.
163. Patkós, Cs. (2016b): Vidékfejlesztési Program 2014-2020 – különös tekintettel a LEADER megközelítésre. In: A Magyar Tudomány Ünnepe az Eszterházy Károly Főiskolán. EKF, 1-15 p.
164. Pike, A., Rodríguez-Pose, A., Tomaney, J. (2016): Local and regional development. Routledge. London, 328 p.
165. Póla, P., Chevalier, P., Maurel, M. C. (2015): A LEADER akciócsoportok és partnerségi hálózatok működésének tanulságai Baranya megyében. *Tér és társadalom*, 29(1), 175-194 p.
166. Probáld, F. (1995): A regionális földrajz helye a geográfiában. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 42 p.
167. Rechnitzer, J., Smahó, M. (2006): Regionális politika. <http://www.3kconsens.hu/files/tankonyv%20elektronikusf.pdf> (A letöltés dátuma: 2018.06.24.)
168. Pusztainé, Madar I. (1993): Sárretudvari néprajza. Debrecen, 1993. *Ethnica* kiadás.
169. Sain, M. (2010): Segédlet a közösségi tervezéshez. VÁTI Nonprofit Kft./Területfejlesztési Füzetek 1., Budapest.
170. Samu, A. (2011): Három hónapja startolt a helyettes államtitkárság. A közfoglalkoztatási program kommunikációs felelőse által kiadott kommunikáció – 2011. október 1. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/kozfoglalkoztatasi-helyettes->

- allamtitkarsag/hirek/harom-honapja-startolt-a-helyettes-allamtitkarsag (A letöltés dátuma: 2018.05.13.)
171. Sarris, A.H., Doucha, T., Mathijs, E. (1999): Agricultural Restructuring in Central and Eastern Europe: Implications for Competitiveness and Rural Development. *European Review of Agricultural Economics*, 26(3) 305-329 p.
 172. Sarudi, Cs. (1997): Vidékfejlesztés Magyarországon és az Európai Unióban. *A Falu*, 12(2) 19-27 p.
 173. Sarudi, Cs. (2003): Térség- és vidékfejlesztés: A magyar térgazdaság és az európai integráció. *Agroinform*. Kaposvár, 308 p.
 174. Shaffer, R. (1989): *Community Economics*. Iowa: IowaState University Press, Ames IA, 76 p.
 175. Smahó, M. (É.N.): Az Európai Unió regionális politikája I., Az európai regionális politika története, MTA RKK NYUTI. http://www.sze.hu/~rechnj/Region%E1lis%20politika/regpol_3_sm.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.06.)
 176. Soós, A. (2004): A magyar regionális politika az uniós csatlakozás jegyében – különös tekintettel a dél-dunántúli régióra. Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Budapest. http://elib.kkf.hu/edip/D_10761.pdf (A letöltés dátuma: 2018.07.04.)
 177. Süli-Zakar, I. (1996): Bihari tájak és települések. Bihari Diéta, I. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum
 178. Süli-Zakar, I. (1998): Területfejlesztés – vidékpolitika. *A Falu*, 13(3), 65-70 p.
 179. Süli-Zakar, I. – Béres, Cs. (1993): Hajdú-Bihar megye. A térbeli társadalmi-gazdasági fejlődés lehetőségei és problémái. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat
 180. Süli-Zakar István - Csüllög Gábor 2003. A dunántúli regionalizmus történeti előzményei. In Frisnyák S. – Tóth J. (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Nyíregyháza – Pécs
 181. Svobodová, H. (2015): Do the Czech Local Action Groups Respect the LEADER Method? *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(5), 1769-1777 p.
 182. Szabadfalvi J. (1970) Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány, XII. Debrecen.

183. Szabadfalvi J. (1984): Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. *Studia ethnographica et folkloristica*, 10. Debrecen.
184. Szabadfalvi, J. (2001): Juhtartás. In: Paládi-Kovács, A. (főszerk.): Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Akadémia Kiadó. Budapest, 705-748 p.
185. Szakál, F. (1999): A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. In: Pócs, Gy. (szerk.). *Vidékfejlesztés, vidékpolitika. Cikk, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996–99. között megjelent tanulmányokból.* Agroinform Kiadóház. Budapest, 311-336 p.
186. Szávuj, É.M. (2013): *Strukturális Alapok 2014-2020.* Európai Bizottság Regionális Politika és Városfejlesztés Főigazgatóság F.5 – Magyarország, 2013. december 12.
http://cic.ckh.hu/sites/default/files/letolthetodok/strukturalis_alapok_2014-20.pdf (A letöltés dátuma: 2018.08.19.)
187. Szűcs, S. (1942): *A régi Sárrét világa.* Budapest
188. Szűcs, S. (1977): *A régi magyar vízivilág.* Budapest
189. Tang, H. (2000): *Winners and Losers of EU Integration: Policy Issues for Central and Eastern Europe.* – World Bank 344 p.
190. Teleki, P. (1917): *A földrajzi gondolat története.* Budapest.
191. Tokarev, Sz. A. (1971): *Az etnográfia mai állása Franciaországban. Népi kultúra - népi társadalom.* 5-6. 274-283.
192. Tóth, L. (1995): *Globalizáció és Regionalizáció hatásuk a magyar gazdaságra, különös tekintettel a mezőgazdaságra.* Akadémiai Nyomda. Szeged, 188 p.
193. Udvardy, P. (2010a): *Agrár- és vidékfejlesztési stratégiák regionális alkalmazása*
1. AVF1 modul, Az EU regionális politikája. Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kara. Székesfehérvár.
http://w3.geo.info.hu/~ng/tamop_jegyzet/pdf/AVF1.pdf
194. Udvardy, P. (2010b): *Agrár- és vidékfejlesztési stratégiák regionális alkalmazása* 7. Vidékfejlesztési stratégiák és programok, LEADER
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_AVF7/ch01.html (A letöltés dátuma: 2018.06.11.)
195. Uzzoli, A., Szilágyi, D. (2013): *A nyugat-kelet és a centrum-periféria relációk a hazai egészségügyenlétlenségek alakulásában az 1990 utáni válságok idején Magyarországon.* Területi Statisztika, 53(4), 306-321 p.

196. Tálasi, I. (1936): A Kiskunság népi állattartása. Budapest.
197. Varga, E. (2010): A LEADER Program hazai gyakorlatáról.
GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics, 54(80-2016-715),
609-619 p.
198. Varga, Gy. (1979): A Bihari síkság népi építésze. In: Hajdú-Bihar népi
építésze. (Szerk.: Szöllősi, Gy.) Debrecen, 192-233.
199. Varga, Gy. (1981): Berettyóújfalu gazdaságnéprajza a két világháború között.
In: Berettyóújfalu története. (Szerk: Varga Gy.) Berettyóújfalu, 1981.
200. Vende, A. (1901): Bihar vármegye községei, In: Magyarország Vármegyéi és
városai Borovszky, S. (szerk.). Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., Légrády Testvérek
Nyomdai Műintézete, 40 p.
201. Vincze, M. (2012): Hogyan osszuk el a Közös Agrárpolitika tortáját?. In: Forum
on Economics and Business. Hungarian Economists' Society of Romania. 5(107),
2012/4, 3-26 p.
202. Voigt, V. (1963.) Regionális és tárgykörök szerinti nemzetközi bibliográfiák,
kézikönyvek, folyóiratok, segédkönyvek. Ethnographia, LXXIV. 514-515.
203. Warner, R. (1999): A report on the European Union rural development policy.
The LEADER programme – The rural Community Initiative, 66 p.
204. Zsigáné Pusztai, H. (2013): A LEADER. Szakdolgozat, Miskolc.
http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_14242_section_6498.pdf
(A letöltés dátuma: 2018.06.24.)
205. Zsúgyel, J. (2006): Az Európai Unió regionális politikája és hatása a területi
kiegyenlítődésre. Ph.D értekezés, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
„Vállalatelmélet és gyakorlat” Doktori Iskola. <http://real-phd.mtak.hu/12/1/1078986.pdf> (A letöltés dátuma: 2018.06.24.)

Internetes források

1. I1: Regional GDP.
Elérhető: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_European_regions_by_GDP (A letöltés dátuma: 2018.03.22.)
2. I2: GDP per capita in the EU in 2013: seven capital regions among the ten most prosperous.
Elérhető: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6839731/1-21052015-AP-EN.pdf/c3f5f43b-397c-40fd-a0a4-7e68e3bea8cd> (A letöltés dátuma: 2018.03.22.)
3. I3: Területi atlasz, megyék, régiók. (2018): Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: www.ksh.hu/teruleti_atlasz_megyek (A letöltés dátuma: 2018.03.22.)
4. I4: Központi Statisztikai Hivatal, http://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_megyek (A letöltés ideje: 2018.03.23.)
5. I5: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_European_regions_by_GDP (A letöltés ideje: 2018.11.19.)
6. I6: Továbbra is kedvezőek a mezőgazdaság kilátásai. (2015): Elérhető: www.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium/agrargazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/tovabbra-is-kedvezoek-a-mezogazdasag-kilatasai (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
7. I7: A Regionális politika története az Európai Unióban, https://www.palyazat.gov.hu/a_regionalis_politika_tortenete_az_europai_unioban (A letöltés ideje: 2018.06.11.)
8. I8: Közös Agrárpolitika <http://www.econom.hu/a-kozos-agrarpolitika/> (A letöltés ideje: 2018.10.25.)
9. I9: EUMSZ - Európai Unió Működési Szerződése 176. cikk <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=en> (A letöltés ideje: 2018.09.20.)
10. I10: Az Európai Unió területfejlesztési politikája – regionális politika, kohéziós és strukturális alapok. http://elte.pene.hu/4.felev/Tarsadalomfoldrajzi%20szintezis/Kiseloadasok/Szabo%20Szabi/hetfo_12-14/eueloadas.ppt (A letöltés ideje: 2018.08.13.)
11. I11: Az Európai Unió szakpolitikai területei: Regionális politika. https://europa.eu/european-union/topics/regional-policy_hu (A letöltés ideje: 2018.05.25.)

12. I12: Nemzetgazdasági Minisztérium: Regionális politika.
<http://regionalispolitika.kormany.hu/>(A letöltés ideje: 2018.07.29.)
13. I13: European Commission (2010): EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (letöltés ideje: 2014.05.05.)
14. I14: Regionális politika, [www.kulker.hu/wp-content/uploads/2013/03/Regionális-politika-04.14.ppt](http://www.kulker.hu/wp-content/uploads/2013/03/Regionalis-politika-04.14.ppt)(A letöltés ideje: 2018.06.12.)
15. I15: Az Európai Unió regionális politikája II. geografus.elte.hu/web/tananyag/2/eu/!ppt/eu_regpol050405b.ppt (A letöltés ideje: 2018.03.11.)
16. I16: Központi Statisztikai Hivatal. (2009): A vidékfejlesztés helyi térségei (LEADER térségek). Statisztikai Tükör. 3(103).
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/debrecenvidekfejl.pdf>(A letöltés ideje: 2018.05.12.)
17. I17: A tesztüzemi információs rendszer eredményei 2014.(2016). Elérhető: www.aki.gov.hu/publikaciok/dokumentum/f:87882/2014.+évi+eredmények (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
18. I18: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium: Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. http://www.terport.hu/webfm_send/544(A letöltés ideje: 2018.06.24.)
19. I19: 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600021.TV> (A letöltés ideje: 2018.07.10.)
20. I20: 2013. évi CCXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300216.TV> (A letöltés ideje: 2018.09.11.)
21. I21: Országos Területfejlesztési koncepcióról szóló 35/1998. (III.20.) OGY. számú határozat <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=998H0035.OGY> (A letöltés ideje: 2018.04.26.)
22. I22: Regionális politika. Érintett régiók. Elérhető: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/region/index_hu.htm(A letöltés dátuma: 2018.03.22.)

23. I23: Központi Statisztikai Hivatal. (2011): Észak-Alföld az Európai Unió régiói között.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/debreceneuregio.pdf>(A letöltés ideje: 2018.05.13.)
24. I24: Észak-Alföld az Európai Unió régiói között, (2011): Központi Statisztikai Hivatal.
Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/debreceneuregio.pdf(A letöltés dátuma: 2018.03.22.)
25. I25: <http://www.nfu.hu> (A regionális politika indukált beruházások a magyarországi régiókban, 2011. július) (A letöltés ideje: 2018.06.20.)
26. I26: Spaak jelentés. (1956): http://aei.pitt.edu/995/1/Spaak_report.pdf
27. I27: 11. előadás: Az Európai Unió regionális politikája. http://www.ektf.hu/~ricsi/2010-2011_2_felev/palyazatiras%20gyakorlata/Az%20EU%20region%E1lis%20politik%E1ja.doc(A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
28. I28: Thomson jelentés. (1973):
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_13_regionalizmus/ch04s02.html#ftn.id552401(A letöltés ideje: 2018.06.22.)
29. I29: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (2005): Felzárkózó vidék. Helyzetelemzés. Budapest, 168 p.
30. I30: Egységes Európai Okmány, 1987
https://hu.wikipedia.org/wiki/Egységes_Európai_Okmány (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
31. I31: Régiók Európája, az Európai Unió regionális politikája. (2002): A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest.
<http://www.bmeip.hu/download/engemiserint/EU%20regionalis%20politikaja.pdf> (A letöltés ideje: 2018.07.01.)
32. I32: A LEADER általános bemutatása.
http://www.totvazsony.hu/uploads/leader/124_leader.pdf (A letöltés ideje: 2018.04.09.)
33. I33: LEADER Központ: A közösségi kezdeményezések és a LEADER-program.
http://www.zrva.hu/hvi_elemei/letoltesek/leader_ismerteto.htm (A letöltés ideje: 2018.11.12.)
34. I34: Regionális politika. (2014):
<http://www.georgikon.hu/tanszekek/agrargaz/Tananyagok/BACSI/BACSI%20TAN%20SPRING/REGGAZD%20I/reg1%202014/Region%C3%A1lis%20politika%20EUs%20anyag.pptx> (A letöltés ideje: 2018.09.25.)

35. I35: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben (2000): Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/amo7.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
36. I36: Magyarország mezőgazdasága, 2010(2010): Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso10.pdf (A letöltés ideje: 2018.06.25.)
37. I37: European Commission. (1999): Directorate General of Agriculture. *Newsletter Special Edition* 11 March 9 p.
38. I38: <http://ec.europa.eu/regional> (A letöltés dátuma: 2018.03.14.)
39. I39: EUROSTAT
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tsdec100> (A letöltés dátuma: 2018.10.11.)
40. I40: Darányi Ignác Terv (2013): Eljárásrend a helyi vidékfejlesztési stratégia LEADER tervének végrehajtása érdekében. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2013 április. [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjwwsiN7ITkAhWrUBUIHQ_TBu0QFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.delinapfeny-hacs.hu%2Fdoc%2FLEADER-ELJaRaSREND-2013-0424-vegleges_logoval-\(1\).doc&usg=AOvVaw1mTl86qrkFmcBJbbPHJiC9](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjwwsiN7ITkAhWrUBUIHQ_TBu0QFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.delinapfeny-hacs.hu%2Fdoc%2FLEADER-ELJaRaSREND-2013-0424-vegleges_logoval-(1).doc&usg=AOvVaw1mTl86qrkFmcBJbbPHJiC9) (A letöltés dátuma: 2018.09.09.)
41. I41: Európai Számvevőszék: A LEADER-megközelítés a vidékfejlesztés gyakorlatában. 5. sz. különjelentés, (2010): http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR10_05/SR10_05_HU.PDF (A letöltés dátuma: 2018.08.06.)
42. I42: A kormány célja a vidék megtartó képességének növelése, (2015): Elérhető: www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/a-kormany-celja-a-videk-megtartokepessegenek-novelese (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
43. I43: B/8386. számú jelentés az agrárgazdaság 2014. évi helyzetéről. Elérhető: www.parlament.hu/irom40/08386/08386.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
44. I44: A mezőgazdaság területi jellemzői, 2010. (2012). Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mezoter10.pdf (A letöltés dátuma: 2018.06.25.)
45. I45: Központi Statisztikai Hivatal. (2005): http://www.nepszamlalas2001.hu/mc2005/mc2005_hun/kotetek/fogalmak/07.html (A letöltés dátuma: 2018.07.11.)
46. I46: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Bihardancsháza> (A letöltés dátuma: 2018.05.14.)

Melléklet

1. Egyén/Közösség viszonyára vonatkozó kérdések

1.1. Életkora

1.2. Neme

1.3. Végzettsége

1.4. Lakhely (település)?

1.5. Mióta él a jelenlegi lakhelyén/településen?

1.6. *Miért választotta települést lakóhelyéül? (család, környezet, munka, kedvezőbb megélhetés)*

1.7. *Milyen szerepet vállal a közösség életében?(szervező/résztvevő, aktív/passzív)*

1.8. Szervez-e a településen fejlesztéseket?

1.9. Részt vesz-e az Ön által szervezett fejlesztések megvalósításban?

1.10. *A fejlesztések eredményeiből származik ez személyes haszna, gazdaságilag érdekelt-e a fejlesztés eredményeinek fenntartásában?*

1.14. *Személy szerint részt vesz-e települése társadalmi életében, közösségi alkalmain? (Ha a válasz igen sorolja fel ezeket! - kulturális, vallási, sport, munkahelyi, önkormányzati)?*

2. Megvalósult fejlesztésekre vonatkozó interjúkérdések

2.1. Tudja-e, hogy LEADER program keretén belül milyen fejlesztések valósultak meg a településén?

2.2. Ön szerint hasznosak voltak-e a megvalósult fejlesztések? (Ha válasza igen, folytassa a 3. kérdéssel, ha válasza nem, akkor folytassa az 5. kérdéssel)

2.3. Miben nyilvánul meg a fejlesztések hasznossága?

2.4. Ki/kik számára voltak hasznosak a fejlesztések? Magyarázza el, hogy mit jelent egy-egy haszonélvező szemszögéből az az előny, ami a fejlesztés eredményének tekinthető (pl. egész település, közösség, gazdaság, csoport)!

2.5. Ha volt Ön által fölöslegesnek vélt fejlesztés, akkor véleménye szerint melyik volt az?

2.6. Amennyiben volt fölösleges fejlesztés, akkor miért gondolja azt fölöslegesnek?

2.7. Részt venne-e a települése fejlődését szolgáló további fejlesztések tervezésében és megvalósításában?

2.8. Milyen szerepet vállalna el települése fejlesztése érdekében tervezett projektben?

3. LEADER szellemiség, alulról szerveződés

3.1 Ön szerint a településen megvalósult fejlesztés illeszkedett-e a helyi adottságokhoz?

3.2. Amennyiben a településen megvalósult fejlesztés illeszkedett a helyi adottságokhoz, akkor az milyen módon történt? Kérem, fejtse ki válaszát!

3.3. Ön szerint gazdasági, szociális vagy kulturális jellegű fejlesztésekre lenne szükség a jövőben? Indokolja válaszát!

3.4. A szükséges beruházásokról való döntésbe bevonná-e a lakosságot? Ha igen, akkor milyen formában (pl. népszavazás, kérdőívezés, lakossági fórum)?

3.5. Lenne-e a településen partnere az Ön által fontosnak ítélt fejlesztések megvalósításához?

3.6. Milyen eszközökkel lehetne a helyi lakosságot érdekeltté tenni a település fejlesztésében való aktív közreműködésre?

3.7. Van-e tudomása olyan helyi hagyományról, kulturális értékről, ami alkalmas és érdemes arra, hogy egy fejlesztési program gerincét képezze?